

Flodr, Miroslav

Paleografický rozbor písemností skriptoria

In: Flodr, Miroslav. *Skriptorium olomoucké : k počátkům písařské tvorby v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, pp. 45-106

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119097>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III.

PALEOGRAFICKÝ ROZBOR PÍSEMNOSTÍ SKRIPTORIA

Přistupující k rekonstrukci olomouckého skriptoria, hledáme v dochovaném materiálu především takové písemné památky, které svými vnitřními znaky přinášejí údaje o vlastní provenienci a vytvářejí tak spolehlivý základ pro další postup. Výše bylo již naznačeno, že tuto funkci plní zpravidla listiny, tedy materiál diplomatické povahy. Víme také, že jeho výskyt v olomouckém prostředí — alespoň pokud jde o písemnosti v originále dochované, je skrovný. Pro zkoumání grafické stránky máme zde totiž k dispozici 3 takové listiny: listinu Jindřicha Zdíka o přenesení biskupského sídla ke kostelu sv. Václava (CDB I, č. 115), listinu o zřízení kapituly u něho (CDB I, č. 116) a listinu knížete Vladislava II., obnovující olomouckému kostelu držení hradu Podivína s právem mincovním a udělující imunitu (CDB I, č. 167). Všechny tyto listiny postrádají datovací formuly a jejich časové zařazení je jen hrubě vymezováno léty stanovenými interpretací jejich obsahu.¹⁾ U listiny Vladislavovy k tomu ještě přistupuje možnost původu z okruhu přijemeckého i vydavatelova. V důsledku této okolnosti a též faktu samého, že pochází až ze sklonku námi zkoumaného údobí, ustupuje zde Vladislavova písemnost poněkud do pozadí. Tím jí ovšem není nikterak přisuzován absolutně druhotný charakter. Naopak, na svém místě projeví se tato památka jako velmi cenný dokument. Zůstávají tak dvě listiny Jindřicha Zdíka, psané sice tímž písařem, ale tím hodnotnější, že zcela nepochybně náleží k nejstarším písemným projevům olomouckého skriptoria²⁾ a přitom hned poskytují možnost poznání písma listinného i knižního. Jejich rozbor, zejména pak CDB I, č. 115, bude tvořit výchozí bod našeho zkoumání.

§ 1 CDB I, č. 115 — CDB I, č. 116

Z obou zde posuzovaných listin vyniká svou nevšední pramennou hod-

1) Podle Friedricha CDB I, č. 115 a č. 116 vznikají po 30. červnu 1131, CDB I, č. 157 mezi 18. říjnem 1146 a 10. červencem 1148.

2) Friedrich zařazením (post 1131 iun. 30.) má na mysli dobu krátce po tomto dni, považuje tedy — a zajisté právem — rok 1131 za dobu vzniku těchto listin.

notou CDB I, č. 115, již olomoucký biskup Jindřich Zdík zlistiňuje přenesení biskupského sídla od kostela sv. Petra v Olomouci k nově vystavěnému kostelu sv. Václava a ověřuje majetek, jehož detailní výčet zde podává. Listina sama již svou existencí je pozoruhodným zjevem, uvážíme-li, že je jednou z prvních listin, které bezpečně vznikly v českém prostředí. Je takřka naší nejstarší listinou, která se nám dochovala v originále, a zcela určitě pak nejstarší písemností tohoto druhu, která byla vydána jménem biskupovým. Dává nám tudíž možnost nahlédnout do samých počátků naší listinné tvorby a je tak významnou památkou diplomatickou. Obsahově je pak zvláště cenná druhá část listiny, podávající výčet statků. Je v tomto směru základní pomůckou pro posouzení nejstaršího historického osídlení Moravy a výchozím bodem moravské historické topografie. Celá stavba této části umožňuje získání některých dalších poznatků o rozsahu a povaze jmění olomouckého kostela, o politické i církevní správě Moravy aj. Již tento zběžný výčet dostatečně naznačuje široký význam naší písemnosti. Je nasnadě, že památce takového druhu věnovala historiografie plný zájem. Vskutku nezůstala nedotčena takřka ani jediná z výše naznačených možností. K mnohým stránkám se literatura znovu vracela. Tím zjevněji vystupuje skutečnost — ostatně pro dosavadní českou historiografii dosti příznačná — že bez zevrubnějšího povšimnutí tu zůstalo písmo. A právě v tomto případě skrývá v sobě písmo klíč k objasnění mnohých problémů nemalé důležitosti.³⁾

Listiny jsou dnes uloženy v archivu olomoucké kapituly, jehož součást tvořily od samého počátku.⁴⁾ Ve 14. a 15. stol. byly několikrát opsány do nejstarších kopiářů⁵⁾ a ve 30. letech 15. věku zaznamenány v inventáři.⁶⁾ Pro napsání listin bylo užito kvalitních, rozměrných listů pergamenu.⁷⁾ Již sama tato okolnost nám připomíná tehdejší podobu císařských a papež-

3) Následující rozbor je zaměřen výlučně na paleografickou stránku. Bližšímu posouzení listin v rámci diplomatické činnosti olomouckého skriptoria je vyhrazeno jiné místo. Srov. níže kap. V.

4) CDB I, č. 115 pod sign. A I a 1 — CDB I, č. 116 pod sign. A I a 2. Srov. též kap. II. o počátcích kapitulního archivu.

5) CDB I, č. 115 — 1. kopiář Mk 1 arcibiskupského archivu v Kroměříži (Sar Uh. Hradiště) — str. 49,

2. kopiář E I 27m kapitulního archivu — fol. 17a,

3. kopiář E I 27p kapitulního archivu — str. 155.

CDB I, č. 116 — 1. tamtéž — str. 70,

2. tamtéž — fol. 16a,

3. tamtéž — str. 155.

O kopiářích srov. níže exkurs II.

6) Srov. přílohy k exkursu II. Ze záznamů vyplývá, že byly uloženy mezi nejstaršími a nejcennějšími listinami tohoto archivu.

7) CDB I, č. 155: 637×415 mm — COD I, č. 116: 450×398 mm.

ských listin a pod jejich vlivem upravovaných písemností jiných vydavatelů, především biskupských.⁸⁾ K ní přistupují po formální stránce další rysy, které jen svědčí o tom, že písař byl dobře obeznámen s úpravou současných listin.⁹⁾ Tuto spojitost je třeba zdůraznit již zde a mít potom na paměti při posuzování Zdikových listin a diplomatické činnosti olomouckého prostředí.

Bylo již podotknuto, že mezi dosud nejméně dotčené otázky, pojící se k uvedeným listinám, náleží právě jejich paleografická stránka. Podstatné jsou tu vlastně jen poznámky, které Friedrich připojil k vydání listin ve svém Codexu. Jde o zjištění týkající se totožnosti písaře v obou případech a v č. 115 použití různě zbarveného inkoustu a vytčení podílu jednotlivých písařů. Friedrich zde došel k závěru, že listina č. 115 v dnešní své podobě je dílem 10 písařů, z nichž písaři A a B jsou jejími původními tvůrci, kdežto zbývajících 8, označených siglami C – H,¹⁰⁾ jsou autoři drobných přípisků, připojovaných do seznamu statků až na samý počátek 13. stol. I když počet písařů není tak vysoký, jak uvádí Friedrich, přece jen jsou jeho postřehy důležitým ziskem pro další kritiku listiny. To je také vše, co po této stránce o listině dnes víme. Je zde však řada dalších možností, o které můžeme rozšířit náš poměrně úzký obzor.

Již při prvním pohledu na listinu je každému nápadný rozdíl mezi prvou částí, která je psána ozdobnou diplomatickou minuskulou, a částí druhou (výčet statků), pro niž bylo užito běžného knižního písma. Tuto okolnost podtrhovala také celá dosavadní literatura – sám Friedrich označil písaře siglami A (I. část) a B (II. část) – a v nejednom případě byla též na ní stávena domněnka o dodatečném připsání seznamu statků, o jeho pozdějším původu.¹¹⁾ Názor o odlišnosti písařů obou částí je především podporován rozdílností v povaze obou písem a s tím souvisící obtížností každého po-

⁸⁾ Srov. O. Heinemann, Beiträge zur Diplomatik der älteren Bischöfe von Hildesheim (1130–1246), Magdeburg 1905, str. 44–45. – L. Gross, Über das Urkundenwesen der Bischöfe von Passau im 12. u. 13. Jhd. MIOG Ergbd. VIII (1911), str. 574–575. – A. Bierbach, Das Urkundenwesen der älteren Magdeburger Erzbischöfe. Halle 1913, str. 8–9.

⁹⁾ Srov. níže faksimilové přílohy. V čele obou stojí symbolická a verbální invocace, prvá v podobě zdobeného chrismonu, druhá psaná prodlouženým písmem. Intitulace CDB I, č. 115 a promulgace č. 116 jsou zahájeny versálkami a zbývajíc text je proveden diplomatickou minuskulou. Dosti obsáhlý volný prostor v závěru listin – využitý v č. 115 k seznamu statků – vyplňuje jen částečně v levém rohu přítíštěná pečeť, jediný to zbytek závěrečných formulí a ověřovacích prostředků, které právě zde měly v císařských a papežských listinách svoje místo. (Dnešní způsob připevnění pečeti u č. 115 je obrácený ve srovnání s původním a je výsledkem neobratného zásahu moderního konservátora. Faksimilová ukázka zachycuje ještě stav před změnou.)

¹⁰⁾ Dva z písařů, které uvádím níže jako (I) a (K), totiž Friedrich neoznačil siglami.

¹¹⁾ Srov. např. B. Dudík, Mährens allgemeine Geschichte III. Bd. Brno 1864, str. 58, pozn. 3. Ostatně ani Friedrich (CDB I, str. 117) nevyklučuje zcela tuto možnost.

kusu srovnávat písma charakterově odlišná. Není zajisté třeba zvláště zdůrazňovat, že listinné písmo v důsledku svého zcela jiného zaměření a tím i svého pojetí přináší ve srovnání s knižním písmem celou řadu odchylek, které srovnání obou typů značně ztěžují. Tato skutečnost však ještě nikterak neznamena, že máme vylučovat a priori jakýkoliv pokus zkoumání jejich vzájemného vztahu. Problém, jak dalece se můžeme v daných případech odvážit srovnávat listinné a knižní písmo, musíme totiž chápat především vývojově. Celou věc lze vzhledem k naší listině formulovat stručně takto: Období 11. stol. — a u nás ještě částečně stol. 12. — se jeví v oblasti tzv. soukromých listin na území středoevropském z paleografického hlediska jako počáteční stadium vývoje listinného písma. Je to doba, kdy listina, sama ještě nepřilíš vžitá a rozšířená instituce, se po grafické stránce v podstatě nikterak neliší od písma současných rukopisů. Možno říci, že jen v některých diplomaticky vyspělejších (relativně) centrech (a často jen v případě slavnostních vyhotovení) se tato knižní minuskula pozměňuje (zřejmě pod vlivem současných listin císařských a papežských) v tom smyslu, že dřívky dlouhých písmen jsou poněkud více protaženy, někdy i zdobený smyčkou. Zásadně tu však ještě nedochází k závažnějšímu rozporu, společných znaků je na obou stranách naprostá převaha, vylučující jakoukoliv pochybnost o tom, zda písma mohou být srovnávána či nikoliv. K podstatnějším změnám dochází na poli listinného písma v následujícím stol. 12. Zde proces přetváření knižního písma v diplomatickou minuskulu pokročil již natolik, že grafická stránka listin se zcela zřetelně odlišuje od rukopisů. Největší podíl na vytváření této disparity má kromě intenzivnějšího protažení dřívků zejména bohatá ozdobnost písma, typická ostatně pro toto století a docházející svého nejprůzračnějšího vyjádření v tzv. lutyšském typu, která se již dotýká nejen dlouhých písmen, nýbrž i ostatních znaků (zkracovacích znamének, ligatury et, písmene g atd.). Výskyt těchto prvků, tak zřetelně, na první pohled pronikavě odlišující písmo listin od písma rukopisů, považovaný mnohdy také za nepřekonatelnou zábranu při porovnávání obou písem, není překážkou takového významu. Sledujeme-li totiž pozorně toto písmo, vidíme, že přes všechny odlišnosti tohoto druhu tu stále ještě intenzivně prozařuje starý základ, knižní minuskula, že tudíž podstata zůstává na obou stranách táž. A ta je také společným jmenovatelem, umožňujícím i za takových okolností zdárné řešení dané otázky. Možno říci, že tato příhodná situace zůstává po celé 12. stol., v některých oblastech, např. i u nás, pak ještě ve stol. 13. Není ještě citelně narušována zjevem, jehož první náznaky pozorujeme již v této době, který je nejpodstatnější proměnou, k níž tu dochází, poněvadž vede k naprostému přerušení svazků tohoto písma s knižní minuskulou a tím téměř k naprostému vyloučení možnosti jejich srovnávání. Mám tím na mysli tendenci směřující k stále

patrnější kursivnosti listinného písma a vyústující v konečné fázi v polo-kursivu, resp. přímo kursivu listin sklonku 13. a počátku 14. stol.¹²⁾ V době, o kterou nám jde, tj. 12. stol., se tato tendence projevuje zatím celkem skrytě a jen v náznacích, totiž v mnohem větší lehkosti, zběžnosti provedení písma, než můžeme pozorovat v současných rukopisech. Nevytváří ještě tak výrazné odchylky, jak je tomu v pozdější době. Jistá zběžnost písařova má sice tu a tam za následek poněkud odchýlný tvar, v zásadě však ještě nevede k celkové změně duktu písma a tím i jeho tvarů.

V jakém světle se nám jeví z tohoto hlediska konkrétně případ naší listiny? Diplomatičká minuskula její prvé části má nepochybně celou řadu písmen odlišné tvárnosti, než je tomu v části druhé, psané knižní minuskulou. Platí to především u dlouhých písmen, jejichž dřiky jsou nadměrně protahovány a nejrůznějším způsobem zdobený. Avšak jak vidíme dále, nejsou tato písmena jediným pozměněným prvkem. Jiných forem nabývá i takové písmeno „g“, „r“, ligatura et, ozdobnosti písma se přizpůsobuje tvar zkracovacího znaménka, písmo jako celek zdá se být více dynamické, zběžněji provedené. Tím se nám pochopitelně vymyká celá řada znaků podstatných pro srovnání. Přesto nelze v daném případě přehlížet, že základ této minuskuly je blízký knižnímu písmu, v podání určitých písmen se jeví mezi A a B velká podobnost, možno říci i shoda. Upozornil bych zejména na písmena „a“, „m“, „e“, ligaturu et, „h“ (pochopitelně kromě dřiku), „p“, zkratku „pro-“. Tyto zjevy nám přibližují obě části poněkud více, než by se mohlo pozorovateli, blíže neseznámenému s paleografickým materiálem olomouckého prostředí, na první pohled zdát. Je zde ovšem třeba počítat se skepsí a námitkami opačného stanoviska, vyznívajícími zhruba v tom smyslu, že uspokojuje-li kvalita shodných znaků, nepostačuje ještě jejich rozsah. Za dané situace, kdy jde o identifikaci podobného dosahu, je nutné přiznat těmto případným výtkám jisté oprávnění. Avšak odolnost, že nelze najít více shodných znaků, sama o sobě není zde jen výrazem rozdílnosti obou částí. Má své objektivní příčiny v povaze textu druhé části. Jejím obsahem je jmenný výčet jednotlivých statků, tedy nikoliv souvislý text, jako je tomu v první části, čímž se vylučuje řada znaků, zužuje se srovnávací základna a mimořádně se tak znesnadňuje daný úkol. Mimořádně potud, že obvykle máme v takových případech k dispozici alespoň texty povahově si blízké. Z těchto poznatků vyplývá nutně dvojí závěr. Především, že na základě listiny samé nelze provést naprosto přesvědčivý důkaz grafické totožnosti obou jejích částí. Badatelé, kteří zkoumajíce listinu dospěli ve svých úvahách až k řešení otázky vzájemného vztahu obou částí

12) Tu je ovšem třeba podotknout, že i náplň samého pojmu „knižní písmo“ se poněkud mění.

po písařské stránce a pomýšleli na jejich případnou spojitost, nutně byli oddalováni od této myšlenky poznatky toho rázu, k jakým jsme dospěli výše my. Otázkou je, do jaké míry zde přihlíželi k povaze textů, jak o tom byla již zmínka. To už nás ovšem vede k druhému závěru. Podmínkou dalšího řešení problému je získat k první části listiny ekvivalentní, tj. souvislý text psaný knižní minuskulou. Z písemného materiálu, který máme dnes k dispozici a o němž můžeme prokázat, resp. u něhož můžeme předpokládat olomouckou provenienci této doby, se již předem vylučují listiny. Pokud totiž nejsou dochovány jen v opisech, jsou psány touž nebo obdobnou diplomatickou minuskulou. Zbývají tudíž pouze rukopisy, kterých se však dochovala z této doby celá řada. Ty se nyní musí stát předmětem našeho zkoumání se snahou nalézt v nich stopy písaře druhé části Zdíkovy listiny.

Výchozím bodem našeho zkoumání bude pochopitelně druhá část Zdíkovy listiny, psaná knižním písmem. Zde si však musíme nejdříve upřesnit podíl jednotlivých písařů na jejím vzniku. Friedrich zde zjistil celkem 9 písařů. Kromě základního písaře B jsou to podle jeho názoru:

písař C, který psal na ř. 4 a 5 (výčtu statků) část „Mostcaz . . . Trebsine I“¹³⁾ písař D, který psal na ř. 5 část „Blanzko . . . Nachorini“¹⁴⁾ na ř. 10 „Rogozou“¹⁵⁾ na ř. 12 „Dilgonici . . . Nemitci“¹⁶⁾ písař E, který psal mezi ř. 6–7 „pro . . . prandium“¹⁷⁾, ř. 6–7 „pro prandium“¹⁸⁾ ř. 6–7 „pro . . . annuatim“¹⁹⁾ písař F, který psal ř. 12–13 „allodium-aratris“²⁰⁾ ř. 12 „Rogozouicih II“²¹⁾ ř. 15 „Nalubney I, Ozcicih I“²²⁾ písař G, který psal mezi ř. 14–16 „nota: Kuchar, frater eius Zesa, Vles, Ostrosec“²³⁾ písař H, který psal na ř. 5 „Koualouicih XII“²⁴⁾ písař (I), který psal na ř. 5 „Et alia integra“²⁵⁾ písař (K), který psal mezi ř. 11–12 „Zazas“²⁶⁾ V časovém sledu pak jejich činnost viděl takto:

písař C je současný s B, písař D, E, G z 2. pol. 12. stol., písař F(K) z konce 12. stol., písař H z počátku 13. stol. O písaři (I) se v tomto směru blíže ne-

13) Friedrich, l. c., str. 119, pozn. 1.

14) Tamtéž, pozn. q.

15) Tamtéž, str. 121, pozn. y.

16) Tamtéž, pozn. z.

17) Tamtéž, str. 120, pozn. t.

18) Tamtéž, pozn. u.

19) Tamtéž, str. 120, pozn. v.

20) Tamtéž, str. 121, pozn. cc.

21) Tamtéž, str. 121, pozn. bb.

22) Tamtéž, str. 122, pozn. ee.

23) Tamtéž, str. 123, pozn. ff.

24) Tamtéž, str. 119, pozn. r.

25) Tamtéž, str. 119, pozn. o.

26) Tamtéž, str. 121, pozn. aa.

vyjádřil. Ne ve všech případech si byl Friedrich jist svými závěry,²⁷⁾ jinde zase opomenul výslovně označit některé přípisky.²⁸⁾

Friedrichovy závěry vyžadují po nejedné stránce zpřesnění. Především je to činnost písaře C. Friedrich se tu dal zřejmě ovlivnit změnou odstínů inkoustu. Úvodní část výčtu statků — úsek písaře B — je psána světlým inkoustem. Počínaje jménem „mostcaz“ na ř. 4 (C) nastupuje pojednou tmavě zbarvený inkoust, kterého je ovšem užito pro celý zbytek výčtu.²⁹⁾ I když mnohdy podobná situace vskutku signalisuje změnu písařské ruky, nelze jí tím přiznávat určující charakter.³⁰⁾ Základem musí být paleografický rozbor, prováděný zejména v takových případech s velkou bedlivostí. Jeho pomocí zjistíme, že pravý opak je zde pravdou. Písař C je totožný s Friedrichovým B.³¹⁾ U písaře D je situace poněkud složitější. Jeho odlišení je nepochybně správné na ř. 5 a 10. Z úseku na ř. 12 vzniká jeho prací pouze název „Nemitci“ a nadepsané „Zazas“.³²⁾ V podstatě totéž platí u písaře F. Z přiznaného mu podílu zůstane stranou přípisek mezi ř. 12 a 13, jehož autorem je B, a na ř. 15; tento přípisek dosud nebyl identifikován a označíme si jej jako B₁. Z dalších písařů je E totožný s B; G a H zůstávají v platnosti.³³⁾

Zbývá písař, označený v předchozím siglou (I). Jeho zásah je velmi pozoruhodný. Odlišnost písma od ostatního textu naznačuje zřetelně zejména písmeno „g“ („integra“), ukazující svým tvarem na mnohem pozdější původ (13. stol.). Friedrich v poznámce upozornil, že celý přípisek je na razuře. Pozorný průzkum místa přináší pak překvapující zjištění. Starý text byl vskutku vyškabán, ne však celý. Písař odstranil jen některé tahy písmen, jiné pak přidal.³⁴⁾ Podívejme se např. na slovo „alia“. Druhé „a“ je tvarově shodné s týmž písmenem u B; je také původní a zásahem upravovatele zcela nedotčeno. V prvním „a“ jen stěží poznáme znak tohoto významu. Původně zde stálo písmeno „o“. Jeho částečným vyškabáním a doplněním krátkým tahem vznikl dnešní zkomolený tvar. Slabika „li“ vznikla z „u“, jak ostatně na první pohled prozrazuje prodloužení prvního dříku světlejším inkoustem. Získali jsme tak ze starého základu písmena „oua“. V následujícím slově

27) Svoje pochybnosti vyjádřil jednak v případě druhého přípisku písaře F, jednak u písaře (I), třebaže právě zde nebyla jeho váhavost na místě.

28) Konkrétně mezi ř. 13 a 14 nad vsí „nabeloue“ přípisek „carens cultore“, u něhož při pozorném sledování zjišťujeme touž povahu jako u dodatků Friedrichova písaře E.

29) Kromě některých přípisků.

30) Rukopisný materiál nám poskytuje dostatek dokladů střídání odstínů inkoustu u těchto písaře. Srov. níže např. CO 98 II.

31) Srov. díky dlouhých písmen, dlouhé „s“, „g“, zkracovací znaménko aj.

32) „Zazas“ ovšem Friedrich označil jako dílo dalšího písaře. Srov. výše (K).

33) O písaři H však srov. níže.

34) Svědčí o tom překrývání tahů a místy odlišný odstín inkoustu. Vše je dobře patrné zejména při zvětšení.

„integra“ je „g“ zcela jasně upraveno z „c“, „r“ z „i“.³⁵⁾ Pokud se týče písmene „n“, mohl Friedrich takto číst tento znak jedině podle smyslu. Spojení dříků je zde dole, nikoliv nahoře. Svislých tahů, ohnutých dole doprava, je zde však více. Z této grafické zkomoleniny dnešních písmen i-n-t-e vystoupí při pozorném studiu zbytky tahů původních písmen o-u-i. Spojení s předcházejícím dává zatím .oua.ouici. . Zkoumáme-li dnešní „Et“, překvapí zejména pokroucený dřík „t“. Mezi ním a E je razura, u E je k původnímu dříku s dolní patkou později přidán (světlejším inkoustem) horní tah doprava a tah střední. Tento dřík souvisel zcela určitě s prohnutým dříkem dnešního „t“. Ekvivalentem pro kombinaci obou těchto částí je jedině písmeno „k“.³⁶⁾ Tedy Koua .ouici . . . Výsledek je nasnadě. Mezi „a“ a „o“, kde je razura, stálo „l“ a z koncového „h“ užil písař oblouček pro část dříku a bříska dnešního „a“. Něco doplnil, zbytek odstranil. Stálo zde tudíž „Koualouicih“ a hned můžeme připojit i „XII“, což nacházíme na konci téhož řádku připsaného rukou označenou u Friedricha H. Vše je tudíž dílem tohoto písaře.³⁷⁾ Zbývá otázka, proč došlo k takovým úpravám? Na počátku 13. stol. bylo třeba vyznačit držení vsi Pěničček, což se stalo uvedeným postupem.³⁸⁾ Jelikož však v Koválovicích majetek zůstával, objevil se jeho zápis v listině znovu.

S takto upřesněným obrazem můžeme nyní přistoupit k vlastní rukopisné látce. A tu se pochopitelně obrátíme k nejstarším kodexům zdíkovského období. K těm patří zejména rukopis CO 202 a CO 205. V prvním z nich, v rukopise CO 202, nemůže uniknout naší pozornosti opis Zdíkovy listiny, v níž je stanoven řád svěcení kněží olomoucké diecése, připojený až na samý konec tohoto rukopisu.³⁹⁾ Je pozoruhodný tím, že jeho písmo ukazuje celou řadu znaků totožných s písařem B, konkrétně zejména „a“, „e“, zakončení dříků dlouhých písmen, dlouhá „s“, „g“, „m“, „y“, zkratka „pro-“, obecné zkracovací znaménko, tvar zkracovacího znaménka, pokládaného na písmena „l“ a „d“, ligatura et a bylo by možno uvádět ještě další. I když je zde písmo poněkud úhlednější než v případě naší listiny, nemůže být v konečném závěru naprosto pochyb o tom, že tu jde o jednu a touž osobu. Tento písař je potom také autorem četných obsáhlých přípisků v rukopise CO 205. Nacházíme jej jednak na předsádce, kde kromě jiného vkládá též

35) Pouhým přidáním doprava vybihajícího jazyku.

36) Srov. také tvar tohoto písmene v ostatním textu.

37) S tím souhlasí Friedrichovo časové zařazení tohoto písaře na počátek 13. stol. Srov. výše.

38) Jiný – ovšem důležitý – je problém: měl se tím prokazovat nárok nebo jen zachytit skutečný stav? Pracnost celého postupu zdála by se svědčit pro prvou z uvedených možností.

39) Srov. CDB I, 168 č. 163. Listina je napsána na fol. 226a, kdežto na volné místo předcházejícího fol. 225b je vsunut opis listu Adalberta, arcibiskupa mohučského (CDB I, 115 č. 114), provedený ovšem jinou rukou.

opis listin (wormského konkordátu) papeže Kalixta II. a Jindřicha V.,⁴⁰⁾ jednak na fol. 101b v opisu usnesení koncilu remešského z r. 1131,⁴¹⁾ a konečně na fol. 202a, kde opisuje list Ludvíka VI. o volbě Innocence II., list Innocence II. o volbě Lothara za krále německého z r. 1130⁴²⁾ a list Adalberta, arcibiskupa mohučského, o přenesení biskupského sídla v Olomouci.⁴³⁾ Z těchto míst získáváme jen potvrzení výše přednesené these o totožnosti. K zmíněným znakům tu můžeme ještě připojit charakteristické tíronské et, s nímž se častěji setkáváme i v naší listině.⁴⁴⁾ Těmito poznatky se nám ovšem podstatně rozšiřuje srovnávací základna.

K výše vytčeným shodným znakům mezi písařem A a B přistupují v rukopisném materiálu některé nové prvky. Především je to tvar zkracovacích znamének pro „con-“ a „-us“.⁴⁵⁾ Z jiných shodných znaků je to způsob tvoření zkratky pro „-rum“, u B v rukopisech se často vyskytující, v listině doložené např. ve slově „apostolorum“ na ř. 14. Dále je třeba vytknout krácení slov pomocí nadepsaného otevřeného „a“, které je zde lehce načrtnuto a jehož druhý tah je protažen do výše, jak spatřujeme v listině na ř. 11, v CO 202 fol. 226b kol. b na ř. 1 („consecrati“) nebo 8 („quasi“). Konečně podstatným dokladem je tvar pro „-ur“, zvláště typický a často užívaný na obou stranách. Po těchto zjištěních se nám již dílo písařů A a B sblíží natolik, že můžeme nyní oprávněně mluvit o jejich totožnosti. Je zde však ještě jeden doklad, který nám tuto myšlenku potvrzuje zcela bezpečně. Náš písař se totiž kromě uvedených rukopisů podílí také na vzniku kodexu CO 135, kde píše jeho závěrečnou část na fol. 125–160. Užívá zde opět své charakteristické knižní minuskuly se všemi typickými znaky, které byly právě vytčeny. Odchylkou, pro nás nadmíru cennou, je seznam kapitol, počínající na fol. 133b kol. b, který je psán písmem vyznačujícím se užitím četných prvků diplomatické minuskuly. Jsou to zejména dlouhá „s“, vysoce protažená nad řádek a opatřená smyčkami, která spolu s ostatními znaky (protahování dříků, ligatura „ct“ ve slově „noctibus“ na ř. 19 aj.) nejvýznamněji potvrzují thesi, že písař A a B jsou jedna a táž osoba.

40) MGH LL, IV, 1, 160 č. 108; 159 č. 107.

41) Jaffé, Reg. I² 850–851.

42) Jaffé, Reg. I² 343 č. 7413.

43) CDB I, 115 č. 114.

44) Možno sem ostatně přiřadit též zvláštní oddělovací znaménko v podobě „šibenice“. Není jisté v této době zjevem neobvyklým, v prostředí olomouckém je však užívá v podstatněji míře právě náš písař. Srov. výčet statků zvláště s fol. 101b v rukopise CO 205.

45) Zkratku „con-“ máme doloženu u A na ř. 10 ve slově „constituere“, v téže formě ji nacházíme v CO 202 na fol. 226a, konkrétně např. v kol. b ř. 5 „consecrante“, ř. 22 „consuetudine“, ř. 23 „concordare“, ř. 24 „constantiam“, v CO 205 na fol. 101b kol. b ř. 1 „conductus“, ř. 21 „coniugatorum“, ř. 22 „consanguinitatis“ aj. Zkratka „-us“, s jejíž charakteristickou protáhlou formou se setkáváme u A takřka na každém řádku, se vyskytuje v téže podobě v uvedených rukopisech, z nichž odkazují zejména na CO 202 fol. 226a kol. a ř. 27 „invocavimus“, kol. b ř. 8 „calicibus“, ř. 10 „corpus“ atd.

Zjištěním grafické totožnosti obou částí listiny č. 115 a alespoň částečným poznáním povahy činnosti písaře naší listiny dostáváme odpověď na některé problémy, jež zatím zůstávaly ne zcela jasné. Především je to otázka původu písaře. Dosavadní bádání ji mlčky přecházelo, pokládajíc za samozřejmé náležitost písaře k olomouckému prostředí. Tato možnost, ač velmi pravděpodobná, není tak zcela jednoznačná. Jak uvidíme v dalších výkladech, je diplomatická minuskula našeho písaře svou povahou zcela nezvyklým zjevem v olomouckém prostředí a v českých listinách té doby vůbec. Právě její cizí rysy odvádějí naši pozornost stále úsilovněji k domněnce, že se tu při napsání listiny uplatnila osoba třetí — příležitostný písař. Literatura, ponechávajíc písmo listin stranou svého hlubšího zájmu, si pochopitelně tyto skutečnosti neuvědomovala. Při tom závěry o odlišnosti obou částí a dodatečném připsání části druhé, které zde vyslovila, by nadhrozenou domněnku jen podporovaly.

Výsledky, ke kterým literatura dospěla, jsou skrovné. Zůstávají svou podstatou na myšlenkách, které vyslovil již na počátku minulého století ve své studii F. X. Richter.⁴⁶⁾ Ten jako první upozornil, že týmž písařem je psána ještě Zdíková listina o zřízení kapituly u nového biskupského kostela⁴⁷⁾ a v této souvislosti také podotkl, že písmo se svou ozdobností blíží typům užívaným v některých listinách německého prostředí. Friedrich se v *Diplomatárii* omezil na konstatování totožnosti písařů⁴⁸⁾ a v doprovodném textu k faksimilovému vydání druhé z dotčených Zdíkových listin, které bylo vedeno hledisky paleografickými, podal pak jen formální popis.⁴⁹⁾ Nejnověji k písmu našich listin přihlédl německý diplomatik H. Zatschek.⁵⁰⁾ Zdůraznil, že celková úprava listiny včetně písma je silně závislá na německých předlohách a zcela odlišná od způsobu běžného v našem pozdějším listinném materiálu. Připojil též poznámku, že jde patrně o německého písaře. Jiný názor považuje písmo Zdíkových listin za projev lutyšského duktu na českém území.⁵¹⁾

Z uvedených názorů o povaze a původu diplomatické minuskuly se vyjadřuje obecněji posledně zmíněný. Nechybíme snad, jestliže si všimneme nejdříve této myšlenky. Podnětem k této domněnce o lutyšském charakteru písma naší listiny byl patrně vedle celkové ozdobnosti písma především

46) Die ältesten Original-Urkunden der Olmützer erzbischöflichen Kirche. Olmütz 1831, str. 6.

47) CDB I, 124 č. 116.

48) Tamtéž, str. 124.

49) Památky umění písařského v Čechách a na Moravě. Seš. 1. Praha 1904, str. 1n.

50) Ein deutsches Vorbild für die mährische Urkundenschrift. Zeitschrift f. sudeten-deutsche Geschichte II (1938), str. 176.

51) Srov. Šebánek—Dušková, Materialien zum Urkundenwesen Böhmens seit der ältesten Zeit bis zum Jahre 1300. Brno 1955 (rukopis pro maďarskou Akademii věd), str. 5. č. 4.

četný výskyt jednoduchých i zdvojených smyček, a to nejen u dlouhých písmen — hlavně u dlouhých „s“, nýbrž i v takových případech, jako je ligatura et či obecné zkracovací znaménko. Uvědomíme-li si však, které znaky vymezují specifičnost lutyšského typu,⁵²⁾ musíme přiznat, že je to doklad pro podobnou souvislost ne zcela dostačující. Ve smyslu Schubertových výkladů je sice zdvojování, ztrojování i vícenásobné hromadění smyček jedním z charakteristických jevů tohoto písma, je to však prvek nikoliv nejzávažnější, který jen svou mnohostí a spolupůsobením s ostatními podstatnými znaky nabývá průkazné vlastnosti. Ve Zdíkových listinách stojí ovšem zcela osamoceně.⁵³⁾ Budeme-li se tudíž přidržovat Schubertova vymezení lutyšského typu, nemůžeme písmo naší listiny k němu přiřazovat.⁵⁴⁾

Druhý názor hledá spíše odpověď na otázku o původu písma, resp. jeho písaře. Dospívá k závěru, že listiny jsou po této stránce závislé na německých předlohách. Viděli jsme, že tuto okolnost, nápadnou již F. X. Richtrovi, zdůrazňoval po více než sto letech H. Zatschek. Ovšem Zatschkova these postrádá jakéhokoliv zdůvodnění. Jednak ponechává k hledání naznačené souvislosti široké pole veškerého německého diplomatického materiálu, bez nejmenšího náznaku, zda jde alespoň o listiny císařské či tzv. soukromé, jednak se blíže nezmiňuje, jakými cestami došlo k zmíněnému zprostředkování. Písmo obou našich listin, tedy písaře, kterého si označíme zkráceně siglou 115, je ozdobná diplomatická minuskula. Dříky dlouhých písmen jsou protahovány vysoko nad řádek a zakončeny buď prostě mírným ohnu-

52) Charakteristické zvláštnosti lutyšského písma vytkl H. Schubert v monografii *Eine lütticher Schriftprovinz, nachgewiesen an Urkunden des elften und zwölften Jahrhunderts*. Marburg 1908, str. 8–9. Podle jeho názoru je třeba za takové považovat: 1. Písmeno g, jehož smyčka je přetvořena v pletenec. Tímto způsobem jsou pak zdobena i jiná písmena, často i taková, jako je majuskulní A a E. 2. Zdobení písmen pomocí četných smyček. 3. Vertikální hromadění zkracovacího znaménka pro „-us“, jehož forma je užívána též v případě krácení „-que“.

53) Je jistě zajímavé, že sám Zatschek se ve zmíněné studii, věnované speciálně problému pronikání lutyšských písařských zvyklostí do českého diplomatického materiálu, vyjadřoval o této otázce velmi zdrženlivě a svoji poznámku o Zdíkových listinách položil poněkud stranou hlavního výkladu.

54) Ponechme zde stranou otázku, zda Schubert plně vystihl veškerou mnohotvárnost tohoto typu v jeho teritoriálním a časovém vývoji. K tomuto problému bude třeba znovu přihlídnout mnohem zevrubněji a na podstatně širší srovnávací základně. Snad se pomocí takto získaných výsledků ukáže, že písmo typu naší listiny je určitou variantou, odlehlou větvi vlastního lutyšského ductu. Ozdobnost písma, zdůrazňovaná jednoduchými i dvojitými smyčkami, je však spíše prvek dobový, typický pro slavnostní listinné písmo 12. stol. Zda se jím stala vlivem lutyšského typu, je i po Schubertových výkladech zatím nejasné. Skutečnost je ta, že sice je průvodním znakem lutyšského typu, setkáme se s ní však i mimo jeho rámec, samostatně, a v počátcích lutyšského typu tvoří nezávislou a dokonce ranější tendenci (srov. např. císařské listiny poloviny 11. stol.). V tom smyslu by ovšem nebylo možné tuto vlastnost považovat za projev lutyšského ductu, což se doposud nammoze dále.

tím doprava, nebo jednoduchými či zdvojenými smyčkami, postupujícími doleva. Tímto způsobem je upravováno i ligované et, když dřík jeho obráceného „t“ je tažen až do úrovně dříků dlouhých písmen. Podobu zdvojené smyčky má též zkracovací znaménko. Jsou to především tyto znaky, které dávají písmu slavnostní charakter. Z ostatních je možno k nim ještě přiřadit písmeno „g“, jehož spodní oblouček je široce rozevřen a různým způsobem zakončován, častokrát též smyčkou. Lehkost provedení písma dosvědčuje, že tento duktus byl písaři vlastní a běžný. Znalému pozorovateli není tento typ písma tak docela cizí. Jeho obdobné varianty nacházíme přece v této době velmi často, např. v císařských listinách,⁵⁵⁾ ale též v listinách jiných vydavatelů z nejrůznějších evropských oblastí. Rozhodnout bezpečně, kterým z nich stojí písmo našich listin nejbližší, je při dnešním stavu znalostí značně obtížné. Užitím dostupného srovnávacího materiálu docházíme k těmto závěrům.⁵⁶⁾ Olomoucký písař nenásledoval vzorů listin císařské kanceláře Jindřicha V., resp. Lothara III., v jejichž době působil, ani těch císařských listin, které vznikly u svých příjemců. Spíše se zde ukazuje souvislost s biskupskými listinami. Chrismon a prodloužené písmo v invocaci, rovněž charakter písma vlastního textu zvláště s protaženými a smyčkami zdobenými dříky, velké mezery mezi řádky atd. jsou tehdy obecným majetkem německých biskupských listin. Z tohoto širokého okruhu se nám pak vylučuje církevní oblast salcburská a magdeburská, v jejichž listinách nenacházíme ani částečně podobné znaky. Rovněž to platí o hornorýnských a hornolotrinských písařských školách. Další zúžení nám umožňuje písmeno „g“ s daleko vybihajícím dolním obloučkem a smyčkou na konci. Tento tvar se objevuje v době působení našeho písaře příležitostně u nejrůznějších biskupských a klášterních notářů. V dolním Porýní a dolním Lotrinsku je však tehdy běžné copovité „g“, resp. starý tvar minuskulního „g“. Nejbližší stojí olomouckému písaři střední Porýní, konkrétně zejména prostředí mohučské, jak svědčí některé listiny mohučského arcibiskupa Adalberta I. Tato okolnost společně s předchozím zjištěním, že písař byl v užitém typu písma zběhlý, ukazuje na osobu, která byla v úzkém styku s tímto prostředím. Na tomto místě se před nás nutně staví dvě otázky. Máme písaře považovat za cizince, který zdomácněl v olomouckém prostředí, či za cizince v postavení příležitostného písaře? Druhá z uvedených možností jeví se snad pouze jako hypotéza bez hlubšího podkladu. Tato otázka také nebyla v dosavadním zkoumání Zdíkovských listin nikdy položena. Dálo se tak ne zcela právem a do značné míry vlivem

55) Zde nejen u těch, které vznikly v kanceláři, ale též u příjemeckých vyhotovení.

56) V této otázce měl jsem možnost nepřímo užít obsáhlé sbírky fotografií listin 12. stol. doc. dr. F. Hausmanna z vídeňského Institutu für österreichische Geschichtsforschung. Za jeho nevšední ochotu a laskavost mu tu srdečně děkuji.

okolnosti, že paleografický rozbor listin nebyl důsledně proveden. Jinak by nemohlo ujít pozornosti, že

a) se s písmem tohoto typu nesetkáváme v té době ani v Olomouci, ani v českém prostředí vůbec,

b) se písař projevuje v dochovaném diplomatickém materiálu pouze v těchto listinách, ač např. jiné, vzniklé rovněž v olomouckém prostředí, jsou pouhými napodobeninami svých předloh a psány dosti neuměle.⁵⁷⁾

Spojíme-li tyto okolnosti se závěry o cizím charakteru písma, které přitom bylo našemu písaři běžné, a vezmeme-li v úvahu přenesení biskupského sídla, což sám o sobě byl akt významný a mohl tedy přivést do Olomouce řadu cizích osob, nelze nadhozenou možnost přecházet tak zcela bez povšimnutí. Jestliže ji však rozhodně zamítneme jako nereálnou, děje se tak jen díky rukopisnému materiálu, který nás poučil o tom, že písař je stálým členem olomouckého skriptoria.

Výše bylo již několikrát poukázáno na písařskou souvislost naší listiny s rukopisným materiálem olomouckým. Listina vskutku zaujímá důležité místo při řešení otázky časové i místní proveniencie jednotlivých kodexů a rekonstrukce olomouckého skriptoria 12. stol. Základem je výskyt písaře v dochovaných rukopisech. K těm patří především CO 135, o němž již byla zmínka. Jako druhý případ lze uvést druhou část rukopisu CO 98, na jejímž vzniku se č. 115 rovněž nemálo podílel. Pomocí těchto určených kodexů získáváme pevnou půdu k dalšímu postupu. Oba rukopisy jsou totiž psány větším počtem písařů, z nichž některé opět nacházíme v jiných olomouckých kodexech, tak např. v první části CO 98 nebo v CO 205. Odtud pak vede cesta k CO 24, CO 93, CO 202, CO 310, CO 322 atd. Vyrůstá tak před námi jeden doklad za druhým, dokumentující nevšední rozsah olomouckého skriptoria.

§ 2: CO 135 — CO 98 II — CO 205 — CO 322 — Z L O M E K

Předchozí rozbor nejstarších Zdíkových v originále dochovaných listin poukázal mimo jiné též na jejich grafickou souvislost s rukopisným materiálem. Velmi výrazně se projevil vztah těchto listin k rukopisu CO 135, na jehož vzniku se podílel písař č. 115. Tím ovšem je již dána odpověď na

⁵⁷⁾ Srov. níže o listině Vladislavově na Podivín (CDB I, č. 157). Pozoruhodná je v této souvislosti listina knížete Oldřicha pro kostel olomoucký z 1174 (CDB I, č. 270), která napodobuje grafiku listiny č. 115. Porovnání obou listin ukazuje, že písaři č. 270 bylo podobné písmo cizí, což se projevilo jednak v patrné nejistotě jednoduchých ozdobných tahů, jednak v neporozumění duktu některých grafických ozdob. Byla tudíž listina č. 115 pro č. 270 nejen předlohou stylistickou (jak ukázal již Friedrich v poznámce k č. 270), ale též grafickou.

nejzákladnější otázky: předně máme prokázánu provenienci CO 135 — kodex je zcela bezpečně výsledkem práce olomouckého skriptoria. V případě časového zařazení se pak můžeme oprít o r. 1131, kdy je vydána listina č. 115, a klášter vznik CO 135 zhruba do 30. let 12. stol. To znamená, že máme před sebou jeden z nejstarších dokladů činnosti olomouckého skriptoria. Tomu nasvědčuje v jiném směru i obsahová náplň kodexu⁵⁸⁾ a jeho zamýšlená, avšak jen z části provedená celková úprava, naznačující, že tu šlo o pořízení základní pomůcky pro nově zřízenou kapitulu.⁵⁹⁾ Kromě již zmíněného písaře č. 115, kterého si zde označíme jako x_1 , psaly text ještě další dvě osoby — x_2 a x_3 . Jejich vzájemný podíl na vzniku rukopisu je celkem rovnoměrný, poněkud do popředí zde vystupuje jen činnost x_2 . Přitom je třeba zaznamenat, že práce jednotlivých písařů tvoří kompaktní celky: x_1 píše kromě kolumny na fol. 1b a dvou sloupců na fol. 115 především závěrečný úsek, x_2 část úvodní a x_3 část střední.⁶⁰⁾ V dalším výkladu uvidíme, že tento zjev společně s nízkým počtem podílejících se písařů není u olomouckých rukopisů obvyklý. Vše má nepochybně svoji příčinu v okolnosti — a poznamenejme hned, že rovněž nevšední —, která zde vystupuje zcela zřetelně. Na fol. 89a text psaný x_2 náhle končí uprostřed kolumny b. Zbývající část listu nebyla již popsána a také následující fol. 89b–90b, tj. až do konce 11. složky, zůstala prázdná. Pokračování nacházíme teprve na fol. 91a, ovšem již rukou jiného písaře. S obdobnou situací se setkáváme ještě na fol. 124b.⁶¹⁾ V obou případech tedy pokračuje text na nové složce a také rukou jiného písaře. Rukopis se takto rozpadá na tři samostatné části,

58) Tvoří ji rozličné „ordines Romanae ecclesiae“. Srov. níže kap. V. a popis rukopisu v příloze B.

59) Kodex, čítající 160 folií, z nichž některá zůstala prázdná, jiná pak jen částečně popsaná, je v dnešní své podobě dílem 16. stol. Tehdy mu alespoň byla dána nynější položená vazba (na přední desce nahoře nápis „liber officiorum“, na zadní desce nahoře i dole stopy po kování -liber catenatus; šedá kůže s tlačenými ozdobami dnes již dosti otřelá). Pokud se týče úpravy složek, lze si celý rukopis rozdělit do tří částí:

I. část: 10 kvaternů, 11. složka kvintern. Kromě první složky mají všechny ostatní vyznačené pořadí římskou číslicí na svém konci. U 2.–4. je číslice psána černým inkoustem (zřejmě písařem textu hned po dopsání složky), u 5.–11. tmavou rumělkou (smíchaná rumělka s obyčejným inkoustem).

II. část (fol. 91–124): 4 kvaterny, 1 složka o 1 archu; vše bez označení.

III. část (fol. 125–160): 4 kvaterny, 1 binio; samostatné označení (I.–V.), při čemž složka I. je označena vzadu i vpředu.

Foliace, provedená tužkou, je moderní.

60) x_1 — 1b kol. a až po ř. 4 odspodu včetně „pasche“

115a kol. b–115b kol. a

125a kol. a–160a kol. a

x_2 — 1b kol. a ř. 3 odspodu–89a kol. b (následuje prázdné místo až do konce fol. 90b).

Srov. níže CO 205 A.

x_3 — 91a kol. a–115a kol. a

115b kol. b–124b kol. a (zbytek prázdný).

61) Prázdné jsou zde ovšem pouze poslední 4 řádky kol. a a kol. b.

které se jednak kryjí s prací písařů x_1-x_3 ,⁶²⁾ jednak jsou shodné s celky, které jsme poznali při rozboru složek a jejich označení.⁶³⁾ Doplňme-li pak tyto poznatky konstatováním, že vynechané místo nikterak neznámá narušení kontinuity textu,⁶⁴⁾ je nasnadě jediný závěr, že totiž všechny tři části byly psány současně.

Dříve než se pokusíme rekonstruovat vznik našeho kodexu, všimněme si ještě celkové úpravy a jejího vztahu k práci písařů. Jak bylo již řečeno, měla zásadní povaha kodexu nalézt své vyjádření v jeho úpravě a výzdobě. Předně již vzhledem k danému formátu byla pro text zvolena forma sloupců, jejíž rámec, vyznačený slepým horizontálním i vertikálním linkováním, byl v mezích možnosti pečlivě dodržován. K zvýšení přehlednosti a estetické působnosti byly začátky jednotlivých kapitol, resp. odstavců, bohatě opatřeny jinak obvyklými rubry a červenými versálkami; k témuž účelu směřovalo na mnohých místech i zdůraznění prvního slova vlastního textu, které je v takových případech psáno proloženě s kapitálou. Vše pak mělo zde být dovršeno početnými iniciálkami, ovšem tento záměr nebyl již uskutečněn.⁶⁵⁾ Provedená úprava není jednotným dílem, jak svědčí zejména ductus ruber a částečně i konstrukce versálek. Z počátku — až na fol. 5a — vystupuje jako její autor r_1 , zbývající část této složky dokončuje již druhá osoba — r_2 . Následující, druhou složku znovu zpracovává r_1 . Od fol. 17a však přejímá jeho místo r_2 a postupuje sám — s malou přestávkou na fol. 30a —⁶⁶⁾ až na fol. 89a, tudíž v podstatě do konce 11. složky. Od fol. 91a až na fol. 124b sahají rubra r_3 , závěr rukopisu pak doplňuje znovu r_1 . Skutečnost, že úpravu a výzdobu rukopisu provádějí rovněž tři osoby, při čemž se jejich práce v zásadě kryje s výsledkem činnosti tří písařů, nás vede k jediné pravděpodobnému závěru — jehož správnost ostatně potvrzuje oboustranný grafický rozbor — o totožnosti písařů a rubrikátorů. Lze tedy vést rovnítka v tom smyslu, že:

$$x_1 = r_1,$$

$$x_2 = r_2,$$

$$x_3 = r_3.$$

Zbývá snad ještě poznamenat, že veškerá rubrikace včetně versálek je dílem dodatečným, tzn. je doplňována po napsání textu.

62) O odchylkách, které ovšem svým rozsahem nejsou podstatné, srov. pozn. 60.

63) Srov. pozn. 59.

64) Přísně vzato, chybí na fol. 89a ještě několik málo slov. Tuto okolnost však můžeme v daném případě pominout, jednak pro nepatrný rozsah chybějícího textu, jednak vzhledem k charakteru textové stránky celého rukopisu, kde podobný přestupek je častým zjevem i v jinak souvislém podání.

65) Svědčí tak vynechaná místa na fol. 1b, 16b, 21a, 49a, 54b, 58a, 60a, 61a, 100a, 110a, 134a.

66) Zde opět zasáhl r_1 , který napsal zbývající část zdejšího rubra, počínaje slovy „in observationibus“.

Tato zjištění nám umožňují sledovat alespoň v hrubých rysech postupný vznik rukopisu. Počátek je zcela nepochybně spojen s písařem x_1 , který zde byl podle všeho vůdčí osobností. Snad to byl právě on, kdo provedl rozdělení předlohy a tím i úkolů na jednotlivé písaře. Sám uvedl první část rukopisu, svěřenou písaři x_2 , napsáním v kol. a. Avšak ani jinak se nespokojil pouze s prací na svém vlastním úseku. Krátce vypomohl v textu písaři x_3 a znovu pak ještě x_2 , ovšem tentokrát již v doplňování ruber a versálek. Přes veškerou jeho péči zůstal kodex nedokončen, jak svědčí až příliš často volná místa pro iniciálky.

Písmo našeho kodexu, které se v celém rozsahu vyznačuje relativní (ve srovnání s valnou většinou olomouckých rukopisů) pečlivostí, má některé rysy, jimž je třeba věnovat pozornost. Předně pokud jde o vzájemný vztah grafiky tří zúčastněných písařů. Jejich písmo se zcela zřetelně odlišuje jak duktem jednotlivých tvarů, tak částečně rozličností užitého grafického inventáře.⁶⁷⁾ Budiž zde také poukázáno na celkový obraz písma, v němž ostatně tyto jednotlivosti nacházejí svůj výraz. Vykazuje-li písmo všech tří písařů jasný sklon ke gotisaci, projevuje se u každého z nich tato tendence různým způsobem a mírou. Písmo x_1 je v tomto směru nejzdrženlivější. Případů, kdy je narušována kompozice do čtverce a obloukovitost tahů, najdeme poskovnu.⁶⁸⁾ Tato okolnost společně s malými rozměry forem

⁶⁷⁾ x_1 : Ačkoliv o písmu x_1 byla již zmínka v předchozím rozboru, budiž tu alespoň ve stručnosti charakterisováno jeho zdejší písmo. Dříky dlouhých písmen jsou štěpeny (někdy splývá tah v trojúhelníkovitý násadec); přitom násadec zleva má spíše vodorovnou než šikmou polohu. Dlouhá „s“ a „f“ jsou zpravidla tupe zakončována na řádku (rovněž tak dříky písmen „m“, „n“, „r“), často však ještě vybihají velmi zřetelně pod řádek. Dřík u „p“ je dole ohýbán doleva nebo opatřen na svém konci stejně jako „g“ kolmou čarou. Unciální „d“ se tu rovněž vyskytuje, skrovně se objevuje (v podstatě jen ve zkratkách) kulaté „s“.

x_2 : V podstatě se dříky všech písmen vyznačují prohnutím ve svém středu doprava. Dříky dlouhých písmen mají nahoře ohnutí doprava s připojeným násadecem zleva, a to tak, že někdy obojí splývá v trojúhelníkovité zakončení, jindy zase vystupuje jako štěpení. Dlouhá „s“ a „f“ nahoře jen nepatrně vystupují nad řádek, kde jsou dosti silně ohýbána doprava, takže někdy se jeví zcela zřetelný náběh k uzavření na způsob smyčky. Dole pak zabíhají pod řádek s ohnutím doleva. Písmeno „m“ („n“) má první dva dříky silně prohnuté a dole ostře zakončené. Týmž způsobem je formován i dřík písmene „r“, který nadto sahá též pod řádek. U písmene „q“ je často dřík dole zakončen kolmo posazenou čarou. Unciální „d“ se zde v podstatě vůbec nevyskytuje, málo časté (hlavně jen ve zkratkách a v ligatuře „st“) je též kulaté „s“. Někdy je nacházíme na konci slov nadepsané nad posledním písmenem. Charakteristické jsou (kromě zvláště tvarovaného zkracovacího znaménka pro -ur) ligatury „ct“ a „st“, kde spojení (hlavně se strany písmene „t“) je naznačeno, avšak neprovedeno až do konce. Častá je též starobylá majuskulní ligatura NT.

x_3 : O jeho písmu platí v podstatě totéž, co bylo řečeno o x_2 . Chybí pouze zprohýbání dříků, dlouhá „s“ a „f“ jsou tu převážně zakončována na řádku, totéž platí o dřících písmen „m“, „n“, „h“, „r“, častější jsou kulatá „s“ na konci slov, a to na řádku i nad řádkem. Zcela shodné – svou podstatou i provedením – jsou však např. zmíněné již ligatury. Jinak ovšem v detailním formování jednotlivých písmen nacházíme odlišnosti.

⁶⁸⁾ Můžeme takové odchylky pozorovat opravdu jen ojediněle, poněvku u písmene „o“, tu i tam v zúžení písmen „m“ a „n“.

a nepatrnými rozdíly mezi dlouhými a krátkými písmeny způsobuje, že se písmo jeví jako vyrovnaný a úhledný celek, typově ještě staršího pojetí. Zcela opačně se jeví grafika písaře x_3 . Třebaže ani zde nenastupuje ještě výrazně lomení na místo oblého tahu, má přece písmo dosti odlišný charakter. Tohoto stavu je dosaženo především zúžením a protažením písmen, tedy zásadně změněnou komposicí, částečně pak členitější stavbou některých písmen. Pokud se týče prvé skutečnosti, platí to o všech písmenech bez výjimky. Navíc také rozdíly mezi krátkými a dlouhými písmeny jsou poněkud výraznější, než tomu bylo v předchozím případě. Členitost je nejvýraznější u dlouhého „s“, které je tvořeno dvěma tahy, při čemž horní tah bývá často posazen mimo osu dolního, základního dřiku. Z uvedeného vyplývá, že x_2 zaujímá místo středu, že tedy tvoří jakési přechodné stadium mezi body, které jsou vyjádřeny grafikou x_1 a x_3 . Povaha písma v rozsahu celého textu tomu také nasvědčuje. Nevyrovnanost a proměnlivost jsou hlavní jeho rysy. Kolísá zde zejména velikost tvarů. Stačí si např. porovnat fol. 2a, 32a a 74a, která nám představují střední, malý a velký typ. Podobná nestálost je i v komposici jednotlivých tvarů. U některých z nich (m, n, u, o) vidíme zcela zřetelnou tendenci k zúžení a protažení, kdežto ostatní si podržují starší, čtvercovou formu. Obojí typ se pak střídá jak ve velkých úsecích,⁶⁹⁾ tak i v jednotlivých slovech. V písmu je patrná ostrost, tedy lom tahů. Ovšem i zde máme dosti příkladů nesoustavnosti a nedůslednosti. Nejčastěji vystupují písmena „m“, „n“, „u“, „h“, třebaže i u nich najdeme nezřídka tvar oblý nebo alespoň s převážným sklonem k němu. Lámání mají i taková písmena, jako „d“ či „g“, která si však jinak podržují čtvercovou formu. Nelze říci, že by protažení a lámání bylo v určitém vztahu, stejně jako nemůžeme prokázat důslednou souvislost velikosti tvarů s jejich oblastí, i když místy podobný poměr pozorujeme. Další zajímavý rys se pojí k x_1 . Vyplývá ze skutečnosti, že se nám tato osoba představuje nejen v roli písaře kodexu, ale též listin. Tato okolnost byla již dostatečně rozvedena v předchozí části. Tu budiž jen znovu poukázáno na to, že také v kodexu CO 135 se alespoň v náznacích projevuje jeho listinný duktus,⁷⁰⁾ názorně dokumentující podstatu odlišnosti i vzájemného vztahu obou typů. Tím se však již dostáváme k otázce grafického poměru CO 135 k ostatním písemnostem.

Velmi úzký vztah z hlediska paleografického se projevuje mezi CO 135 a kodexem CO 98, konkrétně jeho druhou částí.

CO 98

⁶⁹⁾ Srov. např. 47a (zúžené a protažené písmo) a 74a (převažuje šířka).

⁷⁰⁾ V úvodu ke čtvrté knize Amalariova díla „De ecclesiasticis officiis“ na fol. 133b kol. b–134a kol. a.

Kodex CO 98 je velmi pozoruhodnou písemností, a to nejen z hlediska paleografického, nýbrž i obsahového. Rukopis rozměrů 27×18, psaný na různorodém a nepříliš kvalitním pergamenu, čítá podle moderní foliace 188 folií. Je svázan v dřevěné desky, které jsou z poloviny potaženy šedou, dnes již otřelou kůží. Jak ukazují zbytky nýtů na přední desce vazby, patřil tento rukopis mezi tzv. libri catenati. Bližší prohlídka kodexu ukazuje, že dnešní úprava rukopisu není jeho původní podobou. Rukopis tvoří dva původně samostatné celky, svým vznikem sice časově nepříliš od sebe vzdálené, ale obsahově i paleograficky navzájem odlišné. Hranicí mezi oběma je fol. 74b, kde končí část I, a fol. 75a, které je úvodním listem části následující, II. Hledáme-li pak odpověď na otázku, kdy došlo ke vzniku konvolutu, můžeme vyjít přímo z právě zmíněného fol. 75a. Setkáváme se na něm s dvěma graficky odlišnými zápisy. Ponecháme-li stranou úvodní, obsáhlejší zápis, pocházející z 13. stol. a podávající vysvětlení některých stylistických pojmů, zůstává nám stručný záznam „liber ecclesie Olomucensis super psalterium“, který lze podle jeho grafiky časově zařadit na počátek 15. stol. Vycházíme-li pak z poznatku, že právě v této době byly takovým způsobem označovány olomoucké kodexy,⁷¹⁾ nasvědčoval by zmíněný zápis tomu, že ještě na počátku 15. stol. existovaly obě části samostatně. To ostatně potvrzuje i sám způsob vazby rukopisu. Jednoduchá forma dřevěných desek, jen zpola potažených kůží, je obvyklá zhruba od poloviny 15. stol., a to nejen u nás, nýbrž i v cizině.⁷²⁾ Cennou oporou jsou nám konečně i v tomto směru olomoucké inventáře 1413 a 1435. Oba zaznamenávají I. a II. část jako zvláštní celky.⁷³⁾ Bylo tudíž spojení obou částí provedeno až po r. 1435, rozhodně však ještě v 15. stol.

Úvodní část tohoto rukopisu, čítající 74 folií, je nesporně mladšího data a bude o ní pojednáno níže v jiné souvislosti, do které se ostatně sama hlásí.⁷⁴⁾ Druhý oddíl, zaujímající podle nynějšího označení fol. 75–188, se naopak řadí k samým počátkům působnosti olomouckého skriptoria. Již z celkové úpravy rukopisu je zřetelně patrné, že při jeho vzniku vysoko převažovalo hledisko účelové, tj. pouze zájem o vlastnictví určitého textu. Rukopis, čítající 114 folií, je psán na různorodém a nekvalitním pergamenu. Z 16 složek, z nichž jen některé mají na svém konci obvyklé pořadové

71) Srov. kapitolu II. a dále též exkurs I.

72) Tímto způsobem je svázána řada rukopisů i prvotisků v olomoucké kapitulní knihovně. Z cizích srov. např. způsob vazby kodexu würzburského původu (15. stol.), jehož vyobrazení podává kniha B. Bischoff—J. Hofmann, *Libri sancti Kyliani. Die würzburger Schreibschule und die Dombibliothek im VIII. u. IX. Jhdt.* Würzburg 1952, obr. 19.

73) Srov. exkurs I: 1435, č. 36: „Item epistole Bernhardi ad Aluisium abbatem in cooperatorio pergameneo“; 1435, č. 39: „Item glosa super psalterio in pergameno“.

74) Srov. § 4.

označení,⁷⁵⁾ je sice většina upravena do kvaternů, avšak jinak tu vládne značná nepravidelnost.⁷⁶⁾ Celý text je psán ve dvou kolumnách opět větším počtem písařů. Práce prvního z nich, x_1 , není příliš rozsáhlá a má vskutku jen úvodní charakter. Sahá pouze na fol. 76b kol. b ř. 7, kde pojednou končí. A je to hned písmo tohoto písaře, které na sebe upozorňuje odlišným pojetím. Drobnost — a zejména zběžnost — to jsou charakteristické rysy jeho provedení. Jeho protáhlé písmo není ani tak lámané, jako by se ná prvý pohled zdálo. Dojem lámanosti je docilován hlavně ostrým napojováním začátečních a koncových tahů k základním dříkům. U některých písmen (c, d, e, g, o) sice vidíme již pozměněnou stylisaci ve směru k hranatosti a lámání, ovšem soustavnost, resp. důslednost je těmto písařům ještě velmi vzdálena. Proměnlivost tvarů je také vlastností mnohých dalších písmen. Zvláštní zmínka budiž tu ještě jednak o dlouhém „s“, které má velmi často silně protáhlou formu, jednak o zvlněném protahování dříků některých písmen (p, q, dlouhé s, f) na posledních řádcích folií hluboko pod řádek.⁷⁷⁾

Obdobné vlastnosti má i písmo x_2 , který na x_1 bezprostředně navazuje. Jeho podíl na vzniku kodexu je ovšem mnohem podstatnější. Je takového rozsahu, že můžeme x_2 označit jako hlavního písaře.⁷⁸⁾ A je to do jisté míry právě obsáhlost činnosti x_2 , která nám umožňuje všimnout si některých zajímavých rysů jeho práce. Podoba jeho písma, jak se s ní setkáváme v prvních kolumnách, má v podstatě tytéž charakteristické znaky jako x_1 . Avšak krátce nato se duktus písma stává stále volnějším a také velikost tvarů se ještě více zmenšuje. Stačí porovnat např. fol. 77a a 86a, abychom si názorně ověřili změnu, která tu nastala. Je nyní otázka, do jaké míry se tato změna, resp. její příčiny, tj. zmenšení a zběžnější provedení tvarů, projevila též v detailní stavbě jednotlivých písmen. Podstata písmen (jejich základní duktus) zůstala nedotčena. Můžeme sice např. pozorovat, že ve volněji provedené části má např. písmeno „a“ tvar jednobříškový (kursivní), ale ve skutečnosti tu nejde o zcela novou, u písaře neobvyklou formu. Je to spíše otázka kvantity nežli kvality, neboť s tímto typem „a“ se porůznu setkáváme hned na počátku. Jinak odlišnosti mají vskutku jen vnějškový ráz. Písmena nejsou tak pečlivě prokreslována, nýbrž zběžně načrtnuta, jak se to nejvýrazněji jeví u „g“, „m“, „n“, dlouhého „s“, „f“ atd.

Jinou okolností, hodnou naší pozornosti, je časté střídání odstínu inkoustu. Od počátku činnosti x_2 , tj. od fol. 76b kol. b, sledujeme inkoust téže kvality

75) Tj. římskými číslicemi. Označení je ovšem mnohem pozdější než vlastní vznik rukopisu. Pochází až z 15. stol., tedy zřejmě z doby, kdy došlo k vazbě CO 98.

76) 2. složka má 5 listů, 7. — 9, 8. — 10, 10. — 10, 11. — 6, 12. — 4, 13. — 2, 16. — 4.

77) Srov. níže CO 98 I x_5 , CO 24.

78) Píše fol. 76b kol. b ř. 8–126b; 163a–184b kol. b ř. 37 včetně „punire“.

až na fol. 77a. Na fol. 77b píše již tmavším inkoustem až do poloviny kol. b (ř. 27), odtud dále světlejším inkoustem, zřejmě opět na jeden zátaň, až na fol. 80b kol. a (ř. 38) atd.⁷⁹⁾ Tento fakt sám o sobě není věcí zcela neobvyklou, zvláště ne — pokud lze sledovat — v olomouckém prostředí. Málokdy však máme před sebou tak názornou jeho podobu. A právě to nás nutí, abychom se poněkud zastavili u tohoto zjevu. Úseky vždy téhož odstínu inkoustu jsou vzhledem k hustě psanému textu dosti rozsáhlé (zvl. od fol. 88a) k tomu, abychom v nich mohli spatřovat jednotlivé etapy písařovy práce. Bylo by důležité vědět, v jakých intervalech jednotlivé etapy po sobě následovaly, a vůbec znát vztah střídání inkoustu a rozdělení textu do zmíněných úseků. Pokud se týče posledně uvedeného vztahu, je nesporně příčinný, jen je otázka, která z obou okolností má prvotní charakter. Je to potřeba nového inkoustu, která způsobuje přerušování práce, či snad naopak přerušování psaní a jistý interval vedou k užití jiného inkoustu? Stěží lze dát již na tomto místě přímou odpověď, neboť celou situaci komplikují ještě takové případy, kdy odlišným inkoustem jsou např. napsány pouze 4 řádky.⁸⁰⁾ Snad se zamyšlení nad podobným problémem jeví poněkud nicotné. Jistě tomu tak není. Již proto ne, že tu jde o otázku, která se dotýká způsobu písařské činnosti a postupu práce písařů, o čemž víme doposud jen velmi málo. V naší problematice pak tento zjev nabývá ještě zvláštní důležitosti tím, že je jistou obměnou častého střídání písařů, jak se s ním setkáváme zvláště v CO 205. Tyto okolnosti je ovšem třeba sledovat na širším základě.⁸¹⁾

Zbytek 7. složky a celou následující 8. napsal x_3 ,⁸²⁾ Je to nám již dobře známý písař CO 135 x_1 (č. 115). Jeho písmo si i v těchto odlišných podmín-

79) Další střídání: až na fol. 82a kol. b ř. 4 odspodu tmavším inkoustem,
konec fol. 83a světlejším,
fol. 84a kol. a ř. 27 tmavším,
tamtéž ř. 28–31 ještě tmavším,
fol. 84b kol. a ř. 40 světlým,
fol. 87a světlým.

Týž způsob střídání inkoustu je i ve zbývajících částech tohoto písaře, ač v širších celcích:
fol. 88a–91b kol. a ř. 23,
odtud až na konec fol. 93a,
93b kol. b ř. 7,
konec fol. 95b,
103b (s malým kolísáním na fol. 96b kol. a ř. 27–30, 30–36, 37–48),
112b kol. a,
114a kol. a ř. 32,
117b,
121a kol. b ř. 34,
126b.

80) Srov. fol. 84a kol. a ř. 28–31.

81) Srov. níže kap. IV.

82) Fol. 127a–138b.

kách podržuje svůj charakter. Jím psaná část patří k nejuhledněji provedeným v celém rukopise. Tvary jednotlivých písmen se při podstatně zmenšených rozměrech nikterak nezměnily. Pouze druhá část zdejšího úseku x_3 je poněkud zběžněji provedena.⁸³⁾ Vliv této okolnosti se také odrazil ve stavbě jednotlivých znaků, čímž našel své vyjádření i v pozměněném celkovém obrazu písma. Rychlejší pohyb pera vedl k větší ostrosti tvarů, než jaká je u x_3 obvyklá. Nejvíce pozorujeme tuto změnu u „m“, „n“, „u“, méně u „d“, „h“, „o“. Častěji se zde pojednou vyskytuje uncíální „d“.

Velmi zajímavá je grafika písaře x_5 . Setkáváme se s ním v rukopise na několika místech. Především tam, kde navazuje na x_3 . Píše text na fol. 139a–147b. To je prvý a také nejobsáhlejší jeho úsek v kodexu.⁸⁴⁾ Pečlivostí a úhledností provedení se plně vyrovnává x_3 . Písmo je komponováno do čtverce, ostrost zde ustupuje oblouku, a přesto se časově řadí zcela jinam než sám kodex svými písaři a jinými souvislostmi. Hlásí se do podstatně mladší doby. Naznačuje to především okolnost, že dřívky všech písmen (včetně m, n, r, dlouhých „s“, „f“, „p“, „q“) jsou dole zakončovány vlasovou čarou, vybíhající šikmo vzhůru doprava. Přitom její nasazení na dřík se neděje v ostrém úhlu, ale spíše obloukem; u některých písmen (dlouhá „s“, „f“, u posledního dříku „m“, „n“ aj.) má tento přechod podobu patky. Dále je zde zcela běžně užíváno uncíálního „d“ a kulatého „s“. Ostrá hranatost, resp. ostré lámání písmu sice chybí, je mu však vlastní jakýsi druh zaobleného lomu nebo – přesněji řečeno – zprohýbání tahů, a to jak přímých dříků, tak oblouků.⁸⁵⁾ Písař se tak odlišuje od ostatních členů olomouckého skriptoria nejen pokročilostí forem, nýbrž celým charakterem své grafiky. Vše ukazuje na osobu cizího původu.

Další spojení mezi naším rukopisem a zmíněným již CO 135 tvoří x_4 .⁸⁶⁾ Je totožný s x_3 CO 135. Také v jeho případě můžeme konstatovat, že za odchýlných zde podmínek podržuje si písmo týž ráz jako v CO 135.

Zbývající dva písaři vystupují v kodexu vskutku jen příležitostně.⁸⁷⁾

83) Zhruba od fol. 131.

84) Z dalších je to fol. 156, které ovšem patří k fol. 139a–147b, s nimiž tvoří složku. Při vazbě rukopisu se stalo, že mezi dnešní fol. 147b a 156b byla vsunuta omylem až následující složka. Konečně se s tímto písařem setkáváme na posledních dvou foliích (rukopis je neúplný) – fol. 186a–187b.

85) Z jednotlivostí budiž tu poukázáno zejména na ligované et, které se na prvý pohled jeví spíše jako ligatura ae, a na písmeno „a“, vykazující ve většině případů takřka jednobříškovou (kursivní) formu.

86) Píše zde fol. 148a–151a kol. b ř. 35,

151b–153b kol. a ř. 24 (vč. „de t...“),

153b kol. b–155b.

87) Piší krátké, několikařádkové úseky v části x_4 :

x_6 – fol. 151a kol. b ř. 36–konec kol. b,

x_7 – fol. 153b kol. a ř. 24 počínaje slovem „(f)ructum“–konec kol.

Z hlediska časového se jejich grafika řadí k ostatním písařům (ovšem kromě x_3) kodexu. Svou povahou se pak liší zejména x_6 , jehož písmo má spíše listinnou stylisaci než knižní.⁸⁸⁾ Pozoruhodná a velmi závažná je však jiná okolnost. S tímto písařem se totiž setkáváme též v kodexu CO 98 I, který — jak uvidíme níže — vzniká až v době kolem poloviny 12. stol.⁸⁹⁾ Tím se ovšem situace, spojená s problémem vzniku CO 98 II, stává složitější. Převážnou částí své grafiky se rukopis řadí k nejstaršímu období olomouckého skriptoria, ostatní svědčí naopak pro dobu nejmladší (x_5 , x_6). S tímto konstatováním se zde musíme zatím spokojit. Určitější závěry bude možno provést až po zpracování všech písemností přicházejících zde v úvahu.

Vrátíme se zde však ještě k předchozímu rozboru. Vyplynuly z něho mimo jiné dvě skutečnosti. Především byl zcela nesporně prokázán olomoucký původ rukopisu, přibližně byla též určena doba jeho vzniku. Dále jsme mohli konstatovat, že změna rozměru písmen nemá za následek odlišný duktus a tvar. Pouze tam, kde se písař přiklonil k zběžnější formě, je písmo ostřejší. Způsob vzniku CO 98 II byl obdobný jako v případě CO 135. Prázdná místa na konci úseků jednotlivých písařů svědčí totiž jasně o tom, že i zde byla předloha rozdělena a na těchto úsecích postupováno současně.⁹⁰⁾

O výzdobě a úpravě kodexu byla již zmínka. Zde budiž jen konstatováno, že rubra mají charakter marginálních poznámek, vytýkajících téma sousedního textu, a jsou všechna dílem jedné osoby. Není při tom žádný z písařů kodexu. Pokud se pak týče přípisů, jsou málo početné a pocházejí vesměs z mnohem pozdější doby.⁹¹⁾ Pozoruhodná je další souvislost CO 135. Je to skupina rukopisů soustředěných kolem

CO 205

Rukopis CO 205 patří nesporně k vrcholným dílům olomouckého skriptoria. Z hlediska paleografického zaujímá mezi písemnostmi tohoto prostředí zcela výsadní postavení.

Již Dudík označil kodex CO 205 za práci olomouckého skriptoria 1. po-

⁸⁸⁾ Jednotlivá písmena jsou stručně načrtnuta, dříky b, d, h, l, dlouhého s jsou výrazně protahovány nad řádek, dříky p, q, r, s pak pod řádek a ohýbány doleva. Silně pod řádek je protaženo též tíronské et.

⁸⁹⁾ V CO 98 I vystupuje jako písař C, pišící dodatečně marginální poznámky. Totéž v CO 205, kde vystupuje pod siglou F.

⁹⁰⁾ Srov. fol. 87 (tvoří ovšem hranici v oddíle téhož písaře, tj. x_2), fol. 126b (předěl mezi x_2 a x_3), fol. 138b (x_3 — x_5), fol. 156b (x_5 — x_4 ; toto fol. patří ovšem hned za dnešní fol. 147b), fol. 162 (x_4 — x_2). Ostatní písaři (x_1 , x_6 , x_7) vystupují v textu — jak známo — pouze příležitostně a v malých úsecích.

⁹¹⁾ Písař A (13. stol.) fol. 75a,
B (poč. 15. stol.) fol. 75a,
C (poč. 15. stol.) fol. 75b,
D (poč. 15. stol.) fol. 78a.

loviný 12. stol. a jeho názor, ač konkrétně nezdůvodněný, byl obecně přijímán.⁹²⁾ Zajisté leccos se tu dalo usuzovat z některých vnějškovostí, přípisů, obsahu, popř. i jiných údajů. Tak např. na posledních třech foliích napsaný text známého „Granum cathalogi presulum Morawie“ naznačoval, že kodex tvořil součást kapitulní knihovny olomoucké již na počátku 15. stol.⁹³⁾ a opisy Zdikových listin, resp. listin jemu určených, provedené již ve 12. stol., posunovaly jeho existenci v tomto prostředí dokonce až do doby vzniku vlastního rukopisu. Dudík ovšem také poukázal – i když jen zcela povšechně – na to, že CO 205 má tytéž charakteristické rysy jako CO 202, CO 135 a CO 24.⁹⁴⁾ Ovšem mnohé se tu jen tušilo, ale neprokazovalo. Kodex se nám nedochoval v původní své podobě. Především jeho vazba není původní. Pochází až z 1. poloviny 19. stol. a má onu charakteristickou formu, která je typická pro mnohé kodexy této knihovny.⁹⁵⁾ O tom, jak vypadala stará vazba, nemáme nejmenšího dokladu,⁹⁶⁾ jediné rzi poškozený poslední list pergamenu ve svém dolním okraji naznačuje, že i tento rukopis náležel k tzv. libri catenati. Avšak i v obsáhlosti kodexu nastaly během doby některé změny. Rukopis rozměrů 37×27 cm čítá dnes celkem 206 pergamenových folií. Stará foliace, pocházející z počátku 15. stol., však začíná až dnešním druhým foliem a pokračuje na fol. 203. Nechává tudíž stranou první a poslední dva listy kodexu.⁹⁷⁾ Zjišťujeme-li pak, že právě tato folia netvoří souvislou součást příslušných složek, nýbrž jsou sem vlepována, můžeme právem klást jejich zařazení do kodexu až po provedení foliace, tj. do 1. pol. 15. stol. Ovšem celá věc není tak jednoznačná, jak se na první pohled jeví. Rozbor složek⁹⁸⁾ naznačuje, že oba kvaterny,

⁹²⁾ Geschichte Mährens IV, str. 390, pozn. 1.

⁹³⁾ Svědčí o tom též inventáře 1413 a 1435, zaznamenávající rukopis pod titulem „Item constitutiones papales et conciliorum diverse“. Srov. níže exkurs I. a jeho přílohy (č. 99 v 1435).

⁹⁴⁾ Obdobně se nejnověji vyslovil i M. Zemek, Z bohatství olomouckých rukopisů. Sb. SLUKO, odd. B, I (1951–1953), str. 133n. Srov. též závěry A. Friedla v katalogu výstavy Moravská knižní malba XI. až XVI. stol. Brno 1955, str. 9 a str. 15 č. 7.

⁹⁵⁾ Jsou to lepenkové desky potažené fialovým plátnem, hřbet a rohy kožené. Srov. výše kap. II. Vpředu a vzadu jsou z téže doby papírové předsádky.

⁹⁶⁾ Není zde např. žádná zpráva děkana Thysebaerta, který při převazbě některých olomouckých rukopisů v 1. pol. 19. stol. zaznamenal zvláštnosti staré vazby. Srov. kap. II.

⁹⁷⁾ První folio, obsahující různé opisy (rukou 1. pol. 12. stol.: srov. níže), hlavně listin, tvoří vlastně předsádku. Na posledních foliích (204–205), označených římskými číslicemi nejspíše až v 1. pol. 19. stol., je napsána zbývající část textu „Granum cathalogi...“

⁹⁸⁾ Kodex sestává celkem z 26 složek, z nichž kromě 13., kterou tvoří ternio, jsou všechny kvaterny. Pořadí všech složek je vyznačeno římskými číslicemi, avšak v umístění a provedení označení jsou tu odchylky. Složky 1.–12., 14.–16. mají označení vždy na svém konci dole. (Poznamenejme hned zde, že je to dílo písaře x₁.) Složka 17.–25. má sice označení na též místě, ale má podobu jednoduché římské číslice (práce písaře x₆, který provedl označení složky vždy hned po jejím dopísání). Týmž způsobem je provedeno označení u 13. složky. V tomto případě jde ovšem o mnohem pozdější zásah (1. pol. 15. stol.). 26. slož-

přicházející zde v úvahu (1. a 26.), byly původně úplné. Vzhledem k tomu, že vlastní text rukopisu končí již na začátku fol. 202a a zbývající folia tak zůstávala prázdná,⁹⁹) je vskutku nesnadné říci, z jakého důvodu byla odstraněna a nahrazena novými.¹⁰⁰) Nejspíše se tak stalo proto, že byla dosti poškozená a k napsání nového, souvislého textu málo způsobilá. Ještě nejasnější je případ prvního folia. Na jedné straně je u něho v podstatě totožná situace, na druhé straně se však celá věc komplikuje tím, že jeho přípisky se graficky i obsahově hlásí k ostatním přípiskům, napsaným na starých listech.

Ponechejme však tuto otázku stranou a věnujme pozornost spíše rozboru písma původního textu rukopisu. Nejpozoruhodněji tu vystupuje podíl a způsob práce jednotlivých písařů. V přehledu se jeví situace takto:

x_1 – fol. 1a–13b

14a kol. b–15a kol. a ř. 14 (vč. „perscripta“)

15a kol. b–18b kol. b

19b kol. a ř. 16–19b kol. b ř. 6

20a kol. b–27b kol. b ř. 31 (ř. 26–29 je rubrum)

28a kol. a–30a kol. a ř. 17 (vč. „suis“)

30b kol. a–32b kol. b

33a kol. b–35a kol. b

35b kol. b–45a kol. a ř. 30

45a kol. b ř. 28 (od „... bet prohibi“) – 48b kol. a ř. 23 (vč. „constitu/tus“; bylo zde původně „constitus“. To však písař x_4 opravil, místo „a“, jehož zbytek je ještě částečně vidět, napsal sám již „... tus“ a pokračoval dále)

48b kol. b ř. 12–49a kol. b ř. 4 odspodu

49b kol. a ř. 28–50a kol. a ř. 17 (vč. „pevvatis“)

50b kol. a ř. 18 (od „non...“)—kol. b ř. 11

51a kol. a ř. 4—kol. b ř. 10 (vč. „ordinem“)

51b kol. a—ř. 5 odspodu

51b kol. b ř. 10 (od „hoc“)—57a kol. b ř. 10 (vč. „ariolos“)

57b kol. b–75b kol. b ř. 21 (vč. „si vero“)

76a kol. a ř. 32 (od „et cum“)—77b kol. a ř. 31 (vč. „eius“)

ka (rovněž dílo písaře x_5) se liší v tomto směru od předcházejících dvojím způsobem. Jednak má označení vpředu dole, jednak má podobu zjednodušeného prvního typu (u x_1).

⁹⁹) Na volné místo fol. 202 byly ovšem připojeny různé přípisky ve 12. stol.

¹⁰⁰) Bylo by možné uvažovat též tak, že odstraněné listy (fol. 204 a 205) byly vyplněny jinými přípisky a poznámkami, což je ovšem vzhledem k fol. 203 (začátek Granum cathalogi a dnes poslední list složky, který s ní přímo souvisí), popsaném až na počátku 15. stol., málo pravděpodobné.

77b kol. a ř. 37—101b kol. a ř. 7 (následovalo volné místo, které přibližně v téže době zaplněno přípisem; srv. níže popis obsahu a přípisů)

x₂ — fol. 19a kol. a—19b kol. a ř. 14

19b kol. b ř. 6 (od „Ideo fratres“)—20a kol. a

x₃ — fol. 50a kol. a ř. 17 (poč. „quis“)—konec kol. a

51a kol. b ř. 10 (od „nullius“)—konec kol. b

51b kol. a ř. 4 odspodu—kol. b ř. 10 (vč. „misereri“)

x₄ — fol. 14a kol. a

15a kol. a ř. 14 (od „enim“)—konec kol. a

27b kol. b ř. 32—konec kol. b

30a ř. 17 (od „in quibus“)—konec kol. b

33a kol. a

35b kol. a

45a kol. a ř. 31—kol. b ř. 28 (vč. „non debet“)

48b kol. a ř. 23—kol. b ř. 11

49a kol. b ř. 3 odspodu—49b kol. a ř. 26

57a kol. b ř. 10 (od „aruspices“)—57b kol. a

112b kol. a ř. 1—15

113b kol. a ř. 8 (od „angariis“)—konec kol. a

115b kol. a

138a kol. b

139b kol. b ř. 16 (od „dirigantur“)—140a kol. a ř. 10

140a kol. b—140b kol. a ř. 13

161a kol. a

165b kol. a ř. 1—27

x₅ — fol. 50a kol. b—50b kol. a ř. 18 (vč. „sacerdotum“)

50b kol. b ř. 12—51a kol. a ř. 3

x₆ — fol. 75b kol. b ř. 21 (od „etiam“)—76a kol. a ř. 32 (vč. „concilio“)

169a kol. b ř. 15—169b kol. a ř. 12 (vč. „cupiditate“)

x₇ — fol. 77b kol. a ř. 31 (od „nec“)—ř. 36

x₈ — fol. 102a kol. a—112a kol. b

112b kol. a ř. 17—113b kol. a ř. 8 (vč. „diversis“)

113b kol. B—115a kol. b

115b kol. b—138a kol. a

138b kol. a—139b kol. b ř. 16 (vč. „dimissorie“)

140a kol. a ř. 11—konec kol. a

140b kol. a ř. 14—160b kol. b

161a kol. b—165a kol. b

165b kol. a ř. 28—169a kol. b ř. 13 (násl. rubrum)

169b kol. a ř. 12 (od „vel“)—200a kol. a ř. 24

Poněkud zarážející je počet písařů, jejichž prací kodex vzniká. Avšak tato okolnost odráží skutečný stav. Rozdílnost jednotlivých rukou je ve většině

101) x₁: Dříky dlouhých písmen jsou nahoře zakončeny vlasovou čarou, vybíhající pod ostrým úhlem doleva, někdy takovým způsobem, že oba tahy (dřík i násadec) splývají v patku. Obdobně jsou upraveny dříky „p“ a „q“. Napojování začátečních, resp. koncových tahů u písmen i, u, m, n (a také koncových tahů a, l, t) je ostré. Přitom se tyto doplňkové tahy výrazně liší od základních svým vlasovým provedením. Rozdíl mezi středními a dlouhými písmeny jsou nepatrné. Dlouhá s, f, r, m, n jsou zakončována na řádku, ojediněle se k jejich dříkům připojují nepatrné násadce, vlasově tažené šikmo vzhůru doprava. Převažuje uncíální „d“; kulaté „s“, ačkoliv ho nacházíme i uprostřed slov, se vyskytuje skrovně. Z ligatur jsou tu obvyklé et, ct, st.

V průběhu textu, psaného tímto písařem, vidíme jistou změnu celkové tvárnosti písma. Tato proměna vystupuje nejprve jen náznakově (zhruba od fol. 58a), v plném rozsahu se pak projevuje od fol. 64a, při čemž se tento nový charakter písma udržuje až do konce úseku x₁, i když ne stále v té intenzitě, jak se s ní tak výrazně pojednou setkáváme na zmíněném fol. 64a. V čem spočívá tato proměna? Základní rozdíl je v celkové kompozici jednotlivých písmen. V prvním úseku, tj. před fol. 64a, resp. 58a, jsou písmena komponována do šířky, dlouhá písmena jen nepatrně převyšují písmena na střední úrovni, v druhém úseku naopak pozorujeme kompozici do obdélníku, protahování písmen do výšky a jejich zužování, zmenšování mezer mezi jednotlivými písmeny, celkovou stésnanost textu. Písmo je poněkud zběžnější a více skloněno doprava. Písmena jsou drobnější, jsou také tvořena jemnějším perem.

Obraz písma je tudíž na první pohled v obou částech zřetelně odlišný. Stojíme před otázkou, zda se tato vnější změna odráží i ve stavbě jednotlivých písmen, zda se změnil jejich duktus? Vzájemné srovnání nám ovšem říká, že nikoliv. Je jistě pozoruhodné, že písmo nabývá nové tvárnosti současně s užitím jemněji seříznutého pera a zavedením zběžnějšího duktu.

x₂: Písmo x₂ je široké, kulaté, s nepatrnými rozdíly mezi středními a dlouhými písmeny. Dříky dlouhých písmen jsou štěpeny, dlouhá s, f, m, r jsou zpravidla tupě zakončována na řádku, často je však k jejich dříku dole připojován vlasový tah šikmo vzhůru doprava. Rovněž dříky p a q mají obdobné zakončení. Běžně se vyskytuje kulaté s (zvláště na konci slov) a uncíální d. Obvyklé jsou opět ligatury ct, st a et (ač jinak je zde častější tironské et).

x₃: U x₃ se sice ještě dosti udržuje oblouk, písmo je však protáhlejší a tím jsou také rozdíly středních a dlouhých písmen výraznější. Dříky dlouhých písmen tvoří nahoře spíše trojúhelníkové násadce, kdežto u dlouhých s, f, m, r (a obdobně p a q) se spíše střídá ohnutí dříku dole minně doleva s tupým zakončením a šikmá vlasová čára, vybíhající vzhůru doprava, vystupuje jen sporadicky. Uncíální d se zde vyskytuje, v převaze však zůstává d minuskulní. Kulaté s na konci slov je takřka pravidlem.

x₄ (a též x₆): Pokud se týče písma x₄, vykazuje v podstatě tytéž základní rysy jako x₃. U obou je ještě dosti zachována obloukovitost tahů a kompozice do šířky (u x₄ mírný sklon k protahování). Dříky většiny písmen (i takových jako a, i, u, m atd.) jsou u x₄ výrazně štěpeny, u x₆ opatřovány trojúhelníkovitými násadec. Dlouhá s a f, jejichž horní oblouček je připojován k základnímu dříku poněkud excentricky, bývají (zvláště u x₄) dole častěji ohýbána doleva než zakončena na řádku. Uncíální d je u obou sporadické, kulaté s pak vystupuje velmi často u x₆.

x₅: U písma x₅ lze opět vytknout šířku a kulatost jako charakteristické znaky (poněkud rušivě tu vystupuje zápení m a částečně i u). K tomu je ovšem třeba připojit zdůraznění svislých tahů a celkově vzpřímený ráz písma. Dříky dlouhých písmen jsou nahoře buď bez jakéhokoliv zakončení nebo mají kolmo posazenou vlasovou čáru (totéž dole u q). Dlouhá

případů na první pohled zjevná, jen u několika málo je třeba pracnějšiho postupu k jejich rozlišení. Platí to konkrétně jednak o písařích x_2 a x_3 , jednak o x_4 a x_8 .¹⁰²⁾ Ovšem ještě větší pozornost upoutá forma jejich účasti. Z hlediska paleografického tvoří kodex dva celky s hranicí na fol. 101b až 102a, čili prvá část zahrnuje složku 1.—13., část druhá pak 14.—26. Každá z nich má svého hlavního písaře, jehož text prostupují úseky ostatních zúčastněných osob:

I. část — x_1 (hlavní písař)

x_2 — x_6

II. část — x_8 (hlavní písař)

x_4 , x_6 , x_9

Podstatné při tom je, že tyto úseky mají jen nepatrný rozsah. Pohybují se maximálně v rozmezí necelého jednoho folia a v minimálním případě jde dokonce o pouhých 6 řádků.¹⁰³⁾ Je to okolnost, se kterou se ve středověké praxi běžně nesetkáváme.¹⁰⁴⁾ Tím obtížnější je ovšem dát na tuto otázku uspokojivé vysvětlení. Vzhledem k tomu, že se jednak s tímto zjevem setkáváme v olomouckém prostředí ještě v několika dalších případech (ovšem ne již v takovém rozsahu), jednak že bude nutné přihlédnout k obdobným situacím v širším měřítku, je vhodné zůstat zatím na tomto místě při pouhém konstatování a vrátit se k věci v jiné souvislosti.¹⁰⁵⁾

Podobně jako v ostatních rukopisech jeví se i zde úzká spojitost mezi vlastní grafickou stránkou rukopisu a jeho výzdobou a úpravou. A je třeba hned úvodem říci, že i v tomto směru stojí kodex mezi písemnostmi skriptoria na předním místě. Text je přímo přeplněn rubry a také iniciálky jsou zde zastoupeny v nebývalém počtu — 47.¹⁰⁶⁾ Ponecháme-li zatím iniciálky

s, f, m, p, r mají opět tupé zakončení nebo mírné ohnutí doleva. Přitom r zasahuje často pod řádek. Nemalý je i výskyt unciálního a kulatého s.

x_6 : Dříky dlouhých písmen jsou nahoře opatřeny trojúhelníkovitými násadci, dříky ostatních (dlouhé s apod.) končí na řádku, někdy vybíhají šikmo vzhůru doprava. U p a q jsou též ohnuty doleva, r nežřídka zasahuje pod řádek. Unciální d je velmi časté, méně již kulaté s.

x_7 : Krátký úsek tohoto písaře ukazuje dříky nahoře bez zakončení nebo s vlasovou čarou, vybíhající doleva, u dlouhého s, f, m, n, p dole ohýbané doleva, u q doprava; obvyklé unciální d.

x_9 : U dříků jeho dlouhých písmen se střídají drobné, zpravidla kolmé čáry s rozevřelým štěpením. Písmena dlouhá s, f atd. jsou vesměs tupě zakončována na řádku. Pouze u q je připojován vlasový násadec. Poměrně ještě dosti udržovaná kompozice do šířky s jistou oblostí se zde střídá u některých písmen (u, i, l, a atd.) s ostrostí (připojování koncových tahů pod ostrým úhlem). Kulaté s i unciální d je obvyklé.

¹⁰²⁾ Ovšem i v těchto případech je rozdílnost nakonec jasná. V případě x_2 a x_3 stačí pokázat na zcela odlišné tvoření písmene g, zkracovacího znaménka pro -ur, -orum, ligatury et aj., v případě druhém (tj. x_4 a x_8) na obecné zkracovací znaménko, zkracovací znaménko pro -ur, -orum, ligaturu et, dříky dlouhých písmen, g, dlouhá s atd.

¹⁰³⁾ Srov. x_7 .

¹⁰⁴⁾ Alespoň tak se věc jeví na základě dosavadních studií.

¹⁰⁵⁾ Srov. kap. IV.

¹⁰⁶⁾ Přitom je třeba uvážit, že se iniciálky objevují pouze v první části rukopisu: 1a (R) — 1b (T) — 4a (A) — 5b (E) — 6b (A) — 7a (S) — 7b (T) — 8a (I; upraveno z versálky) —

stranou, docházíme k závěru, že zbývající výzdoba je dílem 3 osob:

r_1 – fol. 1a kol. a–55b kol. a ř. 26 (vč. „sit“)

64a kol. a–71b kol. b (9. složka)

77b kol. b–78a kol. a

80a kol. a–87b kol. b (11. složka)

95b kol. a–157b kol. b (13.–20. složka)

182a kol. a–202a kol. a

r_2 – fol. 55b kol. a ř. 26 („qui contra“)—63b kol. b (8. složka)

72a kol. a–77b kol. a

78a kol. b–79b kol. b (10. složka)

88a kol. a–95a kol. b (12. složka)

r_3 – fol. 158a kol. a–181b kol. b

Nižší počet rubrikátorů než písářů již předem naznačuje, že jejich práce byla prováděna dodatečně, po napsání textu. O tom svědčí ostatně i četné representanty, které se nám dochovaly,¹⁰⁷⁾ a zejména pak konfrontace rubrikátorů s písáři. Docházíme zde totiž k závěru, že r_1 je zcela bezpečně totožný s x_1 , r_2 pak s písářem x_3 a rubrikátor r_3 s x_2 . Jak je patrné z uvedeného přehledu, má zde největší podíl r_1 , jehož činnost se rozprostírá s malými přestávkami po celém rukopise. V první části kodexu (fol. 101b) se střídá s r_2 ,¹⁰⁸⁾ v druhé s r_3 . Jedině o písáři x_1 můžeme prohlásit, že si provádí z valné části (tedy ani on ne úplně) současně i rubra a versálky svého vlastního úseku. Ve všech ostatních případech vidíme na obou stranách rozdílné osoby.

K výzdobě tohoto druhu je ovšem nutné ještě dodat, že se tu jeví i jistá odlišnost mezi versálkami a rubry. Stylistické jednotlivých versálek, způsob jejich umístění na vynechaná pro ně místa, jejich vztah k rubrům, sytost užití rumělky vedou k těmto závěrům:

a) Versálky jsou dílem dvou osob. Jedna z nich, která je totožná s r_1 , provádí převážnou část versálek, druhá, kterou nelze uvést v souvislost se žádným nám známým rubrikátorem či písářem, vystupuje zde jen příležitostně.¹⁰⁹⁾

b) U versálek r_1 se projevuje určitá odlišnost a proměnlivost tvarů, v zásadě však není třeba pochybovat o náležitosti tohoto úseku k jedné osobě.

8a (G) – 8b (A) – 9a (S, E) – 9b (U) – 10a (Z) – 10b (C) – 12a (V) – 12b (P, A) – 13a (F) – 14a (C, L) – 15a (S) – 15b (D, F) – 21b (I) – 32a (P) – 41b (C) – 45b (D) – 60b (D) – 68a (U) – 69a (D) – 70a (S) – 71b (D) – 72b (P) – 73a (S) – 73b (A) – 75a (S) – 76b (S) – 78a (R) – 81b (C) – 84b (A) – 88a (P) – 90b (Q) – 93a (I) – 94b (P, dvakrát) – 95b (O) – 97b (C).

¹⁰⁷⁾ Srov. např. fol. 19a, 51a, 105b, 118a aj.

¹⁰⁸⁾ Od 8. až do 13. složky děje se střídání podle jednotlivých složek. Srov. výše přehled.

¹⁰⁹⁾ Srov. fol. 56a–59b, 64a–67a. Některé z těchto versálek jsou obtahovány tamějšími rubrikátory.

c) Skutečnosti,

1. že se základní tvary iniciálek podobají versáلكám r_1 ,

2. že r_1 je hlavní osobou, která pečuje o výzdobu a konečnou úpravu rukopisu,

3. že se iniciálky vyskytují pouze v první části, kterou v podstatě celou psal a tím i připravoval pro pozdější výzdobu (dostatečně vynechané místo pro iniciálky x_1 ($= r_1$),

svědčí o tom, že r_1 je také autorem iniciálek.

Zbývá ještě povšimnout si přípisků, které sice nejsou tak početné, jak nacházíme v některých jiných olomouckých rukopisech, avšak svou povahou stavějí i ony náš kodex do popředí. Tak je především třeba kvalifikovat jako přípisek text na aversní straně pergamenové předsádky v kol. a (A). Paleograficky se hlásí zcela jasně do námi zkoumaného období a při bližším ohledání v něm zjišťujeme práci známého již písaře x_2 CO 135.¹¹⁰⁾ O písaři opisů listin na této předsádce a na fol. 101b a 202a (B) byla již zmínka.¹¹¹⁾ Pokud se týče dalšího obsáhlého přípisku na fol. 202b (C), pochází rovněž z této doby a poznáváme v něm jednoho z písařů textu – x_2 . Posledním z této skupiny je text „Granum cathalogi“, který je ovšem mnohem pozdějšího původu; vzniká totiž až v 1. pol. 15. stol. (D). Zbývající drobné přípisky pocházejí vesměs z 12. stol. a mají ve většině případů charakter korektur.¹¹²⁾ Malé přípisky prováděli též písaři vlastního textu.¹¹³⁾

Předchozí rozbor přinesl již dostatečné množství dokladů o tom, jakým asi způsobem rukopis vznikal.¹¹⁴⁾ Vedle rysů, s nimiž máme možnost setkat se častěji (alespoň u olomouckých rukopisů), nacházíme zde jisté zvláštnosti. K nim nepochybně patří také vysoký počet zúčastněných písařů. Ten má kromě jiných pozoruhodných stránek především význam v tom směru, že přináší širokou základnu pro studium a rozbor dalších písemností. Ovšem jeho výsledek nás poněkud překvapuje. Jen dva z těchto písařů nacházíme v jiných rukopisech.¹¹⁵⁾ Jsou to x_4 a x_8 . Prvý z nich napsal celý rukopis

CO 322

Je to pergamenový kodex, přibližně téhož formátu jako CO 205 (35×

110) Jsou tu některé malé rozdíly: poněkud odlišné tvoření zkratky -orum a tironského et a častější výskyt unciálního d v CO 205.

111) Srov. výše § 1 této kapitoly, kde ztotožněn s č. 115 a jeho prostřednictvím též s x_1 CO 135.

112) E – předsádka a kol. b (dole), 87b,

F – fol. 54b, 68b (je totožný s x_6 CO 98 II = C v CO 98 I),

G – fol. 105b, 119a.

113) Srov. např. x_1 na fol. 15a, 33b, 71a – x_8 na fol. 132b, 199a.

114) Stačí si tu uvědomit především okolnost, že obě části rukopisu vznikají současně, a dále vztah grafické stránky k výzdobě.

115) O písaři x_6 srov. CO 202 (písaři přípisků).

24 cm),¹¹⁶⁾ svým rozsahem ovšem poněkud menší (167 ff.).¹¹⁷⁾ Daleko zpět pak zůstává za tímto rukopisem svou úpravou a výzdobou. Tuto funkci zde totiž plní skrovný počet versálek¹¹⁸⁾ s majuskulou psanými a proložení s červenou výplní zdůrazněnými nadpisy a začátečními slovy jednotlivých komentářů k Pavlovým listům. Autorem je sám písař kodexu. Celek působí prostě a jednotvárně.¹¹⁹⁾

Ještě cennější je grafická souvislost písaře x₈. Jeho zásluhou především získáváme zcela bezpečně zařazení našeho kodexu mezi díla olomouckého skriptoria, x₈ je totožný s písařem x₃ CO 135. Navíc nám pak umožňuje zařazení dalšího kodexu mezi památky olomoucké proveniencce, ovšem v tomto případě rukopisu, který se nedochoval. Známe z něho pouze jediné folio, které dnes tvoří předsádku rukopisu CO 408. Pokud lze z tohoto zlomku zjistit, šlo zřejmě o pasionál, nejspíše ten, který je ve starém inventáři z r. 1413 zaznamenán pod č. 49 a v pozdějším z r. 1435 se již neobjevuje.¹²⁰⁾

Obohacuje tudíž rozbor CO 205 řadu písemností olomoucké proveniencce o další 3 kusy. Vzhledem k tomu, že památky souvisící s tímto kodexem jsou písařsky jednotné,¹²¹⁾ nelze již po této linii sledovat další stopy.

§ 3 CO 202 – CO 93 – CO 469

Dalším rukopisem, který byl obvykle zařazován mezi díla olomoucké proveniencce, je CO 202.¹²²⁾ Svou úpravou, výzdobou a celým provedením patří zcela nepochybně ke skupině kodexů CO 135 a CO 205. S těmito kusy ho pojí i základní obsahový význam, který měl pro kapitulu v době svého

116) Vazba je táž jako u CO 205, tedy novodobá. Rezem nýtů poškozené poslední folio svědčí o tom, že kodex byl „liber catenatus“.

117) Rukopis tvoří celkem 21 složek, většinou kvaternových. Výjimkou je zde 8. složka, která čítá 7 listů. Jednotlivé složky jsou označovány vpředu dole v levém rohu červeně psanými římskými číslicemi. Vzhledem k tomu, že číslo 15 se zde objevuje dvakrát, má poslední složka označení 20 a nikoliv 21.

118) Objevují se v podstatě pouze na začátku jednotlivých listů (rukopis obsahuje komentáře k Pavlovým listům; srov. níže).

119) Skrovný je i počet přípisků:

A (12. stol.) – fol. 1a („Tractatus Aimonis“),

B (14. stol.) – fol. 1a („liber ecclesie Olomucensis“),

C (14. stol.) – fol. 1b,

D (16. stol.) – fol. 1b,

E (14. stol.) – fol. 44b.

120) Srov. níže přílohy I. a II. k exkursu I.

121) Mám tu na mysli postup vpřed, zpětně je tu CO 135, psaný 3 písaři.

122) K literatuře, uvedené u CO 205, srov. též G. Friedrich, Památky umění písařského, seš. 1, str. 4, kde uvedeny též další práce.

vzniku.¹²³⁾ Vzhledem k tomu, že rukopis byl již několikrát detailně popisován, a to i z hlediska paleografického, omezíme se tu v podstatě jen na několik závažných bodů.¹²⁴⁾ Především je třeba, abychom si tu znovu uvědomili, že celý text rukopisu je psán jedním písařem. Jeho písmo se svými základními rysy řadí k starým ještě typům — je kulaté a zcela jasně komponované do šířky. Pro písaře je též charakteristický — jak ještě uvidíme na jiných místech, kde tato osoba vystupuje — způsob psaní marginálních poznámek, naznačujících obsah sousedního textu, drobnějším písmem.¹²⁵⁾ Pokud se týče výzdoby a úpravy rukopisu,¹²⁶⁾ jejímž autorem je rovněž sám písař rukopisu,¹²⁷⁾ lze tu jako příznačný rys vytknout označování jednotlivých knih — jejichž text je na foliích opisován — vždy na horním okraji listů.¹²⁸⁾ Dále je nutno konstatovat, že písař CO 202 není totožný ani s jediným z těch, které jsme až doposud měli možnost poznat jako písaře rukopisů zcela bezpečně olomoucké provenience. A hned také musíme připojit, že v tomto případě nelze — ani za pomoci veškerého dochovaného materiálu — vést takový důkaz, jako tomu bylo v případě předchozích kodexů. Ovšem tato okolnost ještě nikterak neznamena, že nelze prokázat olomouckou provenienci CO 202 nebo dokonce že máme u tohoto rukopisu počítat s jeho cizím původem.

Již inventáře 1413 a 1435 nám představují CO 202 jako součást kapitulní knihovny,¹²⁹⁾ nápis na fol. 1a pak posunuje jeho existenci v tomto prostředí do 14. stol. Je však možno jít touto cestou ještě dále do minulosti. Na fol. 225b a 226a jsou připsány texty listin, týkajících se olomouckého kostela.¹³⁰⁾ Obě dvě, jak list mohučského arcibiskupa Adalberta, tak Zdikův

123) Obsah stručně vyjadřují již nápisy na fol. 1a (14. stol.): „Liber conciliorum et collecta Purcardi XIII librorum ecclesie Olomucensis.“

124) O vnějším vzhledu budiž tu jen znovu řečeno, že je svázán do lepenkové vazby, plátěné, polokožené, pocházející z 1. pol. 19. stol. Čítá 226 folií (ve skutečnosti pouze 216; srov. níže). Zpracování jednotlivých listů pergamenu připomíná namnoze jihoevropský (italský) způsob. Složky jsou upraveny většinou do kvaternů a prvních 19 složek je označeno římskými číslicemi dole na svém konci, což pochází od písaře rukopisu. Foliace je starobylá, pochází z 15. stol. (srov. totéž u CO 205). Autor foliace se dopustil několika chyb. Po fol. 90 pokračoval hned fol. 100, vynechal však číslici 101 a místo 225 napsal dvakrát 226.

125) Srov. zde např. fol. 52b–102a.

126) Celý rukopis je psán dvousloupcově a je bohatě vybaven rubry a versálkami. Prčetné měly být také iniciálky, které však zůstaly buď vůbec neprovedeny, nebo jen načrtnuty. Srov. vynechání místo pro iniciálky na fol. 8a, 8b, 10b, 16a–b, 17b–18a, 20b, 22a, 23b, 29a, 32a, 37a atd., nebo jen částečně provedenou iniciálku P na fol. 52b.

127) Srov. např. rubra.

128) Obdobný způsob, s jakým se setkáváme např. v dnešních knihách. Zde se s touto formou setkáváme u knih Burchardova díla a najdeme ji opět tam, kde v obdobné situaci vystupuje náš písař. Srov. níže.

129) Zápis v 1435 mutatis mutandis opakuje znění uvedeného již titulu na fol. 1a: „Item conciliorum liber et collecta Purcardi.“

130) Fol. 225b CDB I, č. 114 — fol. 226a CDB I, č. 163. Pokud se pak týče přípisků v tomto

Řád, známe dokonce jen z tohoto dochování. Ovšem základní význam má jiná skutečnost. Paleografický rozbor totiž ukazuje, že zmíněné kusy byly sem připsány již v 1. polovině 12. stol. Nadto pak máme z předchozího rozboru zjištěno,¹³¹⁾ že Zdikův Řád psal písař č. 115. K tomu lze zde připojit další závěr: písař Adalbertova listu je totožný s x₆ CO 205. K naznačené souvislosti s CO 135 a CO 205 přistupují tedy další. Bylo by ještě možno poukázat na podobu grafického obsahu přípisů (zvláště Adalbertova listu) a vlastního textu rukopisu,¹³²⁾ ale tu bychom již předcházeli výsledky dalšího zkoumání. Oporu nacházíme ještě na jiném místě, totiž v souvislosti CO 202 s CO 93.

CO 93

CO 93 je pergamenový rukopis formátu 29×22 cm, svázaný ve starobylé vazbě, která má svoji obvyklou úpravu. Jsou to dřevěné desky potažené šedou kůží. Na přední desce nahoře byl původně jako u mnohých ostatních olomouckých kodexů nápis, označující obsah knihy, dnes ovšem již velmi setřelý. Na zadní desce dole pak nacházíme zbytky nýtů, doklad toho, že i tento rukopis patřil mezi tzv. libri catenati. Přední přidešti je vylepeno kousky pergamenu. Pozornosti tu zaslouží především malý zlomek s versálkou a částí textu hlásící se podle písma zcela jasně do 1. poloviny 12. stol.¹³³⁾ Na druhém zlomku jsou pouhé zkoušky pera pocházející vesměs ze 14. stol. Obdobnou situaci nacházíme na zadním přidešti. Celé je vylepeno jedním listem pergamenu¹³⁴⁾ popsaným rovněž zkouškami pera 14. stol. Z uvedeného lze tedy dospět k závěru, že vazba rukopisu v této své podobě vznikla nejspíše ve 14. stol.

Celý rukopis čítá dnes podle moderní foliace 215 ff., upravených většinou do kvaternů.¹³⁵⁾ Z těch, u nichž není dodržen tento rozsah, zaslouží pozornosti především úvodní složka — binio. Svou formou, vložením do kodexu a — zde musíme poněkud předejít další rozbor — i grafickou odlišností naznačuje, že je kusem dodatečně připojeným. Zde se však již dostáváme k vlastní paleografické skladbě. Zvláštní celek tvoří první složka, tj. první 4 folia, jejichž autorem je x₁. Jeho písmo se liší od ostatní grafiky tohoto kodexu především zběžností a velkou neurovnaností.¹³⁶⁾ Od fol. 5 začíná

kodexu vůbec, jsou vsuknutky skrovné. Rozsahem kromě zmíněných zaslouží zvláštní zmínky jedině přípisky písaře A, pocházející ovšem až z mnohem pozdější doby (16. stol.). Srov. např. fol. 24a, 25a, 33a atd.

131) Srov. § 1 o listině č. 115 a jejím písaři.

132) Učinil tak např. již Friedrich, l. c., str. 4.

133) O tomto zlomku srov. ještě níže.

134) Vzhledem k tomu, že je téhož formátu, kvality a nadto tvoří přímou součást poslední složky, je to vlastně původní fol. 216. Srov. níže.

135) Poslední složka, rovněž kvatern, má svůj poslední list přilepen na zadním přidešti.

136) Dříky dlouhých písmen mají většinou trojúhelníkovité násadce. Někdy je ovšem základní dřík poněkud výše protažen vlasově doprava. Dříky dlouhých s, f, m jsou dole

rukopis ve své původní podobě. Odtud také již píše jiný písař — x_2 . Ovšem i on se tu objevuje na poměrně krátkém úseku. Již na fol. 14a je vystřídán dalším písařem — x_3 , který píše celý zbytek rukopisu.¹³⁷⁾ Je tudíž x_3 hlavním písařem CO 93. Mezi x_2 a x_3 je zřetelný rozdíl. Posuzujeme-li písmo obou z hlediska celkového vzhledu, můžeme říci, že tu máme přímo klasicky zachyceny dvě odlišné komposice, které v této době mezi sebou v písmu zápasí. Zatím co x_2 představuje ještě typ starý, široký, s nepatrnými rozdíly mezi středními a dlouhými písmeny, reprezentuje x_3 již písmo nové, s obdélníkovou komposicí. Pokročilost x_3 vůči x_2 se zde projevuje i v jednotlivostech, avšak tyto rozdíly nejsou zdaleka tak pronikavé jako v právě uvedeném případě.¹³⁸⁾ Pro nás zde ovšem zvláštní přitažlivosti nabývá grafika x_2 . Poznáváme v ní totiž písaře CO 202. Totožnost obou, o níž nemůže být již na základě písma naprosto žádných pochyb, podporuje též výskyt dalších zvyklostí tohoto písaře. V jím psaném úseku se setkáváme s marginálními heslovitými přípisky a s označováním jednotlivých knih na horním okraji folií¹³⁹⁾ tak, jak o tom již byla zmínka u CO 202. Z uvedeného tudíž vyplývá, že oba kodexy vznikají přibližně v téže době a na téměř místě. Zbývá zde ještě dotknout se výzdoby a úpravy rukopisu a také přípisků. Obojí však zatlačuje do pozadí jiná, mnohem naléhavější otázka.¹⁴⁰⁾

Text na fol. 5–13 je označován podle usu x_2 nahoře jako 17., resp.

ohýbány doleva, stejně tak p, q (zde někdy štěpení), r, které bývá většinou taženo pod řádek. Časté je unciální d, kulaté s zpravidla jen ve zkratkách. Z ligatur je třeba poukázat na starobyrou majuskulní NT. Písmo je v podstatě oblé a komponováno do šířky, ovšem zběžnost a neurovnanost tento vlastní charakter dosti stírá.

¹³⁷⁾ Hranici mezi x_2 a x_3 na fol. 14a je ř. 6 odspodu. x_2 končí slovem „extremo“, x_3 začíná „se tempore.“

¹³⁸⁾ Dříky dlouhých písmen u x_3 jsou nahoře bez zvláštního zakončení nebo jsou štěpeny. Jinak ostatní dříky jsou dole zakončeny na řádku (u „m“ se u druhého dříku jeví často zřetelný sklon k prohnutí doleva), spíše s tendencí obracet se vlasovou čarou pod ostrým úhlem vzhůru doprava. Kulaté s i unciální d jsou obvyklé. Často se zde vyskytuje písmeno v, a to i na místech, významově odpovídajících samohlásce u. Lom tahů je zde malý, resp. řídké se vyskytující a hlavně nesoustavný.

¹³⁹⁾ Podobná okrajová označení obsahu textu nacházíme též na fol. 35b–37a a 103b–144a. Jejich autor, písař 14. stol., byl zde zřejmě veden příkladem x_2 . Srov. níže o přípiscích.

¹⁴⁰⁾ Po tím spíše, že přípisky a výzdoba nejsou svým rozsahem tak významné. Text, psaný po celé šíři strany, má začátky jednotlivých knih, kapitol či odstavců, resp. i vět vyznačeny vesměs drobnými versálkami. Ty jsou buď červené, nebo jsou pouze provedeny obyčejným inkoustem s červenou výplní, popř. podkladem. Často bývají tituly nebo začátky podtrženy červenou čarou. Knihy a kapitoly jsou označovány červenými římskými číslicemi na okraji nebo na řádku v textu. Na začátku rukopisu, konkrétně na fol. 5–13, která vznikají prací x_2 , jsou jednotlivé knihy označeny též na horním okraji. Naznačenou úpravu si provádějí písaři x_2 a x_3 ve svých úsecích.

Pokud se týče přípisků, zaslouží zvláštní zmínky především písaři okrajových označení obsahu textu, z nichž jeden — o němž již byla zmínka — se časově řadí do 14. stol., druhý pak do 15. stol. Dále jsou tu přípisky jiného písaře ze 14. stol., s nimiž se setkáváme zvláště od fol. 144a a které mají charakter korektur. Rukou 14. stol. je též na jinak prázdném fol. 215b napsáno: „secunda pars Moralium beati Gregorii“!

18. kniha a zmíněný již přípisek rukou 14. stol. na fol. 215b výslovně uvádí, že jde o druhou část díla Řehoře Vel. *Moralium libri I.—XXV.* Rozbor textové stránky rukopisu¹⁴¹⁾ dospívá k tomuto závěru: rukopis CO 93 obsahuje 17.—25. knihu uvedeného díla. Kodexu, začínajícímu původně fol. 5, chyběl začátek 17. knihy. Byl proto opatřen v podobě dnes úvodní složky. Vše naznačuje, že musela existovat první část zahrnující v sobě knihu 1.—16. Tuto okolnost potvrzují také inventáře knihovny z počátku 15. stol.¹⁴²⁾ Vskutku také mezi dochovanými kodexy, které se hlásí do 12. stol., takový nacházíme — CO 469.¹⁴³⁾

Již mezi množstvím přípisů¹⁴⁴⁾ na aversní straně jeho prvního folia upozorňuje na sebe zápis „*liber Moraliū beati Gregorii super Iob ecclesie Olomucensis*“, důležitý kromě jiného tím, že pochází od téhož písaře, který psal obdobnou poznámku na fol. 215b v CO 93. Spojitost CO 469 s CO 93 potvrzují pak další okolnosti získané z rozboru tohoto rukopisu. Celý kodex je psán s malou přestávkou na fol. 117a písařem x₁,¹⁴⁵⁾ kterého ovšem odjinud neznáme. Upravuje svůj rukopis obdobným způsobem, jaký jsme mohli vidět u CO 93.¹⁴⁶⁾ Jsou zde dokonce marginální hesla. Ne u všech je však autorem písař textu. Na některých místech¹⁴⁷⁾ jej vystřídává jiný současný písař, který je totožný s CO 202.

Obsahově pak tvoří CO 469 první díl, na který bezprostředně navazoval

141) Srov. níže zvl. popis rukopisu v příloze.

142) Srov. č. 17 v 1413 a č. 28 v 1435: „*Item Moralia Gregorii in duobus voluminibus de antique littera.*“

143) Pergamenový kodex (29,5×19,5), svázaný ve známé vazbě 1. pol. 19. stol., čítající 246 folií. Ta jsou upravena do 30 kvaternů a jednoho ternia. Jednotlivé složky jsou označeny vždy na posledním listě dole uprostřed římskými číslicemi I.—XXX. Poslední ternio by tudíž mělo mít XXXI., má však XXXV. Chybí tudíž sl. 31—34. Ztrátu těchto složek (kdy se tak stalo, nelze dnes říci, patrně však dříve než při vazbě v 1. pol. 19. stol.) dokládá i mezera v textu (srov. níže popis). Rukopis je dnes velmi poškozen. Na tomto stavu se podílelo jednak nevhodné uložení rukopisu, jednak časté a zřejmě nešetrné zacházení s rukopisem. O častém užívání svědčí kromě jiného početné přípisky. Srov. následující pozn.

144) Kromě přípisů na fol. 1a, hlásících se vesměs do 14. stol., provází text rukopisu množství dalších. Pozornost zasluží zvláště dvě skupiny. Prvá, psaná světlým inkoustem a hlásící se paleograficky na sklonek 13. stol., pro svoji početnost, druhá, mající charakter korektur, pro svůj význam. Náleží do 14. stol. a je totožná s přípisky korektora v CO 93. O dalším srov. níže.

145) Dříčky dlouhých písmen u x₁ jsou štěpeny nebo často bez zvláštního zakončení. Dříčky dlouhých s, f, m, n, r končí vesměs tupě na řádku (u „s“ pozorujeme někdy jemné ohnutí doleva), prvé dříčky „m“ a „n“ mají zřetelné prohnutí doleva. Unciální d a kulaté s se běžně vyskytují. Dlouhá s (f) jsou nahoře ohýbána tak silně, že jen málo chybí k jejich uzavření na způsob smyčky. Písmo zachovává ještě šířku a dosti také kulatost tvarů. x₂ píše úsek na ř. 8—27 na fol. 117a.

146) S červenými versálkami se v podstatě setkáváme jen na začátku knih. Začátky knih, resp. kapitol, jsou pak ještě zdůrazněny proložením psaným textem (majuskulou) s rumělkovou výplní (podkladem) či podržením.

147) Např. na fol. 193a.

dnešní CO 93 jako díl druhý a závěrečný. Text CO 469 končí 9. kapitolou 17. knihy, tedy tam, kde CO 93 ve své prvotní podobě (na fol. 5) začínal. Oba kodexy vznikaly na jednom místě a jako opis jednoho díla současně. U CO 469 se tak dělo zásluhou x_1 , u CO 93 především prací písaře x_3 , i když zde původně opisování zahájil x_2 . Činnost tohoto písaře, jedna z nejobsáhlejších v olomouckém skriptoriu, zasáhla tak do obou svazků. Při rozdělování popsaných složek do nynějších dvou knih se ukázalo nelogické (i když nutné), aby první svazek končil a druhý začínal uprostřed 17. knihy. Z toho důvodu byl při konečné úpravě opsán začátek 17. knihy znovu a položen do čela CO 93.¹⁴⁸⁾ Tímto způsobem se nám spojují rukopisy CO 202, CO 93 a CO 469 v uzavřenou skupinu, která zcela určitě vzniká na jednom místě a v téže době. A není také pochyb o tom, že se tak děje v olomouckém skriptoriu v 2. čtvrtině 12. stol. Zcela přesvědčivý důkaz o tom podává paleografická stránka rukopisů, jejich úprava a výzdoba a celá jejich historie. Především písařem CO 202, který se uplatňuje ve všech třech rukopisech, se pak hlásí k nejstaršímu údobí působnosti olomouckého skriptoria. Kodex CO 202 spojuje svoji skupinu konkrétně s CO 205 a CO 135.

U CO 93 – a zvláště pak u CO 469 – jsme se setkali s řadou přípisků, svědčících o tom, že rukopis byl předmětem studia či jiného užívání zvláště v 13. a 14. stol. Oba rukopisy spojoval po této stránce korektor 14. stol. A tato osoba je ukazatelem k dalším osudům rukopisů, resp. jejich textu. Kapitulní knihovna olomoucká má ve svém souboru objemný kodex CO 259, obsahující celé uvedené dílo Řehořovo. Paleograficky se hlásí tento kaligrafický rukopis do 2. poloviny 14. stol. a z přípisku na přední předsádce verso se dovídáme, že byl kapitule darován kanovníkem Lvem.¹⁴⁹⁾ Kodex je velmi dobře zachovalý, takřka nedotčený rukou čtenářovou či jiného uživatele. Je pravděpodobné, že byl darován kapitule hned po svém dokončení nebo přímo pro ni z popudu, resp. nákladem kanovníka Lva opsán. Pro nás je tu však důležité, že za předlohu mu sloužily rukopisy CO 93 a CO 469. O tom nezvratně svědčí ruka korektorova, s níž máme možnost se setkat i v CO 259. Celá věc se po vzájemném srovnání tří kodexů (tj. CO 93, CO 469 a CO 259) jeví takto:

- a) korektor si nejdříve upravil text předlohy,
- b) z části, která se v CO 93 a CO 469 opakuje, sloužil za předlohu text v posledně uvedeném kodexu,¹⁵⁰⁾

148) Vzhledem k tomu, že tento doplněk náleží paleograficky ještě do doby vzniku rukopisů, dá se usuzovat, že již tehdy byly oba kodexy svázány. Zda touto prvotní vazbou je ta, v níž je svázán CO 93, nelze – ač to není zcela vyloučeno – bezpečně říci.

149) Srov. výše kap. II.

150) Svědčí o tom např. korektury na fol. 245b v CO 469. Zde nahoře nahradil korektor staré „consilio“ slovem „converso“. Tento úsek textu se znovu opakuje v CO 93 a má

c) rozdíl mezi CO 93 a CO 469 na straně jedné a CO 259 na straně druhé jsou především v celkové úpravě a výzdobě. Kodex CO 259 je vskutku kaligrafické dílo se všemi náležitostmi své doby.

Je změněno také znění nadpisů (titulů), vpracovány jsou veškeré korektury. Odlišný je též zkratkový systém CO 259, přizpůsobený zvyklostem doby svého vzniku. Můžeme zde konstatovat tytéž okolnosti, které se nám vyskytují v případě CO 98 I jako předlohy a CO 177 jako opisu. Je pozoruhodné, že i zde dochází k podobnému postupu přibližně v téže době. Budou tudíž i důvody vzniku CO 259 obdobné.

§ 4 CO 98 I – CO 24 – CDB I, č. 157

Další skupina písemností olomoucké proveniencí se nám soustřeďuje kolem rukopisu CO 98, o němž již víme, že je to konvolut, který v dnešní své podobě vznikl v 15. stol.¹⁵¹⁾

V dané souvislosti soustřeďuje se naše pozornost na prvou část, která zaujímá úvodních 74 folií rukopisu. Je rozdělena celkem do 10 složek, většinou kvaternů. Z nich jen některé nesou na dolním okraji poslední stránky své pořadové označení.¹⁵²⁾ Přes tuto okolnost došlo při vazbě rukopisu (tj. v 15. stol.) k vsunutí 6. složky mezi 4. a 5.¹⁵³⁾ Na prvních třech foliích, která představují dodatečně, tj. po napsání rukopisu vloženou složku, je podán v stručné, heslovité formě obsah následujícího textu, který zaujímá fol. 4a–74b.¹⁵⁴⁾ Je to výbor z listů Bernarda z Clairvaux, jak ostatně naznačuje již sám úvodní rubrový nadpis.¹⁵⁵⁾ Tato okolnost podstatně zvyšuje náš zájem o rukopis, neboť vše nasvědčuje tomu, že máme před sebou jeden z nejstarších kodexů tohoto obsahu.¹⁵⁶⁾

zde jen původní „consilio“ bez korektorova zásahu. V CO 259 na tomto místě nacházíme „converso“.

¹⁵¹⁾ Srov. § 2.

¹⁵²⁾ Dnes první složka byla dána v čelo knihy až po napsání rukopisu. Označování složek se však dalo v průběhu prací na kodexu. Je tudíž číselné označení pořadí složek v dnešní své podobě správné (1. složka – 3 listy); 1.–7. a 9. složka – kvaterny; 8. složka – ternio = celkem 73 folií. Fol. 74 je přivázaný list. Zmíněné již označení římskými číslicemi mají složky 4.–7. Označení pochází z doby vzniku rukopisu a dílem písařů textu (viz níže). Srov. též na dolním okraji dnešního fol. 9b a 10b zběžně načrtnuté římské číslice VI a VII, označující pořadí folií.

¹⁵³⁾ Srov. fol. 36a–43b. Omyl postřehla již neznámá osoba v 2. pol. 15. stol., jak ukazuje její zápis na dolním okraji fol. 35b („Verte infra VIII folia“) a horním okraji fol. 44a („Principium huius supra per VIII folia“).

¹⁵⁴⁾ Fol. 1a je – až na tři drobné a nevýznamné přípisky z 13. stol. – prázdné. Vlastní text začíná až na fol. 1b a končí na fol. 3b ř. 2. Dále – asi do poloviny stránky – následuje pokosený, ale ještě dosti patrný text (13. stol.).

¹⁵⁵⁾ Fol. 1b: „Incipiunt capitula epistolarum Berenhardi abbatis de Clara Valle.“

¹⁵⁶⁾ K prvému shrnutí a uspořádání Bernardových listů došlo ještě za jeho života (1145). Srov. zatím Lexikon für Theologie und Kirche. Hrsg. v. M. Buchberger. Bd. 12, Freiburg

Podobně jako u mnohých jiných olomouckých rukopisů je i náš text dílem většího počtu písařů. Ponecháme-li zatím stranou obsah (písař x_1) na dnešní první složce, vyplyne nám, že opisovačskou práci zahájil písař textem na fol. 4a (x_2). Shodou okolností napsal písař pouze tuto úvodní stránku a vůbec patří k těm, jejichž podíl na zhotovení rukopisu byl nejmenší. Tím více pozornosti však soustřeďuje na sebe jeho písmo. Vykazuje totiž ve srovnání s ostatními písaři olomouckých rukopisů a také — to je třeba zdůraznit již na tomto místě — ve srovnání s dalšími písaři našeho rukopisu poněkud pokročilejší charakter. Jeví se svými tvary jako jeden z nejmladších písařů, s nimiž se setkáváme v olomouckých rukopisech. V čem se jeví konkrétně jeho pokročilost? Především je to zřetelně zdůrazněná stylisace písma do obdélníku. S tímto rysem, který je zcela jasným projevem postupující gotisace písma, se sice setkáváme též u jiných písařů olomouckých písemností, ovšem nikde v tak výrazné podobě. Že tu jde vskutku o vyšší stupeň gotisace písma, svědčí na druhé straně dobře patrné lámání dřívějších kulatých tahů. Všimněme si jen blíže těch písmen, jejichž podstatou je obloukovitý tah. V úvahu přichází především písmeno „o“, jehož lámanost je zde také nejzjevnější. V lámání nezůstávají pak zpět ani písmena „c“, „e“ a do určité míry též obloučky písmen „d“ a „g“, ač tu již nemůžeme pozorovat takovou pravidelnost jako v předchozích případech. Ostrost tahů lze konečně sledovat u písmen „i“, „l“, „m“, „n“ a „h“. Unciální „d“ je zatlačeno naprosto do pozadí. Stěsnanost písma je sice výraznější než v ostatních případech, což je dáno ostatně jeho celkovou koncepcí a stylisací, není však doprovázena některými ligaturami charakteristickými pro gotické písmo.¹⁵⁷⁾ O pokročilosti písaře svědčí pak některé další znaky. Tak např. dlouhé „s“¹⁵⁸⁾ není zde již protahováno pod řádek. Končí mírným sešikmením dřívku na řádku, ovšem neobjevuje se ještě u něho jemná šikmá čárka doprava, charakteristická až od poslední čtvrtiny 12. stol. Pokud se pak týče vzájemného poměru dlouhého „s“ a kulatého „s“, zejména na konci slov, mluví celá situace ještě zcela zřetelně ve prospěch prvního způsobu.¹⁵⁹⁾ Dále u písmen „m“ (a v jisté míře též u „n“) je první a druhý dřík — místy ještě dole mírně zahnutý doleva — nejen zakončen šikmým tahem na řádku, nýbrž je též namnoze opatřen vlasovou čarou vybíhající vzhůru doprava. Tento způsob zakončování dříků nacházíme porůznu také u „p“, „q“ a „r“. Z ostatních písmen vykazujících pokro-

i. B. 1931, sl. 197n. — M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. III. Bd., München 1931, str. 123n.

¹⁵⁷⁾ Objevují se jen nepatrné a zcela ojedinělé náznaky, jako např. ve slově „hoc“ na ř. 25.

¹⁵⁸⁾ *Et ipso* platí následující též o písmeni „f“.

¹⁵⁹⁾ Takovými výjimkami jsou zde kulatá „s“ ve slovech „exhibuistis“ a „cognovistis“ na ř. 5.

čilejší formy — a možno přímo říci formy objevující se v třetí čtvrtině 12. stol. — budiž tu ještě upozorněno na „t“, jehož břevno je na levé straně již podstatně kratší než břevno na straně protější.

Těmito charakteristickými rysy, jejichž společným jmenovatelem je pokročilejší stav jednotlivých tvarů, hlavně ve smyslu gotisace písma, se liší grafika x_2 od ostatních písařů. Tento vzájemný vztah lze charakterisovat tak, že znaky, které si tu podržují starší tvary — např. „a“, „g“, v jistém smyslu též obecné zpracovací znaménko —, jsou shodné, resp. velmi obdobné formám hlavního období olomouckého skriptoria. Budeme tudíž řadit zatím písaře x_2 zhruba do třetí čtvrtiny 12. stol., v každém případě pak k nejmladší generaci olomouckého skriptoria.

Počínaje fol. 4b zahajuje práci další písař — x_3 . Jeho činnost je již podstatně rozsáhlejší a můžeme ji sledovat v souvislosti až na fol. 33b. Zde končí náhle uprostřed věty na ř. 20 slovem „audire“. Jeho písmo nevykazuje sice ještě pokročilost prvků v takové míře jako x_2 , přesto se však i ono liší svým celkovým charakterem v tomto směru od grafiky hlavního údobí olomouckého skriptoria. Projevuje se to nejmarkantněji zdůrazněnou vertikální stylisací písmen, která nese po mnohých stránkách stopy přerodu. U středních písmen je protáhlosti dosahováno obvyklým způsobem, tj. zúžením a prodloužením. Ovšem i tu ještě postrádáme pravidelnost, jak ukazují např. některé tvary písmen „c“, „e“, kulatého „s“, komponované vlastně ještě do čtverce. U dlouhých písmen došlo rovněž k zúžení tvarů i k jejich protažení, ovšem pouze k protažení směrem dolů. Tak se stalo, že se v této skupině objevují poměrně nepatrné změny. Písmena vybíhající nad řádek si takto podržují svou dřívější formu (tím spíše, že lámání se dosud skrovně prosadilo). Pro celou situaci je zvláště charakteristické dlouhé „s“. Nad řádek vybíhá jen nepatrně a navíc svým častým ohnutím dřívku nahoře silně doprava velmi připomíná starší tvary. Avšak ve smyslu zmíněné tendence je namnoze protahováno pod řádek (rovněž tak písmeno „f“). Dlouhá písmena vybíhající pod řádek („p“, „q“) mají dřívky mnohem protáhlejší. Vertikálnost tímto směrem pak postihla i jiné tvary, např. „r“, protahované takřka důsledně pod řádek, nebo tironské et, které zde má charakteristickou, abnormálně velikou formu. Lámání, jak bylo již podotknuto, zde vystupuje poměrně skrovně. Kromě malé výraznosti mu chybí především soustavnost. Spíše se setkáme s ostrostí tahů, která je podporována tupým zakončováním dřívků na jejich dolním konci.¹⁶⁰) Pokud se pak týče ostatních tvarů, třeba upozornit na písmeno „g“ se silně vyvinutým dolním obloučkem, „m“, jehož první dva dřívky jsou dole přímé,

¹⁶⁰) Ovšem i tu se často setkáváme s odchylkami. Např. dřív „q“ je zakončován šikmou čarou, dřív je ohýbán doleva. Totéž u „f“ a dlouhého s.

pouze druhý se tu a tam ještě v náznaku ohýbá doleva. Poslední dřík „m“ a „n“ a také dřík „i“ vybíhá doprava buď v ostrém napojení na svislý tah, nebo jej dole uzavírá šikmou čarou, resp. vlnovkou. Unciální „d“, ač časté, je ještě v menšině, rovněž tak kulaté „s“. Z ligatur jsou tu pouze běžné „ct“, „st“, místy se objevuje ligované et a spojení unciálního „d“ s „e“ ve formě charakteristické pro 12. stol. U zkracovacích znamének třeba poznamenat, že obecného zkracovacího znaménka se zhusta používá též pro zkratku -er-, ač písař jinak zná obvyklé speciální znaménko pro tuto zkratku. Znaménko pro -ur se pak objevuje na mnohých místech ještě jako interpunkční značka.

Na písaře x_3 navázal x_4 , který dokončil čtvrtou složku a napsal ještě celou následující složku pátou.¹⁶¹⁾ Jeho grafika vykazuje řadu shodných znaků s x_3 , jak ve smyslu obecném, tak i v detailech. Písmo je tu poněkud hranatější a volněji provedené. Posledně vytčený rys snad způsobil, že dlouhá „s“ a „f“ jsou dole častěji ohýbána doleva nebo že dříky dlouhých písmen jsou výrazněji štěpeny než v předchozím případě. Z naprosto odchýlných znaků budiž tu pak poukázáno alespoň na „a“, tironské et a obecné zkracovací znaménko, které v textu vykazuje celou řadu variant. Charakterově a tedy i časově stojí si tyto písaři nejbliže.

Na úvodním foliu 6. složky (dnešní fol. 35) setkáváme se s písařem, kterého již známe. Podle písma je to zcela nepochybně táž-osoba, která psala obsah rukopisu na fol. 1b–3b, tedy písař x_1 . Napsal zde opět jen nepatrnou část textu, konkrétně fol. 36a a 1. řádek fol. 36b. Jeho písmo bude však předmětem naší pozornosti až později v jiné souvislosti. Totéž platí o písaři x_5 , který po x_1 dokončuje 6. složku a píše 7.¹⁶²⁾ Jeho jinak souvislý text přerušuje písař x_6 , který je v celém kodexu autorem pouze těchto 5 řádků.¹⁶³⁾ Jinak se s x_5 setkáme ještě až na samém konci rukopisu.¹⁶⁴⁾ O písaři x_6 budiž tu poznamenáno jen tolik: jeho zběžné písmo je poněkud protáhlé, zachovává celkem kulatost oblých tahů, vyznačuje se prohýbáním tahů svislých.¹⁶⁵⁾ U písmen „m“ a „n“ se objevuje (nepravdělně) dole zakončení dříků šikmo doprava. Dlouhé „s“ a „f“ je na dolním konci ohýbáno doleva, nahoře pak svisle doprava, takže dochází takřka k uzavření na způsob smyčky. Dříky mají trojúhelníkovité násadce, ojediněle jsou štěpeny. Zběžnost písma prozrazuje též tironské et a písmeno x, která jsou protahována dosti hluboko pod řádek.

161) To znamená, že psal dnešní fol. 33b ř. 20 počínaje „quequam“–35b, 44a–51b. Srov. výše o přehození složky 5. a 6.

162) Tj. dnešní fol. 36b ř. 2–43b, 52a–59b.

163) Fol. 37a ř. 20–26 včetně „vos“. Na fol. 37b ř. 26 doplňuje ještě slovo „depreheñsi“.

164) Fol. 74a ř. 24 počínaje „Quintum“ – 74b (konec díla).

165) Srov. dřík písmen u, i, d, l.

Poněkud složitější se jeví svou grafikou písař x_7 . Poprvé se s ním setkáváme tam, kde navazuje na x_5 , když začíná psát 8. složku (fol. 60a). Ovšem tu je jeho zásah poměrně skrovný. Končí již na následujícím fol. 61a.¹⁶⁶⁾ Ve větším rozsahu vystupuje až na konci rukopisu.¹⁶⁷⁾ Jeho písmo nám po mnohých stránkách připomíná grafiku x_5 , jak ostatně nejlépe ukazuje místo, kde x_5 navazuje opět na x_7 . Je však poněkud více stěsnané, protáhlejší a také ostřejší. Pozoruhodná je tu kolísavost písma na několika místech. Její intenzita je v určité míře ovlivňována a zdánlivě ještě zvyšována užitím upraveného pera. Tak můžeme nejdříve sledovat tuto okolnost na fol. 60b. Zde je písmo na posledních řádcích psáno úžeji seříznutým perem. Při zachování, resp. jen nepatrném zvětšení proporcionality jednotlivých písmen je dosaženo větší světlosti a tím i zdání silnějšího sklonu ke kompozici do šířky. V druhém případě takové proměny písma x_7 (fol. 72b) nejde však pouze o celkový obraz, ale též o některé detaily.¹⁶⁸⁾ Tím spíše se pak toto drobné a také ostřejší písmo jeví ve srovnání s textem na fol. 60a jako dílo jiného písaře, ač jde zcela jasně o jednu a touž osobu.

Zbývající část fol. 61 (tj. počínaje ř. 25) vyplňuje písař x_8 , který se pak plně rozvíjí od fol. 62b.¹⁶⁹⁾ Jeho písmo budí na prvý pohled zdání, že tu jde o typ staršího období olomouckého skriptoria. Zúžení písmen nejen že postrádá jakoukoliv soustavnost, ale je natolik málo výrazné, že při nepatrném prodloužení, ba možno říci, zachování původní výšky písmen podporuje prvotní dojem čtvercové kompozice jednotlivých znaků. Vertikální stylisace je naproti tomu podporována jen některými skutečnostmi. Jednak je to napojování začátečních či koncových tahů a svislých dřίκů v ostrém úhlu, jednak zvláštní způsob skládání písmen, jejichž podstatnou část tvoří oblouk.¹⁷⁰⁾ Původně souvislý, kulatý tah je u těchto písmen rozdělen na dvě části tak, že základem je svislý dřík ohnutý dole silně (vodorovně či mírně šikmo vzhůru) doprava a k němu je většinou s přerušením připojen tah doplňkový, dávající písmeni konečnou podobu. Právě na tom, jak dalece je tato základní linie tažena svisle či ještě s náznakem dřívějšího zakulacení, závisí nejen sama vertikálnost, ale též hranatost, resp. lámání. Třeba konstatovat, že v tomto směru tu vládne ještě značná kolísavost. A tuto vlastnost můžeme sledovat ještě u jiných písmen. Tak např. dlouhé „s“ (a „f“) se stejně objevuje s tupým zakončením na řádku jako s ohnutím dřίκu pod řádkem doleva. Nebo písmeno „m“. Jeho druhý dřík končí zpra-

166) Zde píše prvních 24 řádků.

167) Od 20. ř. fol. 72a–74a ř. 24 včetně „loqui“.

168) Srov. např., že v této části (tj. fol. 72b ř. 8 počínaje „altera“–74a ř. 24 včetně „loqui“) se častěji vyskytuje tironské et místo ligatury et, obvyklé v předchozím textu tohoto písaře. Přitom tironské et je zde také taženo ostřeji.

169) Píše ještě fol. 62b–72b ř. 18.

170) Stačí si povšimnout duktu písmen c, d, e, g, q a částečně též o.

vidla tupě na řádku, jindy má pod ostrým úhlem napojený šikmý vlasový tah doprava, místy (vskutku jen ojediněle) nalezneme ještě náznak starého způsobu ohnutí doleva. Takřka pravidelně je tímto směrem ohýbán dřík písmene „p“, kdežto u „q“ bývá zakončen šikmou vlasovou čarou nebo vlnovkou, někdy tak silně, že vzniká dojem štěpení. Vzájemný poměr „d“ a unciálního „d“ svědčí jednoznačně ve prospěch prvního případu, ne již tak je tomu v poměru dlouhého „s“ a kulatého „s“, které je zde velmi často nadepisováno, a to nejen na konci slov. Tironské et, mající velmi zběžnou formu, zcela zatlačilo et ligované. Velmi svéráznou podobu jeví písmeno „g“, v čemž lze spatřovat důsledek zmíněného již skládání oblých tahů. U dlouhých písmen silnějším ohnutím dříku nahoře doprava a připojením podobného násadce z levé strany vzniká šikmo položené, protáhlé štěpení.

Posledním písařem, který se uplatnil při napsání textu našeho kodexu, je x_9 . Jeho písmo, vyplňující jen malou část rukopisu,¹⁷¹⁾ se hlásí opět spíše k mladší generaci písařů olomouckého skriptoria, a to hlavně pro svoji protáhlost, zprohýbanost a hranatost. V detailech se však ještě setkáváme s některými staršími tvary, např. u písmene „m“, kde druhý dřík je ohýbán doleva.

K písmu vlastního textu pojí se časově ještě některé přípisky. Celkem můžeme vystopovat v rukopise práci 13 písařů přípisků. Valná většina náleží 12. stol., zbývající pak pocházejí z 13. a 15. stol. Ze starších autorů přípisků je důležitý zvláště písař E, kterého lze podle jeho znaků ztotožnit s x_6 . Vesměs mají tyto přípisky povahu drobných korektur a doplňků, v jednom případě (C) věnují pozornost věcné stránce textu.¹⁷²⁾

Vnější úprava a výzdoba našeho rukopisu je jako u většiny písemností olomouckého původu velmi jednoduchá. Kromě rubrových záhlaví, která

¹⁷¹⁾ Fol. 61b–62a.

¹⁷²⁾ Písař A – 12. stol. fol. 1b,
 B – 12. stol. fol. 6a, 6b,
 C – 12. stol. takřka na každém foliu celého rukopisu. Srov. alespoň z počátku fol. 6b–7b, 8b, 11a, 12a, 14a–15a, 16b–17a, 18b až 21b, 24a–b, 25b atd. Přípisky připojovala osoba, která rukopis detailněji studovala a označovala místa, která jí tematicky zajímala. Písař je totožný s x_6 CO 98 II; srov. výše § 2. Dále je totožný s F v CO 205.
 D – 12. stol. fol. 7a,
 E – 12. stol. (= x_6); fol. 7b–9a, 11a, 12a, 15b, 16b, 23a,
 F – 12. stol. fol. 11b,
 G – 12. stol. fol. 33a, 39b, 40b, 47a, 53a,
 H – 12./13. stol. fol. 38b–39a, 73b,
 I – 15. stol. fol. 40b–41a, 42a–b,
 K – 15. stol. fol. 43b–44a, 51b,
 L – 13. stol. fol. 51a,
 M – 15. stol. fol. 66a–b, 67a, 68a, 69a,
 N – 15. stol. fol. 68b.

v čele každého listu podávají jméno a titul adresáta a téma dopisu, resp. jen některý z těchto údajů, a pořadových římských číslic na okraji, se tu častěji setkáváme s červenými versálkami. Při rozboru těchto prvků nacházíme obdobnou různorodost jako v případě písma. Rubra a versálky provádí vždy týž rubrikátor. V úvodní části rukopisu (fol. 4a–27b) je to rubrikátor r_1 , hlavní úsek (fol. 28a–61a) upravuje r_2 , závěr (fol. 62b–74b) a první složku (fol. 1b–3b) r_3 . Odlišnost rubrikátorů je dobře patrná nejen v textové části, nýbrž i v úpravě samotných versálek. Obojí, jak rubra, tak versálky, je do textu doplňováno až po jeho napsání. Svědčí o tom hlavně zbytky poznamenaného textu ruber, které na okraj příslušného folia připojil vždy písař vlastního textu rukopisu.¹⁷³⁾ Důležité pak je, že dva z uváděných rubrikátorů pocházejí zcela bezpečně z řady písařů našeho rukopisu. Rubrikátor r_1 není totiž nikdo jiný než písař x_3 , z čehož tedy plyne, že x_3 si prováděl úpravu celé své části v podstatě sám. Pod r_3 se nám pak v postavení rubrikátora objevuje písař x_1 . Tuto spojitost naznačuje vedle identity forem užitých znaků též okolnost, že r_3 se podílel na úpravě první složky, připojené k rukopisu až po jeho dokončení, při čemž víme, že tato složka je dílem x_1 . Vše pak nasvědčuje tomu, že také římské číslice u jednotlivých Bernardových listů v kodexu jsou dílem r_3 , tedy x_1 . Máme-li nyní shrnout podíl jednotlivých písařů na vzniku rukopisu, jeví se nám situace v přehledu takto:

písař x_1 – psal fol. 1c–3b, 36a–36b ř. 1 včetně „certe“; rubra a versálky na fol. 1b–3b, 62b–74b; římské číslice v celém rukopise (= r_3),

písař x_2 – fol. 4a,

písař x_3 – fol. 4b–33b ř. 20 včetně „audire“; rubra a versálky na fol. 4a–27b (= r_1),

písař x_4 – fol. 33b ř. 20 počínaje „quequam“–35b, 44a–51b,

písař x_5 – fol. 36b ř. 1 počínaje „tuo“–37a ř. 14, 37a ř. 20 počínaje „vos“–43b, 52a–59b, 74a ř. 24 počínaje „Quintum“–74b; přípisky (předznamenáný text ruber) na fol. 36b–37b, 38b–39a, 40b,

písař x_6 – fol. 37a ř. 15–20 včetně „vos“, 37b ř. 26 slovo „deprehensi“; přípisky na fol. 7b–9a, 11a, 12a, 15b, 16b, 23a,

písař x_7 – fol. 60a–61a ř. 24, 72a ř. 20–74a ř. 24 včetně „loqui“; přípisky (předznamenání textu ruber) na fol. 70a–71b,

písař x_8 – fol. 61a ř. 25–konec folia, 62b–72b ř. 18,

písař x_9 – fol. 61b–62a.

Nejobsáhleji tu vystupuje činnost písařů x_3 , x_5 , x_8 a také x_1 , vezmeme-li v úvahu, že to byl právě on, který prováděl konečnou úpravu rukopisu.

¹⁷³⁾ Jsou dochovány na bočním nebo dolním okraji fol. 36b–37b, 38b–39a, 40b (rukou písaře textu, tj. x_3), fol. 70a–71b (x_7). Není náhodou, že podobné zbytky nenacházíme v úseku rubrikátora r_1 . Proč tomu tak je, vyplyne z dalšího.

Výše byla nejednou také zmínka o různé pokročilosti písařů, tak jak se tato pokročilost jevila v jejich písmu. Rozbor ve svém souhrnu ukazuje všechny charakteristické rysy přechodného období. Jako nejprogresivnějšího písaře — pokud se týče jeho grafiky — jsme označili x_2 , který vskutku stojí vývojově nejdále. Naopak na druhé straně jsme měli možnost setkat se tu s písaři, kteří ještě stojí velmi blízko písmu hlavního období olomouckého skriptoria. Platí to hlavně o x_5 a x_8 , částečně též o x_7 . Mezi těmito dvěma póly se pohybují ostatní písaři našeho kodexu. Tedy nejen kolísání v písmu téhož písaře (vedle prvků starších vystupují již nové, často nesoustavně), nýbrž i střídání písařů různého stáří (věkového). Tak lze asi stručně charakterisovat celkovou situaci. Vše tudíž naznačuje, že při časovém zařazení vzniku kodexu bude přicházet v úvahu nejspíše doba kolem poloviny 12. stol. Ovšem je třeba usilovat, pokud to bude možné, o přesnější vymezení, tím spíše, že této otázce dodává závažnosti nevšední vlastnost stránky obsahové.

K pomoci tu z hlediska paleografického zůstává ještě konfrontace písařů našeho kodexu s písaři ostatních olomouckých písemností, čili jinak řešení otázky, zda se některý z písařů CO 98 I neuplatnil ještě na jiném místě, které by nám kromě bezpečného potvrzení olomouckého původu rukopisu umožnilo též přesnější časové zařazení. V tomto směru zjišťujeme především vztah naší památky k známému olomouckému homiliáři CO 24.¹⁷⁴⁾ Rukopis CO 24 je středně veliký (30,5×20 cm) pergamenový kodex, čítající podle moderní foliace 208 listů v 26 kvaternových složkách.¹⁷⁵⁾ Jeho vazba, mající obvyklou formu dřevěných desek, potažených šedou kůží, je dnes již velmi poškozená.¹⁷⁶⁾ Celý text je psán jedním písařem, který je také

174) Rukopis CO 24 byl již v dřívější literatuře označen jako dílo olomouckého skriptoria. Dálo se tak ovšem jen zběžně na okraji zcela jinak zaměřených pojednání, a tudíž bez jakéhokoliv zdůvodnění. Dudík (Geschichte, str. 390, pozn. 1) přiřadil CO 24 k jiným olomouckým kodexům CO 202, CO 205 a CO 135, u nichž předpokládal olomouckou provenienci a možno říci, přímo spojitost s Jindřichem Zdikem. Dudík tu dokonce pomýšlel na Zdikovo autorství jednotlivých kázání. S tím ovšem vyslovil Graus (Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I. Praha 1953, str. 82) zásadní nesouhlas. Jinak ovšem jeho výklad není docela jasný. Je třeba rozlišovat mezi proveniencí obsahu a rukopisu. Graus označuje CO 24 jako „homiliář české proveniencie“ a dodává, že „nemá patrně se Zdikem nic společného...“ Co má Graus na mysli — obsah či sám kodex —, kde a jak podle jeho názoru CO 24 vznikl? Vzhledem k uvedenému a také k tomu, že užívá homiliáře při charakteristice českých poměrů té doby, dalo by se předpokládat, že považuje CO 24 za dílo české bez bližšího zařazení. Jak vyplyne z dalšího, je skutečnost jiná. Obsah CO 24 je cizího, francouzského, původu, kodex pak vzniká v olomouckém skriptoriu.

175) Původně bylo pořadí složek vyznačeno římskými číslicemi na jejich konci nebo začátku (srov. sl. 2 a dal., 6 a d., 13 a d.). Římské číslice byly však umístěny až na samém dolním okraji listů a tak se stalo, že při vazbě rukopisu byla řada označení uříznuta, takže dnes buď vůbec chybí (sl. 1, 8, 9, 11, 12 aj.), nebo jsou dochovány jen zbytky (17, 23, 25).

176) Zbytky nýtů na horním okraji přední i zadní desky svědčí o tom, že kodex byl „liber catenatus“.

autorem výzdoby. Ta je poměrně skromná. Omezuje se jen na rumělkou provedené označení jednotlivých kázání, majuskulou proloženě psané začátky úvodních vět a versálky. V posledně uvedeném případě je jistá odchylka potud, že zhruba na prvních 40 foliích stojí na místě versálek jednoduché iniciálky.¹⁷⁷⁾ Dnešní stav rukopisu svědčí o jeho dlouhém užívání. Početné přípisky, mající charakter drobných oprav, doplňků i věcných poznámek, vznikaly v širokém časovém údobí 12.–16. stol.¹⁷⁸⁾

Jak bylo podotknuto, je tento kodex dílem jediného písaře. Jeho písmo vykazuje řadu shodných znaků s jedním z písařů našeho rukopisu, totiž s CO 98 I x₅. Vezmeme pro vzájemný rozbor a srovnání obou písem např. fol. 36b z rukopisu CO 98 I, kde se poprvé objevuje náš písař v tomto kodexu, a fol. 2b z rukopisu CO 24. Především se jeví shoda v provádění dříků dlouhých písmen, které jsou opatřovány patkami, mnohé z nich takovým způsobem, že základní, svislý tah je na horním konci poněkud ohýbán doprava, kdežto tah šikmý, na horním konci vytvářející patku, je posazen poněkud níže než sám vrchol, čímž vzniká někdy více, někdy méně zřetelné štěpení.¹⁷⁹⁾ Totéž platí i o zbývajícím provedení těchto písmen. Vzájemný poměr minuskulního a unciálního „d“ je na obou stranách vyjádřen ještě jasnou převahou „d“ minuskulního. Samo unciální „d“ jeví pak shodu v tažení jak obloučku, tak dříku.¹⁸⁰⁾ Dlouhé „s“ a „f“ jsou jak v CO 98 I, tak v CO 24 formovány tímž způsobem: dole je dřík ještě jemně ohýbán

177) I–1b, D–2b, S–5a, A–6a, D–8b, U–10b, C–13a, 15b, P–18b, A–22a, S–24b, N–31b, E–34a, D–37b. Na následujících foliích nastupují versálky. První se sice objevuje již na fol. 28, ovšem teprve od fol. 42 dochází k definitivní změně, třebaže ještě v této versálce (D) najdeme olůvkem předkreslenou ornamentální výplň. Pokud se týče výzdoby, je třeba ukázat ještě na jednu okolnost. Nacházíme zde také jinak obvyklý způsob vyplňování nedokončených řádků šikmo položenými a těsně za sebou následujícími krátkými vlnovkami, které jsou provedeny rovněž rumělkou. Srov. např. fol. 102a, 177a, 180b, 185a.

178) V textu nacházíme zejména tyto písaře přípisků:

A – 13. stol.	fol. 2a, 167b a dal.
B – 14. stol.	fol. 2b, 4a, 6b a dal.
C – 14. stol.	fol. 4a, 20a, 22a, 26a, 27b, 28a a dal.
D – 16. stol.	4a a dal.
E – 12. stol.	fol. 6b, 9b, 10a (interlin.), 20a, 22a, 31a a dal.
F – 12. stol.	fol. 25b–26a a dal.
G – 12. stol.	fol. 51a, 52a–b, 54b, 69b, 71a a dal.

Zvláštní zmínky zasluží přípisky na fol. 1a, konkrétně ty z nich, které vyznačují vlastnictví rukopisu. Pocházejí z 12.–14. stol. Pokud se týče přípisku „Sdiko, Olomucensis episcopus“, v němž chtěl Dudík (l. c., str. 390, pozn. 1) dokonce vidět autograf Zdikův, třeba podotknout, že je mnohem mladší; pochází totiž přibližně z konce 12. stol. Karikatura na zadním předeštlí vznikla nejspíše v 15. stol.

179) Příkladem je takové množství, že je není třeba výslovně uvádět.

180) Srov. např. CO 98 I fol. 36b ř. 11 „laudatur“ – CO 24 fol. 2b ř. 15 „egritudines“ nebo jinou variantu (méně protažený dřík) CO 98 I fol. 36b ř. 20 „laude“ – CO 24 fol. 2b ř. 2 odsponu „ad“ a řada dalších.

doleva,¹⁸¹⁾ nahoře doprava, někdy tak silně, že vykazuje náběh k uzavření ve formě smyčky. Jasně shodný tvar má zde písmeno „g“, charakteristické svým zploštělým dolním obloučkem, který je poněkud posunut stranou svislé osy obloučku horního.¹⁸²⁾ Totožný je i duktus ostatních písmen, ať už si všímáme i takových rysů, jako je např. zvláštní způsob zakončování některých dříků písmen „p“ a „q“,¹⁸³⁾ tvar koncových e aj.¹⁸⁴⁾ Doposud konstatovanou jednotnost forem výrazně podtrhují jednotlivá zkracovací znaménka. Platí to především o obecném zkracovacím znaménku a dále o znaménku pro -us, -er, -ur.¹⁸⁵⁾ Přiřadíme-li pak k těmto dokladům ještě plnou shodu tvarů ligovaného et, tironského et, zkratek pro -rum a způsobu zkracování slov, je totožnost písaře CO 98 I x₅ a písaře CO 24 mimo veškeru pochybnost.

Mnohem závažnější souvislosti vykazuje grafika písaře x₁. Jak vyplývá z výše provedeného rozboru kodexu, není jeho činnost podstatná svým rozsahem, spíše nabývá tento písař důležitosti tím, že se podílel na konečné úpravě napsaného textu. S jeho činností se také jinak v olomouckých rukopisech nesetkáváme. Tato okolnost je snad do určité míry způsobena tím, že aktivita písaře x₁ — jak ukazuje celková situace — spadá až na sám skloněk hlavního údobí olomouckého skriptoria. O jeho příslušnosti k nejmladší generaci písařů této dílny svědčí ostatně i ráz písma.¹⁸⁶⁾ Jediná písemnost, s níž můžeme uvést našeho písaře v bližší spojitost, je povahy diplomatické. Je to listina českého knížete Vladislava II. pro kostel olomoucký na hrad Podivín

CDB I, č. 157.¹⁸⁷⁾

Listina je psána na rozměrném pergameni a vykazuje po vnější stránce obdobné znaky jako nejstarší listiny Jindřicha Zdíka. I zdě stojí v čele symbolická invokace v podobě chrismonu a verbální psaná prodlouženým písmem, intitulace je zahajována versálkou. Text je psán ozdobnou diplomatickou minuskulou a zaujímá jen 2/3 pergameni. Zbývající místo vyplňuje pouze přitíštěná pečeť Vladislavova se sekretem Jindřicha Zdíka,

181) Duktus „s“ je velmi pěkně patrný v CO 98 I fol. 36b ř. 14 ve slově „sapiens“.

182) Srov. CO 98 I fol. 36b ř. 20 „negociari“ — CO 24 fol. 2b ř. 18 „erga“; CO 98 I fol. 36b ř. 25 „magnificentie“ — CO 24 fol. 2b ř. 25 „negligenbant“.

183) CO 98 I fol. 36b ř. 11 „denique“, ř. 4 „qui“ — CO 24 fol. 2b ř. 8 „neque“, ř. 18 „quam“; CO 98 I fol. 36b ř. 14 „sapientium“ — CO 24 fol. 2b ř. 20 „desperant“ atd.

184) Např. CO 98 I fol. 36b ř. 13 „ille“ — CO 24 fol. 2b ř. 17 „confortare“ aj.

185) Dokladů je opět na každé stránce dostatečné množství.

186) Budiž tu o něm řečeno zatím jen zcela obecně, že se vyznačuje protáhlostí, poměrně malým stupněm lámanosti, částečnou zprohýbaností a určitou lehkostí provedení. Mnohými těmito rysy připomíná písaře x₆.

187) Vladislavova listina uzavírá dlouholetý spor mezi pražským a olomouckým kostelem. Srov. o ní též v kap. V.

umístěná tentokráte v pravém rohu.¹⁸⁸⁾ Již Friedrichem a posléze zejména Hrubým byla listina zařazena mezi díla olomouckého skriptoria.¹⁸⁹⁾ Co bude z výsledků dosavadní literatury v této souvislosti zejména zajímat, jsou Zatschkovy závěry o písmu naší listiny.¹⁹⁰⁾ Podle jeho názoru napodobil písař č. 157 písmo listiny Konráda III. týkající se téhož právního počínu, s nímž ostatně naše listina vykazuje i stylistické souvislosti.¹⁹¹⁾ Nedostatkem Zatschkovy these ovšem je, že není dostatečně podložena důkazy. K tomu, abychom ji mohli plně prokázat, je třeba především dvojího:

a) znát písaře Konrádovy listiny,

b) obeznámit se s písařem Vladislavovy listiny natolik, abychom mohli spolehlivě vytknout, co tvoří běžnou součást grafiky č. 157 a co je převzaté.

Požadavek sub a) je vyslovován proto, že listina Konrádova se nám bohužel nedochovala v originále. Známe ji pouze z opisů, z nichž nejstarší pochází z počátku 14. stol. a je zaznamenán v kroměřížském kopiáři Mk 1.¹⁹²⁾ S přihlédnutím ke grafice č. 157 a k stylistické stránce č. 138 dospěl k závěru,¹⁹³⁾ že autorem Konrádovy listiny byl písař, kterého Graber¹⁹⁴⁾ označil siglou A. Je to týž písař, kterého nejnověji F. Hausmann¹⁹⁵⁾ ztotožnil

¹⁸⁸⁾ Orig. je uložen v arcibiskupském archivu v Kroměříži (Sar Uh. Hradiště) pod sign. C I a 1. Je zachycena v týchž kopiářích a v inventáři jako obě zmíněné Zdíkovy listiny: kopiář Mk 1 str. 53 č. 16,

E I 27m fol. 14a–15a č. XIII,

E I 27p str. 155 č. 175,

inventář 1435 pod č. 10.

¹⁸⁹⁾ Friedrich tak učinil ve svém Kodexu krátkou poznámkou v úvodu k č. 157, Hrubý ve Třech studiích, str. 32.

¹⁹⁰⁾ Ein deutsches Vorbild für die mährische Urkundenschrift. Zeitschrift f. sudeten-deutsche Geschichte II (1938), str. 176n. Srov. k tomu Šebánkovu recenzi v ČMM 62 (1938), str. 420n. O Zatschkových výkladech o vlivu Konrádovy listiny na písaře jejího opisu v kroměřížském kopiáři srov. exkurs II.

¹⁹¹⁾ CDB I, č. 138.

¹⁹²⁾ Pod č. 5 na str. 35–37. Odtud také Zatschek při hledání písaře Konrádovy listiny vycházel, upozorňuje zejména na tvar ligatury st, ve 14. stol. rozhodně neobvyklý. Jeho postup, v podstatě správný, je zde však třeba poněkud opravit. Ligatura st, jejíž tvar má Zatschek na mysli (srov. jeho výklad na uv. m., str. 177 a slovo „iusticie“ v Mk 1, str. 35 ř. 3 listiny Konrádovy), nevyskytuje se totiž pouze v opise Konrádovy listiny, ale též v celém předchozím textu kopiáře. Je výsledkem vlivu jiných předloh, konkrétně listin, které jsou na začátku původního Mk 1 opsány [tj. (1234 konec října) – srov. CDM II, 282 č. 254; (1234 konec října) – CDB III, 100 č. 89 a 1207 (před ledna 8.) – CDB II, 52 č. 59 (2 exempl.)]. Tím ovšem jako opora these ztrácí ligatura svůj význam. V témž textu však nacházíme ještě jiný tvar ligatury st (srov. Mk 1, str. 36 ř. 5 „potest“, ř. 16 „persistebant“, ř. 17 „noster“, ř. 2 odspodu „institutu“, ř. 3 odspodu „nostra“ – str. 37 ř. 2 „potestatis“, ř. 7 „nostre“, ř. 10 „testes“), který je cenný tím, že se zde objevuje poprvé a v následujícím opisu Vladislavovy listiny naposled. Jedině v něm můžeme spatřovat ohlas grafiky č. 138. Srov. o této ligatuře níže.

¹⁹³⁾ L. c., str. 177–178.

¹⁹⁴⁾ Die Urkunden König Konrads III. (Dissertation Berlin). Innsbruck 1905, str. 19.

¹⁹⁵⁾ Reichskanzlei und Hofkapelle unter Heinrich V. und Konrad III. Schriften der MGH Bd. 14. Stuttgart 1956, str. 257n.

s osobou notáře Heriberta a jemuž také přiznal autorství (stylu i písma) olomoucké Konrádovy listiny.¹⁹⁶⁾ Působnost notáře Heriberta v Konrádově kanceláři spadá především do let 1140–1146, kdy se podílel na vyhotovení více než 60 listin. Pro nás je důležité, že v době vydání olomoucké listiny je nejcinnějším Konrádovým notářem a navíc se intensivně podílí na vzniku listin, které vydal Konrád za svého květnového pobytu v Bamberku v roce 1144. Stylisticky se olomoucká listina – jak již řečeno – vskutku také řadí k Heribertovým dílům. Pokud se týče Heribertova písma, je ve srovnání s ostatními písmaři Konrádových listin dosti svérázná. Úzkou spojitost jeví toliko s písmem notáře Arnolda A, který byl patrně téhož původu a zřejmě také jeho učitelem, jak svědčí i stylistické závislosti.¹⁹⁷⁾ Možnost Arnoldova zásahu v případě olomoucké listiny nepřichází ovšem v úvahu, poněvadž působnost tohoto notáře končí kolem r. 1140.¹⁹⁸⁾ Svědčily by tudíž všechny okolnosti ve prospěch původního Zatschkova a nejnovějšího Hausmannova závěru. Dříve než přistoupíme k porovnání Heribertova písma s Vladislavovou listinou, všimněme si blíže ve smyslu toho, co bylo řečeno sub b), písmaře č. 157.

Na jeho písmu je dobře patrné, že mu nebyl běžný listinný duktus, kterého užívá. Svědčí o tom zejména:

- a) nejednotnost znaků,
- b) těžkopádnost provádění,
- c) nepochopení duktu a z toho plynoucí bezradnost.

Podívejme se např. na způsob zdobení dříků dlouhých písmen, hlavně „s“ a „f“. Především je zde patrná značná variabilita. Dříky jsou zakončovány smyčkami a hned vedle zase zdobený přetrháváním. Doklady jsou takřka na každém řádku. Tato okolnost by sama o sobě nevadila – setkáváme se totiž s obdobným způsobem v listinách tohoto období – kdyby ovšem nebylo dalších. Ukazuje se, že písmaři byly běžnější smyčky,¹⁹⁹⁾ ale ani zde není zběhlý v jejich užívání. Často si s nimi neví rady a nevhodně jich užívá.²⁰⁰⁾ Nejvýraznější je proměnlivost v případě obecného zkracovacího znaménka. Jednoduchá, samostatně stojící smyčka, má v podstatě na každém řádku jiné provedení. Obecné zkracovací znaménko ve slovech, kde se vyskytuje „l“ nebo „d“, má z počátku tvar zvlněné linie s kroužkem uprostřed,²⁰¹⁾ na témž řádku (4) přechází však v podobu smyčky,²⁰²⁾ na následujícím ř. 5

196) Tamtéž, str. 259 č. 38.

197) Tamtéž, str. 262.

198) Tamtéž, str. 135n.

199) Jako snad pod vlivem Zdikových listin v olomouckém prostředí vůbec.

200) Srov. ř. 6 „predecessores“, ř. 8 „posset“, ř. 9 „ecclesie diuturna“, ř. 10 „ecclesie“, ř. 17 „fecimus“.

201) Srov. ř. 1 „dei“, ř. 2 a 3 „deo“, ř. 4 „ecclesiis“.

202) Srov. ř. 4 „vel“ (2X).

se vrací opět první forma,²⁰³⁾ ř. 6 přináší znovu jednoduchou smyčku,²⁰⁴⁾ ř. 7 má pro změnu oba typy,²⁰⁵⁾ ř. 8 jinou variantu prvého typu,²⁰⁶⁾ ř. 9 pak zdvojenou smyčku²⁰⁷⁾ atd. Zde poprvé²⁰⁸⁾ se také objeví zkracovací znaménko v podobě zdvojené smyčky.²⁰⁹⁾ Zcela nesrozumitelně a bezradně je prováděno zkracovací znaménko pro -ur.²¹⁰⁾ Dříky u písmen „p“, „q“ a zvláště „r“, které je protahováno hluboce pod řádek, jsou místy zvlněny.²¹¹⁾ Neznalost duktů a nesoustavnost se však projevuje i zde, stejně jako u písmene „g“. U něho nacházíme vedle jednoduchého tvaru s malou kaudou na dolním obloučku též copovité „g“. Právě jeho provedení ukazuje, že písař tu užil typu, který mu nebyl běžný.²¹²⁾ Konečně tu mohou být uvedeny ještě ligatury „ct“ a „st“,²¹³⁾ jejichž duktus se rovněž vyznačuje nejednotností a těžkopádností.

O grafické souvislosti Vladislavovy listiny a dnešního ztraceného originálu listiny Konrádovy nás přesvědčí srovnání č. 157 s Heribertovým písmem.²¹⁴⁾ Jako shodné, resp. obdobné znaky, třeba vytknout především

1. způsob zdobení dříků dlouhých písmen smyčkami a přetrháváním,
2. písmeno „g“ v obou jeho variantách, tj. jednoduché a copovité,
3. kauda u „e“,
4. obecné zkracovací znaménko v podobě jednoduché i zdvojené smyčky, jakož i ve tvaru mírné vlnovky,²¹⁵⁾
5. provedení zkratky -rum,²¹⁶⁾
6. ligatura „st“,²¹⁷⁾
7. tironské a ligované et.

Bylo by možno poukázat na další detaily, jako např. na shodné užití a tvoření ligatury O aj.²¹⁸⁾ Budiž tu však spíše znovu připomenuta forma

203) Srov. „ecclesiam“, „quod“.

204) Srov. „apostolicam“.

205) První forma „quidem“ (2X) – Druhá forma „domini“.

206) Srov. „ecclesie“.

207) Srov. „ecclesie“.

208) Ř. 9 „episcopi“.

209) Tj. zdvojené smyčky, tvořené jedním tahem; dvě jednoduché smyčky vedle sebe klade písař místy hned na počátku listiny.

210) Ř. 10 „sopiretur“, „videretur“; ř. 16 „habeatur“.

211) Srov. ř. 11 „liberi“, ř. 13 „gravari“, ř. 15 „habetur“, „perpetuum“ atd.

212) Srov. ř. 2 „vigilantia“, ř. 17 „sigilli“, ř. 18 „Boguzlau“.

213) „st“: ř. 2 „est“, ř. 3 „potestatem“ a dal. – „ct“: ř. 3 „auctore“, ř. 11 „predicte“ a dal.

214) Srov. dostupné ukázky v Sybel-Sickel, Kaiserurkunden in Abbildungen Lief. X, 4 a v cit. práci Hausmannově na tab. 13.

215) Jako je např. v č. 157 na ř. 17 ve slově „episcopo“. K tomu srov. na tab. 13 u Hausmanna na ř. 12 slovo „episcopus“.

216) Srov. v X, 4 na ř. 3 „futurorum“, „Sueuorum“, „Alsaciorum“ a k tomu v č. 157 ř. 1 „Bohemorum“, ř. 2 „ecclesiarum“ atd.

217) Srov. č. 157 ř. 3 „amministracione“, „potestatum“ aj., na tab. 13 ř. 2 „iusticie“, ř. 7 „statuentes“ aj.

obecného zkracovacího znaménka ve slovech s „l“ a „d“ v č. 157. Je totiž ukázkou, jak původní přímou nebo spíše mírně zvlněnou linii, které Heribert na takových místech užívá, píše Vladislavovy listiny neobratně přetváří ve snaze dosáhnout ozdobnosti.

Z předchozího tudíž zřetelně vyplývá, že 1) znaky, které charakterisují písmo jako diplomatickou minuskulu, nenáležely mezi běžný grafický inventář písaře naší listiny, 2) pisař se právě v tomto směru přiklonil k určité předloze — k listině Konráda III. S tímto vědomím je třeba především přistupovat k srovnání písma Vladislavovy listiny a písaře CO 98 I x₁. Je to v olomouckém skriptoriu již druhý případ, kdy pisař některého z olomouckých rukopisů vystupuje též v roli písaře listiny. Poprvé jsme se s takovým zjevem setkali na samém počátku existence olomoucké písařské dílny u známých dvou listin Jindřicha Zdíka. Situace je však v obou případech (tj. v případě listin Zdíkových na straně jedné a Vladislavovy listiny na straně druhé) poněkud odlišná. Především jsme pozorovali, že v prvním případě ovládal pisař stejně dokonale písmo knižní i ozdobnou diplomatickou minuskulu, kdežto u Vladislavovy listiny jsme podobný závěr nemohli konstatovat. Dále pak je to skutečnost, že u písaře Zdíkových listin byly příznivější poměry, pokud jde o konfrontaci a vzájemnou identifikaci jeho písma listinného a knižního. Příhodnější potud, že v jednom z kodexů (CO 135), na jejichž vzniku se podílel, užil pojednou v knižním písmu některých znaků, výrazně charakterisujících jeho diplomatickou minuskulu. Tomu tak ovšem u naší listiny není. Stojíme tudíž před obtížnějším problémem, a to navíc ještě v případě, kdy ztotožnění obou pisařů má mimořádný dosah.

Podstatou písma Vladislavovy listiny zůstávají ještě velmi zřetelně tvary knižní. Diplomatického charakteru je dosaženo vskutku jen tím, že dříky dlouhých písmen jsou nadměrně protaženy a různým způsobem (hlavně smyčkami) zdobeny. Totéž platí i o některých dalších znacích. Pokusme se tedy se zřením k této a výše již uvedeným skutečnostem o vzájemné srovnání. Dříky dlouhých písmen u CO 98 I x₁ jsou dosti charakteristické svým jasným štěpením. Je docilováno tím způsobem, že k nahoře doprava ohnutému dříku je pod týmž úhlem zleva připojen krátký tah, posazený poněkud níže pod vrcholem dříku.²¹⁹⁾ Je jistě významné, že s týmž zakončováním dříků se setkáváme i ve Vladislavově listině.²²⁰⁾ Přitom je třeba zdůraznit, že vedle této formy se vyskytují některé další varianty, ovšem na obou

218) Srov. č. 157 ř. 19 Odalricus — X, 4 ř. 16 Othelricus.

219) Pěkně je to patrné ve slově „familiaris“ na fol. 2a ř. 13, ovšem dalších by bylo možné uvést celou řadu.

220) Stačí opět upozornit jen na některé případy, jako je ve slově „roboravimus“ na ř. 11, ve slovech „domini“ a „ab“ na ř. 12, „aliqua“ na ř. 13 atd.

stranách vždy tytéž. Také zbývající provedení těchto písmen je naprosto shodné a jde i do takových detailů, jako je např. mírné prohnutí, vydutí dříků doprava v jejich horní třetině nebo formování obloučku u „h“ a jeho vztah k dříku. U dlouhého „s“ a „f“ jsou sice podmínky pro srovnání částečně ztíženy, ovšem ani tu nejsme tak zcela bez opor. V listině je „s“ protahováno zpravidla pod řádek, někdy dosti značně, jak to ostatně odpovídá charakteru diplomatické minuskuly. U CO 98 I x₁ naproti tomu je pravidlem zakončení na řádku, někdy s náznakem jemné čárky, vybíhající šikmo vzhůru doprava.²²¹⁾ Ovšem s tímto rysem se střetneme i ve Vladislavově listině.²²²⁾ Navíc v listině shledáváme ještě zakončování dříku na řádku, zvláště z počátku (patrně než se písař přizpůsobil odlišnému charakteru písma), a naopak zase v kodexu vidíme tu i tam jeho mírné protažení a ohnutí pod řádek.²²³⁾ A zcela totožné je připojování ostruh k dříkům v podobě teček. Pokud se týče písmene „g“, lze v listině snadno vypreparovat jeho původní, vlastní podobu.²²⁴⁾ Ta svým provedením jak horního, tak dolního obloučku i celkovou stavbou dobře odpovídá struktuře „g“ v CO 98 I.²²⁵⁾ Totožná jsou dále všechna střední písmena.²²⁶⁾ U písmen „p“ a „q“ máme na obou stranách tytéž tři varianty:

- a) tupé zakončení dříku,
- b) zakončení patkou (čarou kolmo ke dříku),
- c) prohnutí doleva.²²⁷⁾

V podstatě tytéž vlastnosti má i písmeno „r“, které je buď zakončováno na řádku, nebo opatřeno šikmou patkou doprava, či protaženo pod řádek a ohnuto doleva. Poslední typ se častěji objevuje až v druhé polovině listiny.²²⁸⁾ Kauda u „e“ je shodná, identita je též v případě tironského et

221) Srov. např. zřetelně ve slově „aliis“ fol. 2a ř. 11 odspodu nebo „magisque“ o řádek níže.

222) Např. ve slově „dicionis“ na ř. 4, „potestate“, „infestatione“ na ř. 13, „successoribus“ na ř. 15.

223) Srov. „suscepti“ fol. 2a ř. 1, „salutis“ ř. 2, „sic“ ř. 7, „sua“ ř. 12, „ethnicus“ ř. 13 aj.

224) Víme dobře, jak copovité zakončování „g“ bylo našemu písaři cizí.

225) Srov. Vladislavovu listinu ř. 1 „gratia“, ř. 2 „vigilantia“, „integra“, ř. 6 „cognovimus“ atd. — CO 98 I fol. 2a ř. 2 „magis eligendi“, „lege“ ř. 11, „cognoverit“ ř. 13 atd.

226) Dokladů je pro to dostačující množství, takže není třeba je zvláště vytýkat. Snad jedině v případě kulatého „s“ budíží tu upozorněno alespoň na příklady ve Vladislavově listině: „eos“ ř. 14, „fecimus“ ř. 17, „sancti“ ř. 19 — CO 98 I: fol. 2a ř. 9 „fratres“, ř. 21 „sibi“. Zvláštní zmínky zaslouží také „W“. Srov. Vladislavovu listinu ř. 19 „Wissegradensis“ — CO 98 Ifol. 1b ř. 4 odspodu „Widonem“.

227) Srov. Vladislavovu listinu ř. 1 „qua“, ř. 2 „propensionis“, ř. 3 „quoque“, ř. 7 „comperimus“, ř. 10 „quoque“ atd. — CO 98 I fol. 2a ř. 5 „quod proprie quietis“, ř. 14 „quam“, ř. 17 „proposito“, ř. 22 „quod“, „qui“ aj.

228) Vladislavova listina ř. 4 „nostre“, „tura“, „conservari“ — CO 98 I fol. 2a ř. 1 „tribulationibus“, ř. 4 „carnotensem“. Z třetí varianty se v CO 98 I objevuje ovšem jen protažení pod řádek, jako např. na fol. 3a ř. 12 „reverentiam“.

a ligatury et. K těmto posledním však několik poznámek. Ve Vladislavově listině má tironské et dva typy, jeden protažený mírně pod řádek, druhý zakončený na řádku ohnutím dříku vzhůru doprava.²²⁹⁾ Ligované et je sice ve Vladislavově listině abnormálně zvětšené, avšak svou podstatou odpovídá tvaru téhož znaku v CO 98 I.²³⁰⁾ Vše tudíž zřetelně ukazuje, že písmo Vladislavovy listiny a CO 98 I x_1 je dílo jedné osoby. To ostatně potvrzuje i podoba versálek C a W v invokaci a v intitulaci Vladislavovy listiny, která plně odpovídá tvarům CO 98 I r_3 , který je totožný s CO 98 I x_1 .

Vzájemnou identifikaci písaře Vladislavovy listiny a CO 98 I x_1 se dostáváme při provenienčním zařazení kodexu na pevnější půdu. Jednak je touto skutečností zcela bezpečně prokázán jeho olomoucký původ a tím také i místo vzniku olomouckého homiliáře CO 24, jednak, a to je zvláště důležité, se dřívější hrubé vymezení doby napsání kodexu polovinou 12. stol. přesněji zužuje na 40. léta tohoto věku.

V daném případě je ovšem pro nás důležité vědět, zda vznik kodexu spadá ještě do 40. let či nikoliv. Zde totiž může být v konečné fázi naznačeno vyjasnění otázky, zda působnost skriptoria trvá i po smrti svého zakladatele, tedy po r. 1150. Doposud jsme k takovým předpokladům neměli závažných důvodů a pokud lze přehlédnout zásobu olomouckého rukopisného materiálu druhé pol. 12. stol., není ani tu pro podobné domněnky přesvědčujících opor. Určité možnosti přináší teprve kodex CO 98 I. K němu se pak ještě přiřazuje jiný rukopis této skupiny – CO 24. Oba totiž spojuje pozoruhodná okolnost: jsou to opisy teprve nedávno vzniklých děl ještě žijících autorů. Nejstarší redakce Bernardovy (+ 1153) korespondence byla sestavena někdy kolem poloviny 40. let, homiliář pak obsahuje převážně kázání Gotfrida Babiona (+ 1158). CO 98 I se navíc též grafikou některých svých písařů hlásí k pokročilejšímu vývoji.

Doposud jediným dokladem zařazujícím uvedené kodexy ještě do 40. let je Vladislavova listina. Při pozorném prohlédnutí veškeré látky však nacházíme další. Mezi početnými písaři přípisků CO 98 I zaujímá významné místo C, který věnoval textu velkou pozornost. Jeho písmo je zběžně načrtnuté a mezi olomouckými písaři velmi svérázné. Jak ukazují některé další olomoucké kodexy, uplatňuje se v nich takřka výlučně jako glosátor. Tím více pak překvapí zjištění, že je též písařem krátkého úseku v CO 98 II (x_6), který náleží do skupiny nejstarších písemností skriptoria. Souvislost CO 98 I s tímto kodexem není však glosátorem C vyčerpána. Jeden z písařů textu CO 98 I, x_5 , jehož totožnost s CO 24 byla již prokázána, uplatňuje se též v rukopise CO 98 II (x_1). Jeho obvyklé písmo zde má vlivem své drobnosti

²²⁹⁾ Srov. ř. 13 „et (domino)“, ř. 19 „et (Damianus)“ – CO 98 I fol. 3a ř. 9 odspodu „et (prohemium)“, ř. 7 odspodu „et (potu)“.

²³⁰⁾ Srov. Vladislavovu listinu ř. 2 „et (integra)“ – CO 98 I fol. 1b ř. 8 „(deo) et“.

a zběžnějšího duktu poněkud změněn celkový obraz, v zásadě však není o jeho autorství pochyb.²³¹⁾

Naznačená písarská souvislost CO 98 I přesouvá ovšem tento kodex rozhodným způsobem do rámce skriptoria. Vezmeme-li v úvahu tento poznatek společně s okolností, že v obou případech šlo o získání textů, svou náplní odpovídajících Zdíkovu programu, jejichž těžko dostupné předlohy mohl obstarat v olomouckém skriptoriu v podstatě jediný Zdík, máme dostatek důvodů počítat se vznikem CO 98 I (a CO 24) v olomouckém skriptoriu v době Zdíkovy vedení.

V druhé polovině 14. stol. se stal náš rukopis předlohou pro kodex CO 177.²³²⁾ Vzájemný vztah těchto rukopisů zaslouží pozornosti tím spíše, že nejsou časté případy, kdy známe předlohu i opis.²³³⁾ Musíme se ptát, proč dochází k opisování díla, které již knihovna vlastní. Není třeba pochybovat o tom, že myšlenky Bernardovy byly tehdy, tj. v druhé polovině 14. stol., v církevních kruzích živé. Budeme však mít pochybnost o tom, že zájem nabyl takového rozsahu, kdy jediný exemplář již nedostačoval. V úvahu nepřichází ani možnost, že opis si dal pořídit pro svoji potřebu některý z kapitulních hodnostářů, z jehož držení přešel kodex později do majetku kapituly.²³⁴⁾ Příčinou vzniku CO 177 by zde mohla být dále odlišná redakce textu. Je pravda, že v tomto směru není mezi CO 98 I a CO 177

231) Dokazuje to takřka naprostá identita všech znaků. Poněkud odchylně je taženo „g“, které tu ovšem vykazuje jistou kolísavost.

232) CO 177 je pergamenový rukopis 22×16 cm, čítající podle moderní foliace 148 folií. Vazba je dřevěná, potažená šedou, dnes již hodně ořelou kůží. Na přední i zadní desce jsou stopy po kování, svědčící o tom, že rukopis byl „liber catenatus“. Tamtéž i zbytky spon, jimiž byl kodex uvavírán. Na přední desce vazby nahoře černým inkoustem napsáno (15. stol.): „Epistole beati Bernhardi“. Nad tím totéž světlým inkoustem na papírovém štítku. Přídeští vylepeno papírem, který na předním přídeští nese zbytky textu z 15. stol. Složky rukopisu jsou kvaterny, kromě úvodní, přinášející obsah, která je binio. Jen první složka vlastního textu má na svém konci (fol. 12b) označení římskou číslicí, pořadí ostatních bylo udržováno pomocí reklamant. Text celého rukopisu je psán jedním písařem po celé šíři strany; linkování perem vertikální i horizontální. Výzdobu rukopisu tvoří rubra, červené, resp. modré versálky a iniciálka A na úvodním fol. 5a. Některé versálky jsou zdobené, jako např. na fol. 6b, 7b, 48a, 85a, 90a. Versálky kresleny dodatečně, celá výzdoba je pak dílem jedné osoby, která je totožná s písařem (srov. rubra). Na fol. 1a vlastnické přípisky kostela olomouckého z konce 14. stol.

Bernardovy listy zde zaujímají úvodních 131 folií. Zbývající část zahrnuje:

133a–142a *Sermo beati Anselmi episcopi,*

142a–144b *Expositio sex versiculorum per cancellarium missa archiepiscopo Pragensi,*

144b–145b (*Epistolae Jodoci, marchionis Moraviae, et episcopi Olomucensis,*

146a *Versus magistri Johannis Andree ad honoram et laudem Jeronimi gloriosi,*

146a–146b *Versus Francisci Petrarchi in laudem Jeronimi gloriosi,*

146b–147b (*Compositio inter marchionem Moraviae et episcopum Olomucensem.*)

233) Na druhé straně je ovšem nutné hned tu poznamenat, že v Olomouci to není případ jediný. Srov. rukopisy CO 93 a CO 469, které byly rovněž v 2. pol. 14. stol. opsány v CO 259.

234) Srov. výše v popise kodexu poznámku na fol. 1a.

naprostá shoda. V obou případech je sice začátek shodný, avšak v CO 177 po 1. listu následuje hned 5. Úplné novum jsou pak Bernardovy a papežské listy, vsunuté mezi č. 60 a 61 kodexu CO 98 I.²³⁵⁾ Prvá odchylka není tak podstatná, neboť je způsobena pouze nedbalostí písaře.²³⁶⁾ Druhá však vskutku znamená přídavek. Písař totiž přiřadil na konec sbírky Bernardových listů zcela logicky další jemu známé a dostupné kusy, které předloha neobsahovala.²³⁷⁾ Tento poznatek, sám o sobě jistě zajímavý doklad vzniku nové redakce určitého díla, ovšem naznačuje, že ani zde není možno hledat důvod napsání CO 177. Nejpravděpodobnější vysvětlení tkví v grafické stránce CO 98 I. Pro čtenáře 2. pol. 14. stol. byl text z 12. stol. nenasnadno čitelný především pro množství zkratk namnoze odlišné podoby, než bylo obvyklé v jeho době. Po té stránce je také mezi oběma rukopisy nejvíce odchylek. CO 177 valnou část zkratk CO 98 I rozvádí a ty, které ponechává, přizpůsobuje své době.²³⁸⁾

²³⁵⁾ Srov. fol. 98a–105b v CO 177 a fol. 67b v CO 98 I. Jde konkrétně o tyto listy:

1. fol. 98a–99b Bernard knížeti Vladislavovi	CDB I, č. 150,
2. fol. 99b–102a Bernard arcib. kolínskému	MPL 182, sl. 564 č. 363,
3. fol. 102a–104a Bernard III. obyvatelstvu Gallie	CDM I, č. 262,
4. fol. 104a–105a Bernard arcib., bisk. a panovníkům	CDM I, č. 274,
5. fol. 105a–105b Evžen III.	CDM I, č. 265.

Srov. Šebánek, *Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově* do r. 1306. CMM 60 (1931), str. 84. Většinu těchto listů převzal, jak patrně, Boček, Friedrich naopak většinu vyloučil, když list č. 5 považoval za falsum [srov. Šebánek, l. c., str. 83 a Friedrichovu recenzi práce A. Žáka v ČCH 7 (1901), str. 213, pozn. 2]. Ovšem podle Friedrichova pojetí Diplomátáře měly tvořit součást jeho edice všechny uvedené listy, tedy i č. 2. Nesmí nás totiž u těchto (a též u jiných podobných listů) klamat znění adresy. List č. 2 má v CO 177 adresu: „Domino et patri karissimo archiepiscopo Coloniensi et universo clero et populo, B(ernardus), Clarevallensis vocatus abbas, spiritu fortitudinis habundare.“ Edice Bernardových listů v MPL 182, sl. 564 č. 363 má znění: „Dominis et patribus charissimis archiepiscopis, episcopis et universo clero et populo orientalis Francie et Baioarie, Bernardus, Clarevallensis vocatus abbas, in spiritu fortitudinis abundare“ s poznámkou, že v různých rukopisech vykazuje právě adresa značnou proměnlivost podle určení. [Takto rozmnožený list byl nepochybně u nás. Pokud se týče 3, je to zřejmě týž list, v němž je zmínka v závěru Bernardova listu knížeti Vladislavovi (č. 1)].

²³⁶⁾ Opomenul totiž při opisování listy 2.–4. CO 98 I a připojil je až na konec své redakce (CO 177 fol. 117a–131a). Jedinou další odchylkou CO 177 od CO 98 I je v tomto směru skutečnost, že CO 177 klade v textu do čela jednotlivých listů ono znění jejich registů, které je v obsahu sbírky.

²³⁷⁾ Připojil i papežské listy, týkající se vlastně téže tematiky. Užil při tom dnes nedochovaného rukopisu.

²³⁸⁾ Srov. např. zápis téhož textu CO 98 I fol. 34a a CO 177 fol. 42a.

Mezi bohemikami rukopisného oddělení královské knihovny ve Stockholmu zaujímá přední místo kodex uložený pod sign. Theol. Mss A 144.²³⁹⁾ Byl objeven pro české historické bádání teprve na sklonku minulého století a již tehdy spojován s olomouckým prostředím. Dudík, sám objevitel rukopisu a také prvý, kdo jej uvedl do literatury, učinil tak na základě nekrologových záznamů v úvodním kalendáriu.²⁴⁰⁾ Ovšem Dudík se zcela zaměřil pouze na nekrologium. Ostatní, zejména problém doby a místa vzniku vlastního rukopisu, ponechal bez hlubšího zájmu. Teprve o půl století si podobných otázek všiml A. Friedl v rámci svého umělecko-historického rozboru horologia.²⁴¹⁾ Jeho závěry vyznívají v tomto smyslu:

a) rukopis vznikl někdy v l. 1136–1137,²⁴²⁾

b) autorem dedikačního listu a protilehlé ozdobné iniciálky D je malíř Hildebert,

c) vše ostatní — tj. psaný text, iniciálky (a versálky) — je dílem písaře R,²⁴³⁾

d) písař byl členem olomouckého skriptoria.²⁴⁴⁾

Co zde na prvý pohled překvapuje, je velmi určitá formulace některých výsledků. Jen u malého počtu rukopisů podobného stáří je možno dospět k tak přesnému určení. V daném případě jsou však pro to velmi reálné předpoklady. Tvoří je jednak kalendárium s nekrologovými záznamy, jednak obsah dedikačního obrazu na fol. 34b. Vyobrazení totiž přináší kromě celé řady dalších osob postavy biskupů Jindřicha Zdíka, pražského biskupa Jana (1134–1139), písaře R. a malíře Hildeberta s jeho pomocníkem Everwinem. Nekrologové záznamy (alespoň jejich časově první vrstva) jsou sice psány dodatečně, avšak písařem ostatního textu rukopisu. Dotýkají se zcela jednoznačně olomouckého prostředí a časově dosahují počátku 30. let 12. stol. Konečně je v této souvislosti pozoruhodné, že pomocné tabulky ke kalendářním výpočtům začínají rokem 1136. Ověřme-li si pak, že i vý-

²³⁹⁾ Rukopis formátu 28×21,5 cm čítá 161 folií. Jeho vazba (červený safián) pochází z 19. stol. Veškeré údaje o tomto rukopise jsou čerpány z níže uvedených prací. Vzhledem k nedostupnosti kodexu se můj rozbor opírá pouze o závěry literatury a několik málo fotokopií, které jsou uloženy v paleografické sbírce semináře paleografie a diplomatiky filosofické fakulty v Brně.

²⁴⁰⁾ *Necrologium Olomucense*. Handschrift der königlichen Bibliothek in Stockholm. Wien 1880. Aus dem Archiv für österreichische Geschichte (Bd. LIX., II. Hälfte) besonders abgedruckt.

²⁴¹⁾ Hildebert e Everwin, románští malíři. Praha 1927.

²⁴²⁾ Friedl, l. c., str. 19.

²⁴³⁾ Tamtéž, str. 75.

²⁴⁴⁾ Tamtéž, str. 16. Tento paleografický soud i jiné se opírají o vyjádření G. Friedricha. Srov. pozn. 8.

zdoba a úprava rukopisu je nejednotná, resp. že je dílem dvou osob, musíme přiznat, že vývody Friedlovy mají vskutku reálný základ. Jen v jediném — a pro nás závažném — bodě není jeho argumentace dostačující. Musíme si totiž znovu položit otázku, kde vlastně rukopis vznikl.²⁴⁵⁾ Otázka by ovšem měla být formulována přesněji. Ze všech okolností je totiž zřejmé, že rukopis vznikl v Olomouci. Nejasné však je, kdo byl, resp. jaké místo v tomto prostředí zaujímal písař R. Friedlovy vývody o příbuznosti jeho písma s grafikou Zdíkových listin nemají — i když jsou podepřené Friedrichovou autoritou — věcný základ a jsou neopodstatněné (vycházejí ze skutečnosti, že listiny byly jedinými písemnostmi, u nichž tehdejší badání mohlo prokázat olomoucký původ). S písařem se pak nesetkáváme v žádné jiné písemnosti olomoucké provenience. Tato okolnost pochopitelně ještě nevylučuje rukopis ze souboru děl olomouckého skriptoria. Měli jsme při rozboru kodexů nejednou příležitost setkat se s řadou písařů pouze v jediném jejich projevu. Zde však takový jediný projev poněkud více vnáší jisté pochybnosti o charakteru písařova vztahu ke skriptoriu. Podle jeho písma²⁴⁶⁾ jde

²⁴⁵⁾ O historii rukopisu nemáme takřka žádné bezpečné zprávy. Inventáře kapitulní knihovny z počátku 15. stol., o něž se tu obvykle opíráme, nepřináší na příslušném místě žádoucích údajů. Mohli bychom náš kodex vidět pod záznamem č. 15 v inventáři 1435 („Item collectaria quinque: unum novum et quatuor antiqua“), avšak ve skutečnosti bychom asi sotva byli na správné cestě. Stěží si lze představit, že by jeden z nejnádhernejších kodexů tehdejší knihovny byl odbyt takovým strohým zápisem. Poohlédneme-li se však po těchto inventářích šířeji, najdeme v nejstarším dochovaném soupisu z r. 1413 hned v jeho prvním oddělení („ornamenta“) dva záznamy knih s odvoláním na starší — dnes již nedochované — inventář. Již zařazení knih mezi předměty, které vlastně tvořily kapitulní poklad, naznačuje, že šlo o nákladné a skvostně provedené kodexy. To ostatně potvrzují i slova inventáře: „Item unum pulcrum librum benedictionum cum illuminatura aurea et futrum pulcrum iuxta antiquum inventarium, sed nunc non est hic repertus.“ — „Item liber pontificalis, datus per dominum Johannem cancellarium Noviforensem et ille in antiquo inventario non est scriptus.“ Stranou tu ponecháme druhý záznam, jinak důležitý pro časové vymezení vzniku nedochovaného inventáře. V prvním případě však bychom mohli spatřovat dnešní stockholmský kodex. Na tento rukopis lze konečně vztahovat zápis v kapitulním protokolu z let 1640–1643 na fol. 81a–b s datem 14. II. 1641: „... horologium habet in orbiculis suis et aliis instrumentis diuturna usu omnino attritum, cui facili negotio constans reparat adhiberi non potest...“ Jedinou vhodnou dobou, kdy se rukopis mohl dostat do Švédska, je obsazení Olomouce švédskými vojsky ve 40. letech 17. stol. Srov. výše kapitolu II. Jisté je jen tolik, že byl majetkem olomouckého kostela ve 12. a 13. stol. (nekrologium).

²⁴⁶⁾ Grafika písaře se v rukopise projevuje ve dvou dosti odlišných formách. Prvou, která představuje volnější a písařem běžně užívaný typ, je psáno především úvodní kalendarium. Druhá, kaligraficky a pečlivě prokreslený typ, je písmem celé zbývající části kodexu (na některých místech se ještě znovu vrací typ I). Není naprosto pochyb o tom, že v obou případech jde o projev téže osoby, tj. nám bližší neznámého písaře R. Je zajímavé sledovat, jak běžné, užitkové písmo jednoho písaře mění svůj vzhled pod vlivem kaligrafie. Grafický inventář a základní duktus zůstává. Písmo však ztrácí svůj mírný sklon doprava a je stavěno zpřímá. Mizí zprohýbání dřiků u m, n a stejně tak se ztrácí jejich ostré zakončování, což lze sledovat též u písmene h. Místo ostrého napojování hori-

zcela jasně o zkušeného písaře, dobře ovládajícího i zásady kaligrafie, a přesto, že se jeho pobyt v Olomouci zařazuje do 30. let, kdy zde v důsledku potřeb dochází k horlivé písařské činnosti, nemáme o něm dalších zpráv. Připojíme-li pak k tomu skutečnost, že značnou část umělecké výzdoby horologia provádějí síly mající ke skriptoriu zcela volný vztah, nemůžeme ani u písaře R. vyloučit příležitostný charakter jeho působení v Olomouci. S určitostí lze však prokázat a potvrdit souvislost vzniku horologia s olomouckým prostředím. Vzhledem k těmto okolnostem budeme také považovat rukopis za výsledek práce zdejší písařské dílny.

Rozborem výše uvedených rukopisů a listin končí řada písemností, které za daného stavu znalostí můžeme celkem bezpečně spojovat s prací olomoucké písařské dílny 1. pol. 12. stol., zejména pak v období episkopátu Jindřicha Zdíka. U ostatních kusů, celých kodexů i rukopisných zlomků, jak o nich byla zmínka v úvodním přehledu materiálu, nelze zatím přinést přesvědčující důkazy o jejich původu. U leckterých z nich výzdoba či samo písmo naznačují cizí provenienci (např. CO 486, CO 190, CO 310, CO 364, CO 128, CO 34 aj.) či vznik v jiných domácích skriptoriích současné nebo pozdější doby (např. CO 174).²⁴⁷⁾ Ze všech si zaslouží na tomto místě zvláštní pozornosti otázka vzniku CO 400. Je to pergamenový kodex formátu 32×24, čítající 111 folií svázaných v jednoduché středověké vazbě.²⁴⁸⁾ Poškozením

zontálních a vertikálních tahů nastupuje spíše oblouk. Zmenšují se rozdíly mezi dlouhými a středními písmeny. Tironské et je nahrazováno ligaturou et.

²⁴⁷⁾ U kodexu CO 96 (je to rukopis formátu 30×21 o 132 foliích, obsahující Augustinova díla: *Sermo de vita et moribus clericorum suorum* – *Sermo de S. Ioseph* – *Confessionum libri XIII*; je psán třemi písaři) je třeba poukázat na blízkou grafickou příbuznost s CO 469, která může být v nejhroším případě pěkným dokladem vztahu grafiky x₁ CO 469 k rakousko-bavorské oblasti, k níž se CO 96 jinak četnými znaky hlásí (srov. zde takřka současně přípisky na zadním předeštlí rukopisu). Písmo druhé části rukopisu CO 175 [konvolut 26×19, 72 ff., má dvě části: 1. fol. 1–43 Augustinus, *Soliloquia* (14. stol.), 2. fol. 44–72 Origenes, *Homiliae in canticum*] je velmi blízkou variantou písaře XI olomouckého skriptoria. Uvážíme-li, 1. že jde v tomto případě o písaře, který zaujímá (graficky) v olomouckém skriptoriu dosti zvláštní místo, 2. že II. část CO 175 nám svou úpravou silně připomíná CO 98 II, kde se XI právě uplatňuje, není zde tak docela vyloučena určitá písařská příbuznost. [Stojíme tak před otázkou, v jakém vztahu je tento rukopis k olomouckému skriptoriu, zda vznikl za Zdíka či později, nebo je importem. Když bychom posuzovali grafiku CO 175 izolovaně, jeví se nám jako pokročilejší 12. stol. Ovšem nejednou jsme viděli (CO 98 I, CO 98 II), že touto cestou lze dojít ke zkresleným závěrům. Otázka zůstává otevřena s poukazem na grafickou příbuznost CO 175 s XI.] Věcný vztah k olomouckému skriptoriu vykazuje rukopis vídeňské Národní knihovny č. 2178, v jehož závěru je opsáno několik (7) listů papežů Lucia II. a Evžena III. Jindřichu Zdíkovi z let 1144–1148. Písařsky nejeví ani vlastní text, ani opisy listů nějaké souvislosti se skriptoriem. Časově se rukopis řadí spíše do 2. pol. 12. stol., ovšem ani zde nenacházíme v dostupném materiálu grafické spojení. Pokud se týče CO 584 (misál), jde o písemnost, která je již dobou svého vzniku starší než vlastní působnost skriptoria.

²⁴⁸⁾ Tvoří ji silné dřevěné desky, potažené nehlazenou, šedivou kůží. Vazba je stará, snad původní. Důležité tu jsou ozdoby v podobě řeckých písmen alfa a omega. Ta jsou

vazby došlo k ztrátě zbývající části rukopisu, který není tudíž dnes úplný. Obsahem je to výbor z knih Starého zákona s komentáři Jeronýmovými, jehož uspořádání je tu poněkud odlišné od jiných rukopisů podobné povahy a stejného stáří, resp. starších. Rukopis je dílem tří písařů, kteří si provádějí i výzdobu knihy.²⁴⁹⁾ Rozbor jejich činnosti nám ukazuje tento postupný vznik kodexu: Práci na rukopise začal písař x_2 . Napsal text na fol. 1a–61a kol. a a po ukončení jej doplnil příslušnými rubry. V opisování dalšího textu pak pokračoval jiný písař (x_3 – fol. 61a kol. b–111b). Rubrikování jeho úseku prováděl částečně ještě písař x_2 (až do fol. 77b), od fol. 78a se potom uplatnil další rubrikátor (r_2), který v konečné redakci rukopisu ještě jiným způsobem pronikavě zasáhl do jeho úpravy. Oba písaři se totiž dopustili při opisování četných chyb, z nichž některé byly závažné a vyžadovaly nutné opravy. Zvláště se tyto nedostatky projevíly v částí, jejímž autorem byl písař x_2 , jak o tom svědčí jednak četné opravy v rubrech, uvádějících, resp. uzavírajících jednotlivé knihy rukopisu, které jsou prováděny právě tímto rubrikátorem (r_2), jednak omyly podobné povahy, dochované ještě dodnes na některých místech (fol. 41b, 56a), které způsobily někde i opomenutí obsáhlých úseků, a dále řada drobných chyb ve vlastním textu. Rubrikátor r_2 se omezil alespoň na odstranění nejpodstatnějších omylů, které narušovaly kontinuitu a srozumitelnost obsahu. V tom smyslu zasáhl především na fol. 41b a násl., kde písař x_2 omylem spojil Jeronymův prolog a komentář k Danielovi a vynechal část textu. Stará chybná místa odstranil – na fol. 41b vyškrabáním příslušného odstavce v kol. b, na fol. 42 pak vyříznutím tohoto folia – a nahradil novým, vlastní rukou psaným textem. Obdobným způsobem zasáhl též do úpravy fol. 1, které celé reskriboval. Avšak právě toto folio ukazuje, že se r_2 podílel na vzniku rukopisu nejen jako korektor, ale též jako jeho upravitel. Snažil se povznést celkově jednoduchou výzdobu rukopisu alespoň tím, že dřívější prostou iniciálku na úvodním fol. 1a (resp. též okolí ini-

provedena tmavohnědým, až černým inkoustem na vnějších stranách přední (alfa a omega) a zadní (omega) desky. Není sice pochyb o tom, že tato znamení nebyla v církevních kruzích věcí neznámou, ovšem na písemných památkách se s nimi nesetkáváme příliš často. Tím zajímavější je to, že svým užitím a formou jsou tato znamení obdobou ozdob na dorsu listiny Přemysla Otakara II. pro biskupství olomoucké z 16. července 1256 (RBM II, č. 106), uložené dnes v býv. arcibiskupském archivu v Kroměříži. Indorsát v této formě pochází z 2. pol. 13. stol. a je ojedinělým zjevem v celém listinném materiálu doby přemyslovské.

²⁴⁹⁾ Podíl jednotlivých písařů na vzniku rukopisu se v přehledu jeví takto:

písař x_1 psal fol. 1a–2a kol. a ř. 1,

41b kol. b ř. 19–43a kol. a ř. 3 (začátek), rubrikoval, resp. prováděl výzdobu těchto folií a na fol. 78a–11b (resp. též opravy na jiných dalších),

x_2 psal fol. 2a–61a kol. a,
rubrikoval fol. 2a–77b,

x_3 psal fol. 61a kol. b–111b.

ciálky na fol. 81a) vyškral a nahradil umělecky hodnotnější. Jeho činností byly také práce na rukopise skončeny.

Grafika těchto písařů (včetně umělecké výzdoby) nám v leckterém směru připomíná některé kodexy pražské kapitulní knihovny.²⁵⁰⁾ Příbuznost je zde vskutku pozoruhodná a zpracování tohoto okruhu přinese patrně žádoucí objasnění. V této souvislosti doznají konečného zařazení i staročeské interlineární glosy na fol. 1a—1, které jsou z hlediska paleografického takřka současné době vzniku kodexu. Zatím tudíž nelze bezpečně určit provenienci CO 400. Lze jen konstatovat, že vznikl v 1. pol. 12. stol., má určitý vztah k některým rukopisům kapitulní knihovny pražské a dostal se do Olomouce snad krátce po svém vzniku.²⁵¹⁾

Přistupující k závěru našeho paleografického zkoumání olomouckých písemností střetáme se s řadou otázek, které mají pro posouzení olomouckého skriptoria zásadní význam. Můžeme je shrnout do dvou základních skupin. V první půjde o zjištění vzájemných formálních souvislostí veškerých produktů skriptoria, v druhé pak o jejich vztah k písařské tvorbě ostatních skriptorií domácích i zahraničních.

Řešení prvního z uvedených problémů má nám v konečném znění objasnit samu podstatu skriptoria, zda totiž lze v tomto případě mluvit o písařské škole či pouze dílně. Na mnohé z těchto otázek naznačil odpověď již předchozí rozbor jednotlivých písemností i charakteristika písařské činnosti skriptoria. Nemůžeme zde nechat bez povšimnutí některé okolnosti, které nám vyplynuly z pokusů o chronologické zařazení známých písařů. Potíže a značná neurčitost měly totiž svůj původ ve značné různorodosti písařského projevu. Totéž jsme pak měli možnost pozorovat i při rozboru jednotlivých rukopisů, pokud se na jejich vzniku podílel větší počet písařů. Přehlížíme-li pak nyní grafickou práci skriptoria v jejím celku, potvrzují se tyto dílčí postřehy. Není zde jednotnost grafického projevu, která by byla výrazem těsného provenienčního vztahu písařů, taková, kterou bychom mohli ve smyslu vstupních úvah označit pojmem „písařská škola“. Pokud se zde vyskytují některé styčné body, jsou buď příliš obecné, nebo i v detailech takového rázu, že nedovolují skriptoriu přisoudit označení zmíněné povahy.

²⁵⁰⁾ A IV, 1, G II pokud jde o písaře x_2 a x_3 ; písař x_1 má zde jistou obdobu v typu, reprezentovaném rukopisem B XVI/2.

²⁵¹⁾ Tvořil součást této knihovny již na počátku 15. stol., jak nás o tom přesvědčují inventáře movitého majetku kapituly z této doby. (Rukopis je zapsán ve všech třech inventářích v seznamu knih kapitulní knihovny, a to v inventáři z r. 1413 pod názvem „Item liber prophetiarum“, v inventáři z r. 1430 a 1435 pak s označením „Item liber Jeronimi in prophetas“. Třeba dodat, že písař inventáře z r. 1430 je původcem přípisku „liber prophetarum beati Jeronimi“ na fol. 1a v našem rukopise.) Znalost vzniku těchto inventářů nám pak dovoluje posunout existenci tohoto kodexu v majetku kapituly do 14. stol. Na starší ještě dobu zdá se svědčit vnější podoba vazby. Srov. výše pozn. 248.

Společným rysem písma všech olomouckých písařů je užití zběžnějšího typu. Projevuje se to ve volnějším prokreslování znaků, v jejich jisté proměnlivosti a v mírném sklonu doprava. Jedinou výjimkou je kaligraficky provedený rukopis horologia. U nejstarších kodexů — CO 135, CO 202, CO 205 — sledujeme jistý společný záměr v úpravě a výzdobě knihy. Nejde jen o totéž členění psaného textu do kolumn, ale zejména o bohatá rubra, versálky a iniciálky, z nichž posledně uvedené byly provedeny jen u CO 205 (a také zde ne v celém rukopise), kdežto u ostatních zůstalo u přípravy k nim. Pokud se pak týče iniciálek samých, setkáme se s nimi v olomouckých kodexech ve třech případech a vždy ve zcela odlišném provedení. U versálek je situace jen zdánlivě příznivější. Jak ve formování jejich základních tvarů, tak v doprovodné ozdobnosti v podobě doplňovaných teček uvnitř oblouků (O, P, D aj.) a koncových rozvilin²⁵²⁾ je sice leccos společného v celkovém pojetí i provedení, na druhé straně však zjišťujeme značnou variabilitu u téhož autora. Tím ovšem možnost postižení individuálních znaků podstatně snižuje a je namnoze ještě zeslabována okolností, že v kresbě většiny versálek se uplatňují „módní“ zvyklosti širšího časového údobí i teritoriální oblasti.

Pokud se týče vlastního písma, vykazují pouze dva písaři velmi blízkou příbuznost. Jde konkrétně o písaře II a IV, kteří se uplatňují v nejstarší vývojové fázi. Zvláště výrazně je jejich spojitost patrná v CO 205, kde patří k navzájem se střídajícím písařům. S II se ještě setkáváme v CO 135, CO 98 II a ve zlomku nedochovaného pasionálu. Oba jeho zásahy na posledně uvedených místech stojí IV velmi blízko; kdežto písmo v CO 135 svým úhlednějším provedením²⁵³⁾ a výraznějšími rozdíly mezi středními a dlouhými písmeny neprozrazuje tolik co předchozí případy. Příbuznost obou písařů, která na mnohých místech CO 205 dosahuje takového stupně, že při rozlišování jejich podílu musíme postupovat velmi opatrně, opravňuje k závěru o společném původu. Kde takový vztah vzniká, zda v některém z cizích skriptorií (odkud oba přišli), či přímo v Olomouci, nelze vzhledem k celé situaci bezpečně rozhodnout. Jinak, jak bylo již podotknuto, není mezi písaři těsnějších vztahů než velmi obecných a dobových.

Mezi jednotlivými písaři můžeme vystopovat dvě velké skupiny. Pro jednu z nich jsou zvláště typické trojúhelníkovité násadce leckdy mírně štěpené, připojované ke všem dříkům. To znamená, že se s nimi setkáváme nejen u dlouhých písmen, ale též u takových, jako je a, i, m, n, u. Doprovodným znakem tu bývá zprohýbání dříků některých písmen (m, n, p, q, r, s) společně s jejich ostrým zakončováním. Zvlášť charakteristickým před-

252) Srov. např. CO 135, 202, 205.

253) Jako vůbec CO 135 patří po této stránce k nejlépe vypracovaným kodexům.

stavitelem této skupiny je písař IV,²⁵⁴) z dalších sem pak náleží I, II, VIII, IX, XII, XX a XXI. Je třeba poznamenat, že u každého z nich se projevují uvedené zvláštnosti v odlišné intenzitě. Druhá skupina má odlišnou stylizaci v tom smyslu, že násadce (štěpení) se objevují pouze u dlouhých písmen, ovšem ani zde ne v tak výrazné podobě a soustavnosti. Spíše se i u nich uplatňuje to, co je charakteristické pro duktus dříků ostatních písmen (i, m, n, u atd.): připojování nástupních či koncových tahů k základnímu dříku pod ostrým úhlem. V zásadě je tato vlastnost patrná hlavně u písařů III, C, X, XIII, XIV, XV, XVII, XVIII, XXIII, XXVI atd. Při tom vzájemné napojování zmíněných tahů má dvojí podobu: u valné části vlasový nástupní tah přechází přímo (obloukem) v dřík, který je v těchto případech vesměs ohýbán doleva, u jiných (např. XIV, XV, XVI, XXIII, namnoze též XVIII) napojení není tak plynulé – na svislý, přímý dřík se ostře připojují vlasové linie.

Vedle uvedených celků zaujímají poněkud zvláštní místo někteří písaři, jako např. XI, XVI, XIX. Grafika posledního z nich se svou ostroší a úpravou dříků staví mimo náš okruh a připíná se spíše k typům, které se začínají výrazněji prosazovat na sklonku 12. stol. Odlišnost XI spočívá zejména ve zvláštním vedení pera, kdy i jinak plynulý tah (dřík, oblouk) je takřka pravidelnou posloupností silné a vlasové linie rozložen na několik úseků. Tento postup, v zásadě charakteristický pro gotické písmo, je uplatněn při zachování starých, kulatých a do šířky komponovaných forem. V souladu s tím je potom i patrná pečlivost prokreslování jednotlivých znaků. Zakulacenost a jistou uzavřenost písma v příslušných mezích podporuje celkem oblé napojování nástupních a koncových čar k základním dříkům a okolnost, že písmena se dotýkají vymezujících je linií vždy plným (a oblým) vrcholem.²⁵⁵) Zvláštní místo tu konečně zaujímá XVI, pro něhož je charakteristická jednoduchost, oprostěnost základních dříků od nástupních tahů (které zde jsou velmi nepatrné), z toho plynoucí zdůraznění svislých linií a takřka plně vertikální kladení spojovacích čar (m, n, u).²⁵⁶) Při relativně přímých dřících vyznívá celek (pravoúhle) hranatě.

V případě druhého z uvedených problémů máme se pokusit o objasnění vztahu olomouckého prostředí k domácím, tj. českým a cizím skriptoriím té doby, jak se jeví po formální stránce písemností, zejména pak v písmu samém. Hned úvodem je třeba říci, že výsledný obraz bude do jisté míry

²⁵⁴) Srov., zejména jeho písmo v CO 322.

²⁵⁵) Např. dříky m, n, i, u atd. nekončí ostře či tupě, nýbrž jsou opatřeny vzhůru doprava vybihající vlasovou linií, která se ovšem připojuje k základnímu dříku oblým napojením.

²⁵⁶) Ty jsou pak k základním dříkům napojovány takřka pod pravým úhlem.

nepevných forem a spíše mnohé jen naznačující než určující. Vzhledem k objektivním překážkám ani tomu nemůže být jinak.

Zdárného a žádoucího výsledku může být v daném případě dosaženo pouze tam, kde je alespoň rovnocenným způsobem zpracován příslušný srovnávací materiál. Takovou situaci nelze však pro naše období konstatovat ani v českých rozměrech, ani u písařské tvorby nejbližších sousedních zemí, které tu v první řadě přicházejí v úvahu. Není tu soustavnějšího pojednání a to, co zde v jednotlivostech zbývá, nepostačuje právě svou odtržeností od vlastního celku, nehledě již k mnohým neurčitostem a pochybným závěrům. To do značné míry platí též o faksimilových sbírkách, které tu zůstávají jediným pramenem.²⁵⁷⁾ Jak ani při zaměření těchto pomůcek nemůže být jinak, podávají jen dílčí ukázky, vybírané často náhodně či na základě zcela jiných hledisek, než která jsou vhodná pro naši potřebu. Při tom je, jak již naznačeno, komentují izolovaně od ostatního materiálu příslušného skriptoria a čistě jen formálně statickým popisem. V případě rukopisů uložených v českých sbírkách je sice možnost poznání látky v co nejširším záběru, ovšem musíme si zde uvědomit, že jde o materiál naprosto nezpracovaný. Připravit jej žádoucím způsobem k našemu účelu by v podstatě znamenalo provést jeho zpracování v té míře, jako se stalo v případě olomouckém.

Okolnost, že nemáme spolehlivě určenou časovou a místní provenienci kodexů uložených v našich knihovnách a přicházejících podle hrubého datování v úvahu, nás nutně vede k tomu, abychom se zde zatím zdrželi veškerých závěrů. Bylo by sice možné poukázat v některých případech²⁵⁸⁾ na jistou dobu grafického projevu, vždy však budeme na opačné straně vycházet z velkých neznámých.

Pokud se týče vztahu písma olomouckého prostředí k cizím skriptoriím, není ani tu možno bezpečněji vést u jednotlivých písařů přímou linii k některé dílně. Pouze v širším rozsahu lze tu poukázat na jisté spojitosti první z výše uvedených dvou skupin k některým písařským zvyklostem sousední rakouské oblasti. Olomoucké rukopisy této skupiny, reprezentované nejvýrazněji grafikou písaře IV, mají totiž obdobu v typu, který je v 1. pol. 12. stol., zejména pak v druhé jeho čtvrtině, rozšířen v řadě rakouských, blízko sebe stojících skriptorií, jako je Göttweig, Kremmsmünster, Salzburg,

²⁵⁷⁾ Z celé řady různě zaměřených prací vyhovuje našim potřebám alespoň částečně Chroustova Monumenta palaeographica. Z ostatních stojí tu pak S. Krzyżanowského Monumenta Poloniae palaeographica (Krakov 1907–1910) a Album palaeographicum (Krakov 1927) pro sousední Polsko a Friedrichova Monumenta palaeographica a Acta regum pro domácí země.

²⁵⁸⁾ Např. písař XVI a písaři rukopisů B XVI/2 kap. knih. pražské, XII E 3, XII F 5, XIII G 12 UK Praha. K tomu srov. případy kodexů CO 400 a CO 174, které ovšem stojí mimo olomoucké skriptorium.

Vorau.²⁵⁹⁾ Jaký je původ, resp. domovská oblast tohoto typu, nelze zatím říci. Závěry příslušné literatury (srov. její výčet v Mon. Pal.) v tomto směru jsou velmi neurčité a zůstávají jen při popisu vnějškovosti. Je třeba však připomenout, že se s obdobným formováním písmen setkáváme v této oblasti již od sklonku 11. stol.²⁶⁰⁾ Pro tento typ je příznačné 1) opatřování dřiků všech písmen širokými trojúhelníkovitými patkami, leckdy štěpenými, 2) opatřování a i poslední nožky m dole patkou, 3) prohýbání dřiků doleva, 4) malé rozdíly mezi dlouhými a středními písmeny, 5) šířka písmen. Olomoucké rukopisy tohoto zaměření mají v podstatě (kromě 2) všechny uvedené znaky. Liší se nejvýše jen intenzitou jejich vyjádření, jak je tomu ostatně v samé „domovské“ oblasti. Připojíme-li pak k tomu, že se do těchto skupin hlásí svou technikou též iniciálky olomouckých rukopisů, nechybíme, když budeme území Horních a Dolních Rakous a snad i přilehlých území Bavorska považovat za styčnou oblast olomouckému skriptoriu. Bylo by ovšem nesprávné chápat tento poměr pro olomoucké prostředí za čistě závislostní a receptivní vztah. Spojitosti, pokud se vyskytují, jsou spíše výrazem určitých zvyklostí širší kulturní oblasti.

²⁵⁹⁾ Srov. Chroust, *Monumenta palaeographica* II, Lief. XIV, 3; XI, 7a; I, Lief. VIII, 8; II, Lief. XIII, 1a.

²⁶⁰⁾ V této souvislosti může být z rukopisů olomoucké kapitulní knihovny poukázáno na CO 584.